

Szerző: Demény Enikő

PTE Felnőttképzés és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar

kulturális mediáció, MA

II. évf. 2012/2013 1.

Dolgozat címe:

**A lakótelepi megújulás lehetőségei a közterek, közösségek és a helyi identitás
vonatkozásában a pécsi uránvárosi folyamat példáján keresztül**

Konzulensek: Dr. Kleisz Teréz, PhD, egyetemi docens

Dr. Szécsi Gábor, CsC, habil., egyetemi docens

Dolgozat szerkezete

I. Bevezetés

- I. 1. A kutatás szélesebb interdiszciplináris háttere és relevanciája
- I.2. A kutatás motivációi és hipotézisei
- I. 3. A kutatás módszertana

II. A kutatás interdiszciplináris tudományelméleti kerete

- II. 1. A téri fordulat kihatása a városi terek társadalomtudományi kutatására és értelmezésére
- II. 2. A hely-fordulat ('*local turn* ') hatása a közösség és helyi identitás értelmezésében
- II. 3. A közösségi bevonáson/részvételen alapuló városrehabilitáció
- II. 4. A szocialista lakótelep, mint szimbolikus tájkép: a modernizmus és szocializmus társadalmi-gazdasági ideológiáinak térbeli kivetülései
- II. 4. a. A közösség és a köztér jelentései a szocialista lakótelepek tervezési-építészeti ideológiájában

III. Saját kutatásom társadalmi közege

- III. 1. Magyarországi lakótelepek helyzete, társadalmi megítélése a rendszerváltás után
- III. 2. Magyarországi lakótelep-rehabilitációk tapasztalatai
- III. 3. A 2010 Pécs Európa Kulturális Fővárosa projekt a társadalmi részvétel és a lakótelepek megújulása tükrében
- III. 4. A pécsi uránvárosi lakótelep, mint szimbolikus tájkép

III. 4. 1. Az uránvárosi társadalmi nyilvánosság terei a rendszerváltás előtt

III. 4. 2. Uránvárosi identitás az első lakók visszaemlékezései alapján

III. 4. 3. Uránváros társadalmi képe ma

IV. Saját empirikus kutatás

IV. 1. A kutatás pozicionálása: fizikai és társadalmi megújulás összefonódása
Uránvárosban

IV. 2. A városmegújulás társadalmi szereplői Uránvárosban

IV. 3. Kurrens uránvárosi köztér-narratívák

IV. 4. Uránvárosi közösségképzetek

IV. 5. Uránvárosi identitásképzetek

IV. 6. Helyi társadalom csoportjainak cselekvőképességéről szóló narratíva

IV. 7. Együttműködési hálók

IV. 8. Sikeresség és sikertelenség narratívái

V. A kutatás következtetései

VI. Bibliográfia

VII. Mellékletek

I. Bevezetés

I. 1. A kutatás szélesebb interdiszciplináris háttere és relevanciája

A jelenlegi empirikus kutatás tágabb elméleti interdiszciplináris keretét a 60-70-es évek térszemléleti és a 80-as évek kultúratudományi fordulatával összefüggő városelméletek és várostervezési gyakorlatok, a public art kritikai újraértelmezése a 90-es évek fordulóján, valamint a szocializmus időszakában épült lakótelepek fizikai és társadalmi rehabilitációja körül napjainkban kialakult közéleti és tudományos diskurzus adja. A Henri Lefebvre, Michel de Certeau, Kevin Lynch, Doreen Massey, hogy csak néhányukat említsem, nevéhez köthető térszemléleti paradigmaváltás az urbánus tér és életmód esszenciájának meghatározásával (heterogén közösségek egyidejű jelenléte, idegenek véletlenszerű találkozása, nyílt közterek és utcák forrása) megtöri a funkcionalista és mechanikus modernista várostervezés egyeduralmát. A városi (köz)térhez, mint a társadalmi nyilvánossághoz való tartozás a városlakó polgár jogaként fogalmazódik meg. A tervezők konceptualizált városképe mellett egyenjogú szerepet kap a használói által megélt szubjektív város tapasztalata. A figyelem a város objektív valósága helyett a globális és lokális folyamatok kölcsönhatásában képződő szimbolikus városképek plurális jelentésére terjed. (Sharon Zukin, Doreen Massey, Saskia Sassen). A kultúratudományi paradigmaváltás (Stuart Hall) megdönti a magaskultúra társadalmi hierarchiáját és a kultúra mint egyének és csoportok teljes életmódja Raymond Williams-i értelmezését erősíti fel, amely magába foglalja a teljes személyiséget jellemző attitűdök, hitek, világnézetek, mindennapi társadalmi cselekvések skáláját, s ezzel utat nyit a társadalmi kulturális attitűdök demokratizálódásához. A Rosalyn Deutsche, Suzanne Lacy és Miwon Kwon elméleteivel jelzett 90-es évekbeli új köztéri-közösségi művészeti fordulat a köztéri művészet diskurzusának kritikus újraértelmezésével a köztér egyenlő hozzáféréseinek, a közösségek plurális megjelenítésének és a befogadó alkotási folyamatba való bevonásának a jogáért szólnak fel. A kutatásom során használt *közösség*, *köztér* és *identitás*-fogalmak a felsorolt paradigmaváltások közös nevezőiként is értelmezhetők, ugyanis a saját eszközeivel mindegyik valamilyen szempontból a civil társadalom különböző csoportjai között kialakult dialógust és együttműködést, társadalmi tanulást, az egyéni és kollektív szociális-kulturális önrendelkezési jogok kiszélesítését, a plurális identitások nyilvánosságának biztosítását keresi. Ezek azok az értékek, amelyekről függővé teszik a demokratikus és fenntartható társadalmi berendezkedést.

Hasonló elvekkel találkozunk az amerikai és angolszász városvezetés és –tervezés által a 60-70-es években elindított társadalmi bevonáson és részvételen alapuló városmegújulási gyakorlatban, valamint a 90-es évektől villámmód terjedő kulturális, kreatív, fenntartható, innovatív stb. városfejlesztési kézikönyvekben és globális városhálózati projektek stratégiáiban. Dolgozatom második fejezetében az itt röviden vázolt tudományelméleti összefüggések részletes kifejtésével az empirikus kutatásom témájában szereplő *közösség, köztér, identitás* és *városmegújulás* fogalmak elméleti értelmezési keretét kívánom körvonalazni. Az első fejezet utolsó két alpontja a fogalmi és szemléletbeli fogódzó után kutatásom helyének közelébe vezet: a szocialista lakótelepre, mint egy olyan szimbolikus tájképre (urban landscape), amely a modernizmus és szocializmus társadalmi-gazdasági ideológiáinak térbeli kivetüléseként értelmezhető. Ezen belül külön hangsúlyt fektettem a közösség és a köztér diskurzusára, ugyanis az uránvárosi városmegújító folyamatok vizsgálatakor az elemzési szempont két fő kategóriája lesz.

Dolgozatom harmadik része saját kutatásom tudományos és társadalmi közegét ismerteti. A lakótelepek a modernizmus és szocializmus egykori „laboratóriumai” (N. Kovács Tímea, 2010), „édestestvérei” (Egedy, 2003) napjainkban ismét egyfajta kísérletezési tereppé váltak, ahol a városmegújító folyamatok különböző intézményi és civil szereplői a hagyományostól az „alternatívig” igyekeznek több vagy kevesebb sikerrel elindítani folyamatokat. A magyarországi lakótelepek rendszerváltás utáni előnytelen fizikai és társadalmi helyzetének, valamint a hazai tudományos lakótelep-recepció vázlatos áttekintése után, a hazai lakótelepi rehabilitáció témájára térek át. Kitérek ennek pénzügyi lehetőségeire, valamint hazai társadalmi kritikájára. A 2010-es Európa Kulturális Fővárosa projektet a kulturális gazdaság térformáló hatásaként értelmezem kiemelve uránvárosi összefüggéseit. Uránváros urbánus tájképként való értelmezésekor rámutatok azokra a tervezési és társadalmi sajátosságokra, amelyek a szocializmus időszakában az uránvárosi identitás kultikus képét formálták. Az uránvárosi lakótelep jelenéről szóló alfejezet rávilágít a lakótelep hanyatló társadalmi státusza mögötti demográfiai összefüggésekre, és jelzi az újrafogalmazódó uránvárosi identitással kapcsolatos új társadalmi képzeteket.

A negyedik fejezetben az empirikus kutatás társadalmi pozicionálása után, az EKF-hez kapcsolódó uránvárosi akciók rövid ismertetése után, a városmegújító aktorokkal készített interjúk narratív elemzését végzem el a címben jelzett három fogalomhoz kapcsolódó, értékelő és magyarázó mintázatok csoportosításával.

I.2. A kutatás motivációi és hipotézisei

A kutatás előfeltevéseinek megfogalmazása előtt röviden saját pozíciómat szeretném beazonosítani. Nem vagyok pécsi származású. Két éve lakom Pécsen az uránvárosi egyetemi kampusz kollégiumában. Tavaly érkezésem után arra figyeltem fel, hogy az EKF-ről minden általam ismert helyi művész és civil csupa elégedetlenséggel beszél.¹² A kulturális mediátor mesterszakra több szempontból is megvizsgáltuk az EKF projektet. Tanáraink több, a projektben más-más szinten érintett és érdekelt társadalmi szereplőt hívtak el az órákra, akiktől a sikeresség és sikertelenség hol széttartó, hol egyező narratíváit hallhattuk. Nagyon fontos és értékes tudásnak éreztem a „bennmaradtak” és „kirekesztettek” narratíváinak az egyforma ismeretét, mert így sosem tudtam igazán szélsőséges pozícióba sodródni. Az EKF eredeti pályázatában szereplő kulturális várostervezés továbbá felkeltette az érdeklődésem a város, az urbánus hagyományok kultúrtörténete, valamint a társadalmi részvétellel véghezvitt városmegújító gyakorlatok és módszerek iránt, ezen belül pedig főleg a kreatív művészeti, építészeti, közösségépítő lehetőségek izgattak, amelyek közvetlenül szólítják meg a lakosokat interakcióra és aktivitásra bírva őket.³ Az EKF uránvárosi kötődéseiről csak később a 2012 tavaszán az Urbanista Konzorcium által megrendezett *Folytassa Uránváros! - avagy*

¹ A felsoroltak között szereplő okok: a helyi civileket és közösségeket teljesen kizárták a projektből, a közterek megújulásához kiírt civil ötletpályázatokra beérkezett ötletek közül szemmel láthatólag alig valósítottak meg valamit, a Zsolnay Gyárban előzőleg sikeresen működő helyi kulturális-művészeti kezdeményezéseket utólag vagy nem fogadták vissza vagy a művészek nem voltak hajlandók az általuk soknak becsült terembérlési díj kifizetésére. Az összefüggések mélyebb megértésére elkezdtem utána olvasni az EKF-fel kapcsolatos helyi és országos médiavisszhangnak, publikációknak. Így került a kezembe *Pécs, a határtalan város* 2010 EKF pályázat, Takáts József *Az újragondolt város - EKF-iratok*, Somlyódy Nóra *A Balkán kapuja* c. könyve, majd az EKF ügyeinek nyilvánosságát biztosító *EKF-AFAL online fórum*.

(<http://ekf.afal.hu/>, 2013.01.08.)

³ Erre vonatkozó általam felkutatott szakirodalom: Lewis Mumford (1985), Leonardo Benevolo (1994), Richard Florida (2005), Chales Landry (2000), Julia Hahn (2010), Henri Lefbvre (1974) Meggyesi Tamás (2005) Miles Malcolm (2005), Miwon Kwon (2002), Sharon Zukin (1991), <http://varoskoop.pecsicivil.hu>, <http://pecs2030.afal.hu/> (2013.01.08.)

helyzetkép és tennivalók Uránvárosban az EKF után programsorozaton szereztem tudomást.⁴ A 2012.03.20.-án megtartott *Közös tereink II.* műhelybeszélgetésen részt vettem megfigyelőként.⁵ Egyik alkalommal pedig véletlenszerűen bevonódtam a programsorozatot kísérő *Helyben* szociokulturális művészeti projekt egyik akciójába. A műhelybeszélgetésen való részvétel után kezdtem el informálódni a lakótelep kialakulásának története és EKF-el kapcsolatos megújulási folyamatai iránt. Ekkor szereztem tudomást a közelmúlt 2008 – 2012. között, Uránvárosban megvalósult számos köztéri művészeti akcióról.⁶

A pécsi EKF projekt annak ellenére, ahogy a személyes beszélgetések és a később felkutatott polemizáló szakirodalom alapján kiderül, nem váltotta be a hozzá fűzött kulturális alapú gazdasági és társadalmi városmegújulás reményeit, hipotézisem szerint Uránvárosban katalizátor szereppel bírt a lakótelep fizikai és társadalmi megújulásában érdekelt, eltérő „szakterületekről” érkező társadalmi szereplők együttműködési hálójának kialakulásában, megindított egy közös gondolkodást a lokális közösségről, identitásról, részvételről. A külső szereplők által kezdeményezett uránvárosi városmegújító akciók lokális szinten pozitívan hatottak az együttműködés és bevonás szempontjából.

Az elmúlt két évben Uránvárosban számos művészeti projekt valósult meg építészek és művészek partnerségében. Hipotézisem arra vonatkozik, hogy a köztéri és közösségi művészet a befogadó helyi lakosok, az alkotóközösség és a felkérő építészek által is a közösségépítés elfogadott és dinamizáló módszere volt az uránvárosi városmegújító folyamatoknak.

A *Közterek és parkok megújulása* EKF kulcsprojekt, a *Victor Vasarely Köztéri Művészeti pályázat*, a *PLACCC fesztivál* programleírása a helyi közösségek bevonását, helyhez való kötődésüknek a megerősítését, a helyi identitás köztéri/közösségi térben való kifejezését, a közösségi kapcsolatok megerősítését, a lakosok reaktív megszólítását tűzi ki célul. Ezek a célok viszont nem látszanak megvalósulni. Feltételezésem szerint ez azért van így, mert az Uránváros megújulásába bekapcsolódó társadalmi szereplők eltérő közösség, köztér és identitás képzetekkel bírnak, amelyek a cselekedetek, a valóság szintjén ütköznek egymással.

⁴ Az akcióról készült tanulmány, beszámoló letölthető itt: http://ekf.afal.hu/varosreszi_akciok/uranvaros#akcio (2013.01.08.)

⁵ Részletesebben a témákról: http://ekf.afal.hu/varosreszi_akciok/uranvaros?ID=5 (2013.01.08.)

⁶ Melléklet 1.

Kutatásom célja nem az, hogy a jó példaként számon tartott városmegújítási irányelvek szempontjából rámutassak az uránvárosi eset torz megvalósulásaira, hanem az, azonosítsam a folyamatban résztvevő társadalmi szereplőket, felfedjem a közöttük létrejövő együttműködés jellemzőit, valamint kiderítsem az uránvárosi közösségről, köztérről és helyi identitásról kialakított narratíváikat, attitűdjeiket.

A kutatás kérdései a következőképp hangzanak: 1. Az egyes szereplők milyen szerepkörben és motivációkkal kapcsolódtak be az uránvárosi városmegújító folyamatokba? 2. Milyen kooperációs hálók alakultak ki közöttük? 3. Milyennek látják saját illetve az együttműködő partnerek cselekedeteit? Hogyan értékelik egymás munkáját? 4. Milyen uránvárosi közösségképzetekkel rendelkeznek? 5. Milyen uránvárosi köztereket használtak saját tevékenységeik során?

I. 3. A kutatás módszertana

Mivel egy speciális társadalmi-kulturális kontextusban (uránvárosi városmegújítás) kialakuló egyedi társadalmi viszonyok mibenlétére, és ebben a viszonyban kialakuló cselekvésekre, gondolkodási mintázatokra és értékrendekre keresem a választ az általam használt kutatási módszerek kvalitatívak.⁷

A köztérfelújítás, a művészeti akciók és a *Folytassa Uránváros!* programsorozat három fő eleméből összeálló folyamatnak egy város megújulási narratívaként való olvasatát, a társadalmi köztér nyilvánosság szerepét, a városrészi identitás és helyi közösségépítés, valamint a helyi lakók bevonását közös célként azonosítják.

Az uránvárosi város-megújulási folyamatokban résztvevő társadalmi szereplőknek az uránvárosi közösségről, köztérről és identitásról, illetve a városrész megújulásával kapcsolatos elbeszéléseit uránvárosi kulturális intézmények és civil egyesületek képviselőiből összeálló *fókuszcsoporthoz*, illetve építészekkel, művészeti menedzserekkel és művészekkel készített *egyéni interjúk* alapján térképeztem fel. Az egyes köztéri és művészeti projekt-koncepciók leírását, utólagos projekt-beszámolókat ugyancsak az uránvárosi város-megújulási folyamatokhoz kapcsolódó három fogalom értelmezési narratíváiként elemeztem.

Az interjúkérdések az egyes szakterület sajátos nézőpontját igyekeztek feltárni az uránvárosi városmegújulás folyamatában. A helyi kulturális intézmények és egyesületek képviselőivel készült interjúkban elsősorban az egyes intézmények lokális identitását, a helyi

⁷ Az megkérdezettek listájához és az interjúkérdésekhez ld. Melléklet 2.

társadalom kulturális és szociális életébe való beágyazottságuk fokát feltáró kérdések voltak jellemzőek. A művészekkel készült interjúk a köztéri művészet uránvárosi kontextusba való megvalósulásáról, valamint a köztéri művészetnek a lakótelepi megújulásban játszott lehetőségeire kérdeztek rá.

Az interjúválaszok narratív elemzése⁸⁸ során első lépésként a kutatásba bevont társadalmi aktorok *specifikus uránvárosi köztér, közösség és identitás narratíváit* azonosítom, és hozom egymással összefüggésbe. Az elemzés második blokkjában az egyes *aktorok közötti együttműködési háló*k sajátosságait kívánom bemutatni. Utoljára pedig a különböző aktoroknak a városmegújulási folyamatok *sikerességét és sikertelenségét magyarázó mintázatokat* gyűjtöm össze mikro-, mezo- és makroszintre lebontva.

Szekunder elemzési anyagként használtam az Uránvárosról szóló eddigi kutatásokat (Szelényi – Konrád 1968., T. A. – Stefán Klára, 2009., Trócsányi András – Orbán Kristóf, 2012.) első generációs lakosokkal készült oral history anyagokat (Axel Halling – N. Kovács Tímea – Lídia Tirri, 2008.), valamint a Magyar Építőművészetben közölt Dénesi Ödön beszámolókat. A kutatásom során beépítettem az EKF A FAL online közösségi fórum Uránváros dossziéjában talált tanulmányokat, beszámolókat. városmegújító rendezvényeken való részvétel.

II. A kutatás interdiszciplináris tudományelméleti kerete

II. 1. A téri fordulat kihatása a városi terek társadalomtudományi kutatására és értelmezésére

A lakótelepek szimbolikus helyekként való értelmezésekor fontos utalnunk a városkutatás szemléletét gyökeresen átalakító 60-70-es évekbeli térelméleti fordulatra, amely a város megélt terét, a köztér mindennapi használatában képződő identitásokat és közösségi folyamatokat állítja a vizsgálódás középpontjába. Moravánszky Ákos építész a 'spatial turn' (*téri fordulat*) névvel jelöli azt a tudománytörténeti fordulaton túlmutató episztemológiai-ontológiai szemléletváltást (is), amely a társadalmi és kulturális képzetek térpercepciónkra tett hatásának felismerésével áthatotta a városkutatás és a várostervezés irányát is. Ennek a téri

⁸⁸ Az interjúk narratív vizsgálatához nyújtott módszertani szempontokat Szabó Márton: *Közpolitikai diskurzuselemzés*, 2012. c. tanulmánya http://www.tk.mta.hu/pti/uploaded_files/971_1347612216.pdf (2012. 12.11.)

fordulatnak az elméleti mérföldkövei a városi tér reprezentációi körüli kérdéseket fogalmazzák meg, amelyek majd később a várostervezés gyakorlatának módosításához is hozzájárulnak. Michel de Certeau a modernista várostervezést jellemző racionális építészeti tervek (pl. Haussmann báró, Le Corbusier párizsi várostervei) mellett – melyek a várost látványként kínálják a szem elé – megkülönbözteti a városlakók részvételén, mozgásán és tapasztalásán keresztül formálódó tér élményét, amelynek látható jelei például a tervszerűen kijelölt közlekedési útvonalakat kiegészítő kitaposott ösvények. A téri fordulat talán legszisztematikusabb elméletirója Henri Lefebvre, aki 1974-es *Le production de l'espace (A tér termelése)* című munkájában az érzékelt anyagi tér, az elgondolt vagy konceptualizált tér és a megélt tér közti különbségeket árnyalja. Kevin Lynch amerikai városteoretikus 1960-as években írt *The image of the city (A város képe)* könyvében a várost használók kognitív, mentális térképei alapján felfedhető helyi identitásról ír. A várostervezési, adminisztratív térképek és tervek, homogén városleírások helyett a téri fordulat paradigmával felértékelődnek az eltérő szubjektív és tapasztalati térképződmények.⁹

A városi tereknek az őket mindennapi cselekvéseik során fizikailag és szimbolikusan alakító lakosok és használók szemszögéből való láttatása a városantropológia alaptörekvése lesz. Ezen belül pedig főként a mikroantropológiai szemlélet foglalkozik a lakók városhoz fűződő tapasztalataival, megképzett életvilágokkal, illetve a személyesen kialakított városi képekkel. A kutatási módszertan háttérében meghúzódó térelméleti előfeltevés a téri fordulat szemléletét tükrözi: a tér nem csak fizikai, hanem elsősorban kulturális és társadalmi képződmény. A városantropológia a városi tér vizsgálata során arra keresi a választ, hogy a lakók hogyan mozognak a városban, milyen szabályok mentén használják a tereit, valamint a városi tér egyes szeletei milyen kulturális, társadalmi és szimbolikus funkciókat töltenek be az életükben.

A városi terek reprezentációi (*representation of space*) és a város reprezentációs terei (*representational spaces*)¹⁰ felé forduló fokozott tudományos és általános társadalmi közérdeklődést¹¹ tapasztalhatunk.

⁹ Vö. Moravánszky Ákos: „...nyiss nekem utat”? *Tér és térbeliség az épített és társadalmi világban* c. a Mindentudás Egyetemén 2011.02.18-án elhangzott előadásával. (2012.05.17.)

¹⁰ Vö. Miles Malcolm: *Art, Space and the City. Public Art and Urban Futures*. London, 1997 (2005), Routledge, p. 29. A szerző utal Henri Lefebvre terminológiájára, amely megkülönbözteti a tudósok, tervezők, urbanisták, társadalmi mérnökök térképekben, szóbeli és intellektuális absztrakciókban, térbeli hierarchiákban testet öltő térfogalmát (*representation of space*) a megélt és érzékelt tapasztalati tértől, amely a mindennapi emberi

A világháló kommunikációs térhódítása kihat a városi terek konceptualizálására és fizikai valóságára. A napjainkban egymást kölcsönösen átható globális és lokális gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok a városokról való gondolkodásunk jelenkori keretét is meghatározzák. Saskia Sassen amerikai szociológus és közgazdász a 80-as évek végén dolgozta ki a '*global city*' szemléletváltó fogalmát,¹² amelyet azóta számos a város globális tereinek és lokális helyeinek egymásra hatását vizsgáló városkutatói irányzat egészít ki. A hálózati kommunikáció virtuális rendszerében a centrum-periféria szabályai újraírják a városok valós földrajzi pozícionáltságát. Az éterben képződő különböző városi szimbólum- és jelentésáramlások felülírják vagy helyettesítik a város konkrét helyeit. A globális város értelmezései az egyes városi terek specifikus szimbolikájának a globális gazdasági tendenciák vonzaskörében elfoglalt helyét vizsgálják. A posztindusztriális kulturális gazdaság egy hierarchikus nemzetközi és regionális városversenyt alakít ki a világ metropoliszai, közép- és kisvárosai között. A verseny nemzetközi, viszont a tudás, a fizikai és humán erőforrások (a városlakók tudása, szellemi tőkéje) által meghatározott fejlődési tényezők hely-specifikusak.¹³ A kulturális gazdaság kritikusai a gazdasági profit céljából erőltetett és a fenntartható fejlődés ellen ható versengő lokalitások kialakítását kifogásolják a szimbolikus kulturális szimbólumok inflációjában.¹⁴

II. 2. A hely-fordulat ('*local turn*') hatása a közösség és helyi identitás értelmezésében

A 80-as évek globális város elméletek által fenntartott kizárólagos globális gazdasági városi törvényszerűségek helyett a 90-es évek városkutatói szemlélete a globális folyamatok lokálisan létrejövő sajátosságaira irányítja a figyelmet. Ez a fordulat a kultúratudományi fordulathoz ('*cultural turn*') hasonló változást idéz elő a városszociológián és

interakcióban, a non-verbális térhasználati jelekben, a városi térben végzett rítusokban, a városi piacokon és utcákon zajló szociális életben fejeződik ki.

¹¹ Gondolok a város témája körül kialakult széles körben elterjedt személyes és szervezeti honlapokra, online urbanista fórumokra, a személyes urbánus blogok trendjére.

¹² Vö. Saskia Sassen: *Cities in a world economy*. 2006, Pine Forge Press.

¹³ A szimbolikus vagy kulturális gazdaság definíciójához ld.: Enyedi György: *A városok kulturális gazdasága*. In. Földrajzi Értesítő 2002. LI. évf. 1-2. füzet, p. 19-29. http://www.mtafk.hu/konyvtar/kiadv/FE2002/FE20021-2_19-29.pdf (2013.01.09.).

¹⁴ Id. Julia Hahn: *Creative Cities and (Un)Sustainability – Cultural Perspective*. Cultura21 eBook Series on Culture and Sustainability. (2012.02.25.)

városantropológián belül. A téri fordulattal konvergáló, ám azt mégis meghaladó *'local turn'* sajátossága abban van, hogy a tér univerzális koncepciói helyett a hely identitáskifejező, szociális praxisokat befogadó társadalmi szerepét emeli fókuszba. A társadalom és a köztér kölcsönösségét felerősítő diskurzus rámutat a közösség(ek) helyhez való kötöttséget kifejező különböző szimbolikus térbeli formákra. Napjaink web 2.0. kommunikációs paradigmájának sokrétű médiarendszerében a fizikai territorialitástól elszakadó online szerveződő közösségekről szóló kutatások a 90-es évek végén újfogalmazták a közösségről és az identitásról alkotott elképzeléseinket. Barry Wellman és Milena Gulia írják a *Net Surfers don't Ride Alone* című tanulmányukban, hogy az információ korában a közösség meghatározásakor a helyi, térbeli alapokról mindinkább a társadalmi hálózatban rejlő alapokra kell áthelyezni a hangsúlyt.¹⁵ Erre utal Meyrowitz *'glokális'* elmélete, és ebből a megfontolásból hangsúlyozza Castells is a virtuális és fizikai közösségek fogalmi szintézisének szükségességét a *The Information Age* című művében. A globalizmus és a lokalizmus dialektikus egymásra hatásában születő elméletek kritikusan viszonyulnak a modernizmus legitimitáson, azonosuláson alapuló közösség-képzeteihez (mint például a nemzetállam), és a 60-as évektől feleredő civil aktivizmus és mozgalmi csoportosulások példáján a valamilyen érdek- illetve ügy iránti elkötelezettséget tekintik napjaink közösségformáló erejének.

A *'hely'* szimbolikus társadalmi-kulturális konstrukcióként központi szerepet tölt be a 21. századi identitás-elméletekben is. Doreen Massey, a kulturális város-földrajz angol teoretikusa, a városi identitások pozitív pluralizálódásában ragadja meg a városi terekben sűrűsödő globális és lokális folyamatok kapcsolatát.¹⁶ A térnek kitüntetett szerepet tulajdonít, hiszen ez a legalkalmasabb a különbözőségek (akár földrajzi, társadalmi vagy kulturális) egymásmelletti képzésére. A városi tér összefüggésében ez azt implikálja, hogy egyetlen városon belül különböző, egymás mellett szimultán létező helyek/identitásokat léteznek. Massey szerint a tér-idő kontinuum századunkban tapasztalt átalakulása megkérdőjelezi a homogén és koherens közösségek fogalmunkat. A globális szimbolikus gazdaság nyitottsága újfogalmazza a hely és a közösség egybeérő határainak klasszikus modernista értelmezését. A tér érzékelése az ugyanazon a helyen élő közösségen belül is rétegzett – hívja fel a figyelmet Massey ugyanabban a tanulmányában. Egy *hely* nem

¹⁵ Vö. Wellman (ed.): *Networks in the Global Village*. Westview Press, Boulder, CO, 1999, p.331-367. Wellmanék mellett a virtuális, tehát helyhez nem kötött közösségek valós közösségi formákként való felfogása mellett érvel még Rheingold, Katz, Rice, Fortunati és Etzioni is.

¹⁶ Doreen, Massey: *A Global Sense of Space*. In: Uő. *Space, Place and Gender*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1994. <http://www.unc.edu/courses/2006spring/geog/021/001/massey.pdf> (2012.06.10.)

rendelkezik egy belsővé tett egységes hosszú történelemmel, hanem az egymást sajátosan átszövő társadalmi kapcsolatok következménye a tér valamely kijelölt sajátos pontján – fogalmaz Massey.

A térrel, az identitással és a közösséggel kapcsolatos értelmezések, elméleti paradigmák a későbbi empirikus kutatás értelmezési horizontját kívánja keretezni.

II. 3. A közösségi bevonáson/részvételen alapuló városrehabilitáció

„Miközben a közösség fogalma folyamatos támadásnak van kitéve, paradox módon a társadalmi változások elérésében betöltött szerepébe vetett hit fokozatosan nő.” – világít rá a 'közösség' fogalmának napjainkban tapasztalható ellentmondására Ronan Paddison.¹⁷ Hillery, amerikai szociológus 1964-ben a szakirodalmat vizsgálva a megelőző 50 év több száz jelentését azonosította, amelyek egyetlen közös sajátossága a társadalmi interakció volt.¹⁸

A modernizmus építészeti elvei a központosított tervezés, a tervező asztal magasságából szemlélt városi tér eszméjében készültek. A 60-70-es évek nyugati építészeti, várostervezési és - megújítási elméletei és gyakorlatai szakítanak ezzel a szemlélettel. A lakosok életterének igényeire válaszoló és fenntartható társadalmi helyek/terek építészeti létrehozásához a közösségi bevonáson, civil társadalmi részvételen alapuló tervezés és közösségi döntéshozatal elengedhetetlen volt. Lukovich Tamás építész és urbanista a várostervezésben is elterjedt közösségi részvétel elvének szellemi-világnézeti hátterét két történelmi momentumban jelöli ki: az amerikai Jefferson-i demokrácia-modell által szorgalmazott választópolgári kötelességérzésben, valamint az alapvető fizikai és társadalmi jellegű igényekért felvonuló 1960 – 70-es évekbeli civil mozgalmak (környezetvédelmi és antikapitalista) aktív részvételének világszemléletében. Az ezek által felvetett politikai viták (társadalmi részvétel, véleménynyilvánítás, alulról építkező kezdeményezések) gyakorlati eredményei az amerikai és angolszász várostervezési gyakorlatban is nyomon követhetők.¹⁹ Jane Jacobs urbanista és aktivista *The Life and Death of Great American Cities* 1961-ben publikált nagyhatású könyvében éles kritikát fogalmaz meg a tervező asztal magasságából, központilag irányított várostervezési gyakorlat ellen. Szerinte a jó várostervezéshez szükséges tudást az egyes városrészek helyi társadalmi interakcióinak megfigyeléséből, a helybeliekkel

¹⁷ Ronan Paddison (ed.): *Handbook of urban studies*. London, 2001, Sage Publications. p. 202.

¹⁸ p. 23 Gary Craig: *Közösségi kapacitás-építés: valami régi, valami új...?* In: Budai István – Nárai Márta (szerk.): *Közösségi munka, Társadalmi munka, Integráció*, Győr, 2011. p. 23.

¹⁹ Lukovich Tamás: *A posztmodern kor városépítészetének kihívásai*. Pallas Stúdió, Bp., 2001.

folytatott beszélgetésekből, a hely sajátos szellemének tapasztalatából lehet összegyűjteni.²⁰ A Jacobs által kezdeményezett közösségi bevonás és együttműködés, az emberek városi térben tetten érhető társadalmi és kulturális attitűdjeit integráló tervezői és építészeti szemlélet a 21. századi várostervezés és városmegújítás egyik alaptézise.

A lakosok szociális, fizikai és kulturális igényeit, a mindennapok kultúráját szervesen integráló várostervezési elvek napjainkban többek között Richard Florida és Charles Landry „várostervezőguruk” kulturális alapú városfejlesztésről írt kézikönyveikben fogalmazódnak meg.²¹ A helyi társadalom közösségeinek a városrehabilitációs folyamatokba történő bevonása a kulturális alapú várostervezés elméletének egyik meghatározó eleme. A kulturális alapú várostervezés az 1990-es évek közepétől előbb angol majd amerikai nyelvterületen egy olyan várostervezési modellt és városvezetési politikát jelöl, amely döntően a kultúrára, a művészetekre alapoz. A kulturális alapú városfejlesztés gondolata az elmúlt két évtized kultúrpolitikájában felerősödő tendenciának tekinthető. A kulturális városrehabilitáció egyik emblemikus nyugat-európai példája Glasgow, amely 1990-ben Európa Kulturális Fővárosként az első olyan brit városnak számított, ahol a kultúra katalizátor szerepet töltött be az egykori ipari város gazdasági és társadalmi megújulásban. A kulturális főváros cím történetében fordulópontot hozó Glasgow esete óta az EKF projekt az egykori ipari városok számára a kulturális alapú újrapozicionálás lehetőségével kecsegtet. A pécsi EKF pályázat koncepciója is a város hosszútávú kulturális alapú fejlesztését tűzte ki célul. A glasgow-i városi megújulás sikerének egyik kulcsa, hogy az EKF alatt újrafogalmazódó városimázs formálásába és a kulturális programok tervezésébe, kivitelezésébe a helyi városlakókat és civil közösségeiket is bevonta, aktív teremtő lehetőségeket felkínálva. „A kultúra alapú várostervezés nemcsak városfejlesztési törekvés, hanem közösségfejlesztési célkitűzés is. A kulturális fejlesztés és tervezés, messze túlmutatva az (általában a művészettel azonosított) városi kultúra fontossága felé gyakorolt formális gesztuson, különösen sürgető szerepet játszik a városok emberi kapcsolatainak szervezésében – a „puha” infrastruktúrában, azaz a kreatív infrastruktúrában –, amely kiemelten fontossá lesz a városok és közösségek pozicionálásában a tudásgazdaság újraszerveződő társadalmi-gazdasági kapcsolataiban, amelyben az egyik legfontosabb tulajdonforma a tudástőke, a szellemi tulajdon és a kapcsolathálózat lesz. A közösségi felmérés, mint a kulturális tervezés szerves része – és mint

²⁰ In. Szelényi Iván (szerk.): *Városshociológia*. Budapest, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, p. 368.

²¹ Id. Charles Landry: *The creative city: A toolkit for urban innovators*. 2000, Earthscan Publications., Richard Florida: *Cities and the creative class*. New York – London, 2005, Routledge.

ami lehetővé teszi a közösség objektív jelenlétét a tervezési folyamaton *belül*, ahelyett, hogy annak csak a „tárgya” lenne – a kulturális fejlődés keretein belül feltárja közösség erősségeit és kiaknázatlan lehetőségeit. Összesíti a helyi kultúra elemeit és alaposan megvizsgálja az erőforrásokat, hézagokat és igényeket, lehetővé téve a jobb, élhetőbb, társadalmilag igazságos és fogékony közösségek megtervezését.”²²

Az új urbanisztikai szemléletmódban a társadalmi párbeszéd, a közösségek bevonása és részvétele nem egy ideológia, hanem a lokális demokrácia szintjét erősítő társadalmi cselekvés kíván lenni. A részvételi tervezés a közösség részvételén és korai bevonásán alapuló munkafolyamat, amely „lehetővé teszi a közösség különböző tagjainak, hogy aktív résztvevői legyenek a különböző vitáknak, hallassák hangjukat, gyakorolják befolyásukat.”²³ Vercseg Ilona politikai szakterminusként a következőképpen határozza meg: „politikai megközelítésben a részvétel a döntési folyamatok különböző szintjein való részvételt jelenti. Ez az a szint, ahol a leginkább beszélhetünk a részvételi demokrácia érvényesüléséről. A részvétel itt ugyanis azt jelenti, hogy az állampolgári akarat közvetlenül – s nem képviselők útján – érvényesül. Az állampolgárok és szervezeteik részt vesznek a közösségi-társadalmi tervezési és döntési folyamatokban. A tervezés a szükségletek, hozzáállások, attitűdök, igények közösségi felmérésével kezdődik, majd a változásra kiszemelt területek azonosításával folytatódik, s a konkrét programok és tervek készítésével és kimunkálásával zárul. A tervezés együttműködési folyamat, amelynek több pontján is sor kerül döntésekre. A döntés, mint tudjuk, hatalmi tényező, hiszen elsősorban a közösségi erőforrások feletti rendelkezésre vonatkozik. A döntés előkészítésében és meghozatalában való részvétel egy sor készséget igényel

– tájékozottságot/informáltságot, az eldöntendő kérdés szélesebb kontextusban való értelmezését, a közösség kapacitásának/erőforrásainak ismeretét, a döntés hatását mérlegelni tudását stb. De a döntési folyamatban való részvétel nem ér véget magával a döntés aktusával. A döntések végrehajtásának ellenőrzése, tehát a nyomon követésre és a korrekció(k)ra való képesség is ide tartozik. A döntésben való részvétel magas szintű állampolgári tudatosságot és hosszú távon is érvényesülő ráhatni tudást, vagyis a civil cselekvési technikák ismeretét és

²² Fábíán Attila: *Kultúra alapú városfejlesztés, kreatív városok*. http://ktk.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/ktk/Egyeni_oldalak/fabian.attila/FA_2009_Kultura_alapu.pdf (2013.01.07.)

²³ Bardóczi Sándor – Giczey Péter (szerk.): *Kézikönyv a részvételi városmegújításhoz: gyakorlati útmutatók*. Budapest, 2010, Közösségfejlesztők Egyesülete Városmegújító Munkacsoport. A szerzők hivatkozása Webler – Tuler (2001) elméletére p. 8.

alkalmazni tudását is megköveteli.”²⁴ A lakosok bevonása a környezetüket érintő építészeti beavatkozások folyamataiba az erre vonatkozó széles szakirodalom tükrében többféle módszerrel, eszközzel lehetséges: kiállítások, lakossági fórum, információdokumentálás, ötletpályázat, népszavazás, nyilvános vizsgálatok, SWOT-elemzés, stratégiai választás, játszma-szimuláció, internet, ötletbörze, köztéri művészet.

Az elmúlt 20-25 év amerikai és nyugat-európai széles körű városrehabilitációs módszerek a társadalmi részvétel élő gyakorlatát alakították ki. A helyi közösségek saját környezetükkel kapcsolatos igényeinek a felmérése, meglátásainak megismerése, az önkormányzatok, a civil szféra és a lakosok együttműködése, a helybeli források felmérése és felhasználása a városregeneráció szerves részét képezik.

Az utóbbi évtized kelet-közép-európai intézményi koordinálású vagy független civil csoportok által kezdeményezett városmegújítási gyakorlatokban is kezd meghonosodni ez a szemlélet. Az EU 5. Keretprogramja által támogatott Neighbourhood Housing Models (NEHOM) nemzetközi kutatási projekt 8 európai ország (Egyesült Királyság, Észtország, Franciaország, Magyarország, Németország, Norvégia, Olaszország, Svédország) 11 városában megvalósult városmegújítási programjának elméleti és gyakorlati következtetéseit foglalja össze.²⁵ A nemzetközi kutatás a lakosságra a fenntartható és sikeres rehabilitáció egyik kulcsszereplőjeként tekint, a helyben élők bevonására különféle szerepköröket kínálva.²⁶ A városfejlesztési tervek, rehabilitációs programok kiindulópontja az általuk megfogalmazott elvárások, igények feltárása, amelyeket kutatókkal és szakemberekkel közösen kell kivitelezni. A kutatás során kiderült, hogy olykor a helyi társadalom a megújulást leginkább gátló tényező. Ennek számos oka között az érdektelenséget, a passzivitást, a program felőli hiányos tájékozottság sorolják fel. A lakosok közötti szociális kapcsolatok és interakciók hiánya, valamint a lakosok és a szakemberek közötti konfliktusok további hátráltató tényezők, amelyek a bizalomépítés és a helyi kötődés erősítését szolgáló projektek, előkészületi munkák által feloldhatók. A lakosság ugyanakkor a városrehabilitáció

²⁴ Vercseg Ilona: *A részvétel, mint közösségfejlesztő alapelv*. Parola 2005. 3-4. p. 23. http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF?OpenDatabase (2013. 01. 08.)

²⁵ Egedy Tamás (szerk.): *Városrehabilitáció és társadalom*. Budapest, 2005, Magyar Tudományos Akadémia, Földrajztudományi Kutatóintézet. p. 26.

²⁶ A szerepkörök nagyon változatosak lehetnek: gyakorlati és elméleti ismeretek hordozói, minőségszakértők, társ-kivitelezők, tárgyalópartner, a folyamat hasznélvezője, aki aktívan részt vesz a projektben, felelős résztvevő a kezdeményezés hosszú távú fenntartásában.

létező és potenciális erőforrásainak az alapja. Az emberi erőforrás még a legrosszabb helyzetben lévő lakónegyedekben is adott, amit megfelelő módszerekkel mobilizálni lehet.²⁷

A rehabilitációs programokban szereplő társadalmi részvétel által lefedett közösségfogalom igen tág, ugyanis a városmegújításban részt vevő társadalmi szereplők többféle csoportot, közösséget alkotnak: adott város vagy városrész választott képviselői, a lakosság, a gazdasági szereplők (tulajdonosok, bérlők, befektetők), a használók érintett köre, a megegyezést segítő külső szereplők. A városmegújításban érintettek (stakeholders) azok a csoportok, akiknek az életminősége a terv következtében érzékelhetően megváltoznak. A facilitátorok vagy mediátorok a folyamatok elindítását és működését kezdeményező és segítő személy, aki mindvégig koordinálja a célcsoportok tevékenységét, kezeli a felek között kialakult konfliktushelyzeteket. A szakértők között mérnökök, társadalomtudósok szerepelnek.²⁸

A városmegújulás szervezeti szintjén (központi kormányzati, települési v. önkormányzati, különböző irányítási-igazgatási, független szervezetek) elterjedten használt közösség-fogalom szakmai használatához nyújthat segítséget az érdek-közösség és identitásközösség definíciója. Az érdekközösségek sokkal heterogénabb közösség-képzetről szólnak, ugyanis magukba foglalják a konfliktusokat generáló különböző közösségen belüli társadalmi, kulturális és gazdasági különbségeket is. Az identitásközösség alapjául a közös értékek, normák és célok szolgálnak, amelyeket az egyén a sajátjának tekint a felülről jövő konformitással, feltételszabás és morális előírások ellenében. Az identitás alapú közösségek általában a társadalmi dialógus folyamatában kialakuló alulról építkező kezdeményezések.²⁹

II. 4. A szocialista lakótelep, mint szimbolikus tájkép: a modernizmus és szocializmus társadalmi-gazdasági ideológiáinak térbeli kivetülései

A lakótelep-építések a II. világháború utáni nyugat és kelet-közép európai területfejlesztés és várostervezés elterjedt eszközei, a modernizmus és a szocializmus építészeti és szociális ideológiáinak összefonódó gigantikus szimbólumai.

A II. világháború utáni nyugat- és kelet-európai városfejlesztések többsége főleg beépítetlen periférikus zöld területek lakótelepi beépítésével jött létre. Míg a nyugati

²⁷ Egedy, *i.m.*, p. 86 – 92.

²⁸ Bardóczi – Giczey (2010), *i.m.*, uo.

²⁹ Budai – Nárai (szerk.) (2011), *i.m.*, p. 24-25.

lakótelepek változatos lakásállománya homogén társadalmi csoportok igényeinek tett eleget, addig a szocialista országok standardizált, egynemű lakótelepei heterogén társadalmi csoportoknak kínáltak differenciálatlan lakhatási körülményeket. Európa két felének lakótelepei közötti különbségek továbbá a területfejlesztés állami és/vagy piacgazdasági kontrollja, a lakótelepi építkezést támogató állami és/vagy vállalati-társulati szereplők aránya, valamint a lakáspolitikai gyakorlatok közötti eltérésekben érhetők tetten.³⁰ Keleten a paneles lakóház, a szocializmus országainak korlátozott állami lakásépítése, az állandó lakáshiány és a nem piaci tényezők irányította lakáspiac és a hatalmi privilegizáció jelképes gesztusaként a kezdetektől nagyobb státusúnak számított, mint Nyugaton.³¹

A szocializmus időszakában létrejött sajátos urbánus lakótelepi tereket a II. világháború utáni globális urbanizációs folyamatokon belül, a közép-kelet-európai szocializmus gazdasági és kulturális viszonyait magukon viselő szimbolikus terekként értelmezhetjük. A lakótelep sajátos szimbolikus helyként való értelmezéséhez a városkutatására kiható térbeli fordulat szemléletét közvetítő kulturális földrajz 80-as évekbeli 'landscape' fogalmát használom. Sharon Zukin David Harvey meghatározásából indul ki: a kulturális földrajz az összes tájképre egy meghatározott időszávon belül, bizonyos lokalitásokban kifejeződő kulturális értékek, társadalmi viselkedések és individuális cselekvések együttes szimbolizációjaként tekint.³² Zukin általános 'landscape' meghatározása az urbánus tér közegében intézményesült szimbolikus kulturális gazdaság és társadalmi hatalmi viszonyok által áthatott tér specifikus jelentésrétegeire vonatkozik.

A modernista építészetnek főleg azokat a térrel és társadalommal kapcsolatos elképzeléseit szeretném kiemelni, amelyek később már a szocializmus ideológia részeként hatnak az 1945 után épült kelet-közép-európai lakótelepek építésére. A modernista építészet egyik emblemikus alakja Le Corbusier, akinek az 1920-40-es évek között született avantgárd urbanisztikai tervei gyökeresen szakítanak a városszöveten belül szervesen fejlődő történeti urbanisztikai gyakorlattal. A CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne/Modern Építészeti Nemzetközi Kongresszusa) 1933-ban fogadta el a modernizmus döntő építészeti elveit összefoglaló Athéni Kartát. Le Corbusier kora szakmai és szellemi

³⁰ Hamilton, Ian et al (ed.): Introduction to the Transformation of Cities in Central and Eastern Europe: Towards globalization , United Nation, Univ. Press. p. 2. http://chisineu.files.wordpress.com/2012/08/biblioteca_hamilton_transformation.pdf (2012.07.20.)

³¹ Csizmady Adrienne: *A paneles lakótelepek jövője*. In: Egedy (szerk.), (2005), i.m., p. 250.

³² Sharon Zukin: *Landscapes of power from Detroit to Disney World*. London, 1991, Univ. of California Press, p. 28.

életében betöltött irányadó szerepét bizonyítja, hogy ő az, aki a modern építészet előbb említett normatív szövegét tovább gondolja, és aki 1943-ban saját neve alatt publikálja. A funkcionális város sajátosságait rögzítő dokumentum a városi élet kulcsát négy alapfunkció köré csoportosítja: lakás, munka, pihenés, közlekedés. A város lényegét már nem az idők folyamán más-más kulturális jelentéssel (agora, szentély, erőd, piactér) felruházott köztérben, hanem a lakásban, a privát szférában ragadja meg.³³ Csizmady Adrienne meglátásában a szocialista állampolitika a modernizmus építészeti ideológiáját megalapozó Kartát bürokratikus szabályokká egyszerűsítette a II. világháború után. Ennek az építészeti szemléletnek a lefokozását a közép-kelet-európai lakótelepek általánosan jellemző vonásain szemlélteti: a házak közötti tér leginkább az építészeti szempontból szükséges teret jelentette, a tömbök közelsége miatt a Le Corbusier-i lakóházak által élvezett kilátás, levegő, napfény elvesztette jelentőségét, az ütemezett gazdaságpolitika megkövetelte gyorsaság és gazdaságosság pedig az építőanyagok és az építés minőségi kárára ment.³⁴

A modern városépítészet egyik további fontos dimenziója a hozzá kapcsolt erős társadalmi program, amely az építészetnek elsődleges szerepet tulajdonított a kor világszemléletével összhangban álló új társadalmi kapcsolatok, modernnek vélt viselkedés – és életmódok megvalósításában. „Le Corbusier hitt abban, hogy merőben technikai, térszervezési és építészeti eszközökkel képes felszabadítani az embert.”³⁵ Ez a megállapítás akár a szocializmus várostervezés és településfejlesztés társadalmi ideológiájára is vonatkozhatna. Enyedi György a szocialista városkép kialakulásában a modern építészet és várostervezés egészségkultusszal, társadalmi egyenlőséggel és modern életmóddal kapcsolatos elvein kívül a kommunizmus ideológiáját és az 1930 – 50-es évek szovjet építészeti gyakorlatát jelöli meg.³⁶ A kommunista ideológia hatása leginkább a város és a falu közötti különbségek gyorsütemű felszámolásban mutatkozott.

A szocialista településpolitika egész Közép-Kelet-Európában támogatta a városiasodási folyamatokat. A kommunista politika kontextusában a város, a munkásosztály, a társadalom és az ipari fejlődés diskurzusának egymásra utaltsága viszont fokozta a városok ideologikus jelentőségét a településpolitikában.³⁷

³³ Meggyesi Tamás: *A 20. század urbanisztikájának útvesztői*. Budapest, Terc, 2005, p. 103.

³⁴ Csizmady Adrienne: *A lakóteleptől a lakóparkig*. Budapest, 2008, Új Mandátum Könyvkiadó.

³⁵ Meggyesi (2005), *i.m.*, p. 191-198.

³⁶ Egyedi György: *Településpolitikák Kelet-Közép-Európában*. Társadalmi Szemle, 1989, 10. szám p. 20-31.

³⁷ Germuska Pál: *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. Budapest, 2004, 1956-os Intézet, p. 170.

II. 4. a. A közösség és a köztér jelentései a szocialista lakótelepek tervezési-építészeti ideológiájában

A következőkben a lakótelepek társadalmi programjának két kulcsfogalma, a közösség és köztér közötti összefüggéseket vizsgálom. A modernizmus és a szocializmus várostervezői és építészeti elvei, valamint a bennük foglalt társadalomutópiák e két fogalom jelentésrétegeit is áthatották. Két olyan fogalommal van dolgunk, amely mindig egy adott kor világszemléletében szereplő társadalmi tér vonatkozásában értelmezhető. A közösségi élet formálásának igénye a szocialista várostervezés és –fejlesztés fontos szempontja. A lakótelepek, mint a szocializmus és a modernizmus eszméi által létrehozott új urbánus tájképnek az értelmezésében az 1950-80-as évek magyarországi építészeti és urbanisztikai elméletek, valamint szociológiai lakótelepi vizsgálatok (köz)tér és közösség viszonyára vonatkozó elképzelései, kutatási eredményei jelentenek fogódzót.³⁸ Ezekben a 'köztér' fogalma a modernista építészet funkcionalista szemléletéből és egészségkultuszából, valamint a szocializmus társadalmi életterre vonatkozó ideológiájából nyeri el jelentéstartalmát. A szocialista építészet közterei (a városi és kerületi közparkokat, kulturális-közművelődési intézményeket egyaránt) nem a teret használó közösségek, a lakók önszerveződése által fenntartott élő társadalmi kapcsolatokat állítják a középpontba, hanem funkcionálisan előírt szempontok mentén kínálnak tervezett cselekvési és találkozási lehetőségeket. A köztér a politikai ideológiák színpadjaként a társadalmi nevelés és a kulturális-politikai felvonulások nyilvánosságát biztosítják.

A modernizmus építészei a környezeti determinizmus elkötelezettjeiként hittek abban, hogy a téralakítás építészeti eszközeivel teljes mértékben kialakíthatják és szabályozhatják a társadalmi életteret. A lakótömbökön belül tervezett kommunális szolgáltatásokkal (étterem, mosoda, gyermekmegőrző) és a külső szabad terek kialakításával (hatalmas zöld felületű parkokban elhelyezett művelődési-kulturális központok, sportlétesítmények) létrehozott belső és külső tereket a közösségi életmód természetes színtereiként álmodták meg. A szovjet avantgárd építészei ezen túlmenően a kollektív házat a kapitalizmusban elidegenedett közösség újra-elsajátításának jelképével ruházták fel.³⁹ Perényi Imre a funkcionalizmus jegyében a munka, a lét és a pihenés szférájára osztja az egyén életterét. A lét szférája a

³⁸ Elsősorban Granasztói Pál (1972, 1982) és Perényi Imre (1957, 1974, 1984)

³⁹ Meggyesi Tamás p. 88

személyes (privát és családi) térre vonatkozik. A pihenés tág körébe tartozó testedzés, hobby, valamint művészeti, szórakoztató, intellektuális társadalmi foglalkozások (spontán és tervezett kapcsolatok, társadalmi szakmai szervezetben való tevékenység”) vett köztérrel kapcsolja össze.⁴⁰ A szocializmus osztálytársadalmi ideológiájának homogén közösségfogalma nem annyira a közösségi, hanem a tömegesített életfeltételekre törekedett.

Már a rendszerváltás előtti lakótelepi kutatások elkezdtek megkérdőjelezni a szocialista várostervezés és -fejlesztés közösség-mítoszána valósalapját. Szirmai Viktória az 1980-as években végzett dunaújvárosi lakótelepi közösség-kutatását bemutató „*Csinált*” városok című könyvének bevezetőjében rámutat arra, hogy a 70-es évekre a szocialista város eszméje csupán a gazdasági fejlődés módjára szűkül le, míg a megnevezés eredeti társadalmi, életmódbeli és kulturális tartalmai kiüresedtek. Az új városok és lakótelepek tervezésében bennfoglalt társadalmi program (konfliktuskezelés, szocialista közösségiség) kudarcát általánosnak véli a hazai szocialista lakótelepek tekintetében. Véleménye szerint Kelet-Európában a szocializmus univerzális társadalmi egyenlőséget hirdető ideológiája eltakarta az egyes társadalmi rétegek és csoportok érdekeinek differenciált kezelését.⁴¹

A szocialista és modernista várostervezésben a közösség fogalmához továbbá erőteljes tervezési-adminisztratív intézményesült jelentések tapadnak. Meggyesi Tamás meglátásában a „nagy számok építészetének” funkcionális, gépies szemlélete a szomszédsági rendszer szociális (közösségi) tartalmának megkérdőjelezéséhez és hanyatlásához vezetett.⁴² A szocializmus korában kiépült lakótelepek a közeli vagy területi szomszédsági kapcsolatokon alapuló közösségi élet élményét ígértek. Szirmai Viktória már idézett dunaújvárosi kutatása ennek cáfolata, ugyanis arra a következtetésre jut, hogy az újonnan épült lakótelepi részekben és városokban a szomszédság hagyományos közösség-alakító szerepe a mindennapok szintjén háttérbe szorul, és inkább az egész városi térbe való integrálás jelképes értelmével bír csupán.⁴³ Az 50-es évek tervezési stratégiáiba foglalt fejlesztések az infrastrukturális hiányosságok és a kommunikációra kevés teret adó környezet hiányában nem tették lehetővé a szomszédsági elv közösségalkító megvalósulását.⁴⁴

A szocializmus településtervezésének ideológiai szintjén megfogalmazott közösségi elkötelezettségnek mondanak ellent Szelényi Iván és Konrád György 80-as években végzett

⁴⁰ uo.

⁴¹ Szirmai Viktória: „*Csinált*” városok. Budapest, 1988, Magvető Kiadó p. 8-11.

⁴² Meggyesi (2005), i.m.,

⁴³ Szirmai Viktória (1988), i.m., p. 182

⁴⁴ Uo. 18

lakótelep-kutatásai is. Szelényi Iván az állami protekcionista lakáspolitikák kritikáján túl a modernista és szocialista városépítészeti stratégiai elveknek a lakótelepek köztereire és közösségi életére tett negatív hatásaira hívja fel a figyelmet. A 20. század előtti várostervezés *„a várost elsősorban, mint a társadalmi interakciók terét tervezte meg”*, ezzel ellentétben a modernista építészet racionalizált és individualista világszemléletében *„a város kollektíven használt urbanisztikai belső tereinek – az utcáknak, a tereknek, a parkoknak – a tervezése „másodlagossá” válik a lakóépületek elhelyezéséhez képest.”*⁴⁵ Ennek következtében – folytatja a gondolatmenetet Szelényi – a lakótelepek közötti fragmentált szabad és funkcionálatlan terek nem felelnek meg az agora-funkciónak. *„A lakótelepnek vagy nincsen, vagy csak meglehetősen hangsúlyozatlan a központja, ahol a társadalmi kommunikáció összesűrűsödhetne. Éppen ezért a lakótelep egyértelműen olyan alakulat, mely alig vagy egyáltalán nem képes az agora-funkció betöltésére, gátolja az emberek anonim, nagyvárosi jellegű társulásait.”*⁴⁶

A lakótelepek kiépítésekor ható közösség és köztérfogalmak áttekintésével jelezni szerettem volna annak a politikai és társadalmi szocializációnak a kontextusát, amivel napjaink lakótelepi rehabilitációs programjainak szembe kell nézniük. A Közép-Kelet-Európában is egyre inkább meghonosodó participatív köztéri városmegújító projektek egyben a köztér demokratikus kultúrájának a tanulását is jelenti a köztér másféle használatán szocializálódott lakótelepen élő, elsősorban felnőtt és idős generációk számára.

III. Saját kutatásom társadalmi közege

III. 1. Magyarországi lakótelepek helyzete, társadalmi megítélése a rendszerváltás után

A lakótelepek a modernizmus és a szocializmus építési láza után megváltozott körülmények között ismét a tudományos és közéleti érdeklődés középpontjába kerültek. A magyarországi lakótelep-kutatások az 1960-70-es években kezdődtek el Szelényi Iván és Konrád György munkásságával. Ezek főként a pártállam privilegizáló lakáspolitikája által

⁴⁵ Szelényi Iván – Konrád György: *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest, 1969, Akadémiai Kiadó, p. 12.

⁴⁶ Szelényi Iván (szerk.): *Városszociológia*. Budapest, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, p. 151.

teremtett és fenntartott társadalmi egyenlőtlenségek miatt illették kritikával a lakáskiutalás gyakorlatát.

A magyarországi lakótelepek rendszerváltás utáni helyzetét tematizáló tanulmányok, kutatások, kiállítások és műhelybeszélgetések⁴⁷ beszédes címűkkel is utalnak a lakótelepekkel kapcsolatos megváltozott társadalmi beállítódásokra. Egedy Tamás *„Kiskedvencből mostohagyerek? A lakótelepek helyzete Magyarországon”* tanulmány címének jelképes kérdésére elsősorban a lakótelepek rendszerváltás óta tartó társadalmi presztízsvesztése, az itt jelentkező szociális lakókörnyezeti problémák, költségveszteséges lakhatás, a média által közvetített sematikus képek és a köztudatban elterjedt sztereotípiák adják a választ. Csizmady Adrienne *A lakóteleptől a lakóparkig* építészettörténeti és lakáspolitikai vonatkozású áttekintésében a különböző lakótelep-generációk építészeti-műszaki hátterének bemutatásával „az összes lakótelep egynemű betonrengeteg” képzetet bontja meg. Az elmúlt néhány évben olyan kritikai szemléletű kultúratudományi tanulmányok is megjelentek, amelyek a lakótelepekkel szemben általánosan elterjedt társadalmi előítéletek (esztétikaitól erkölcsiig) feloldását, a hozzájuk társított sematikus kulturális képzetek árnyalását tűzik ki célul. N. Kovács Tímea az általa szerkesztett *Lakótelepek. A modernitás laboratóriumai* tanulmánykötethez írt bevezetőjében tételesen is megfogalmazza a tanulmányoknak az olvasó szemléletváltására való készítésének intencióját: „Jelen kötet írásai arra tesznek kísérletet, hogy, ha nem is feltétlenül barátságosabb, de árnyaltabb, sztereotípiáktól mentesebb képet fessenek a sokat kárhoztatott lakótelepekről.”⁴⁸ Egy közép-kelet-európai határokon átlépő kezdeményezés a Zeppelin Kortárs Építészeti Egyesület által évente kiadott *Urban Report* című folyóirat, amely román, magyar, horvát és szlovák kortárs építészekről, urbanistákról, művészekről publikál a poszt-szocialista városi terekben jelentkező sajátos politikai és szociokulturális problémákra adott proaktív és alternatív építészeti, képzőművészeti és civil lakótelep-megújító gyakorlatokat ismertető esettanulmányokat a négy ország területéről.⁴⁹ A világhálón gombamód megjelenő urbánus blogokon, nemzetközi urbanisztikai fórumokon, honlapokon a 20. század második felében épült lakótelepek társadalmi és közösségi/köztéri

⁴⁷ A lakótelepek iránti érdeklődés a nemzetközi *art world*-ban is tetten érhető. 2007-ben Somogyi Hajnalka és Szemerey Samu kurátorok *A másik város* címmel szerveztek kiállítást a New York-i Román Kulturális Intézetben és a Magyar Kulturális Központban. A budapesti Trafó-ban is megrendezett kiállítást kísérő *Mire a fák megnőnek* c. beszélgetésen idős és fiatal építészek fejtették ki nézőpontjaikat a lakótelepek egykori és jelenlegi helyzetéről. http://www.trafo.hu/hu-HU/program_870

⁴⁸ N. Kovács Tímea (szerk.): *Lakótelepek. A modernitás laboratóriumai*. Budapest, 2008, Kijarat Kiadó, p. 7.

⁴⁹ <http://www.urbanreport.ro/> (2013.01.09.)

megújítása központi témát foglal el. Az ezeket létrehozó és működtető civil és intézményi szereplők szándéka a lakótelepekről szóló társadalmi diskurzus nyilvános terének a megteremtése a szakemberek (szociológusok, építészek, városvezetők stb.), a téma iránt érdeklődő individuumok, civil szervezetek, egyesületek, lakók közötti párbeszéd és tapasztalatcsere, valamint közös társadalmi cselekvés a lakótelepek megújulása érdekében.⁵⁰

Közép-Kelet-Európában a rendszerváltás előtti lakótelepek túlnyomó részben állami finanszírozásból épültek. Az állam kevés figyelmet fordított a lakásállomány minőségi építtetésére, illetve rendszeres karbantartására. A rendszerváltás utáni privatizációval viszont kivonta magát a lakótelepek felújítását célzó országos szintű stratégiai program kidolgozásának és kivitelezésének felelőssége alól. A rendszerváltás óta a lakótelepek folyamatos presztízsvesztésben vannak Magyarországon. Ennek háttérében számos ok húzódik: a magas rezszi költségek, lakókörnyezeti problémák, ingerszegény környezet, sablonos uniformizált épülettömbök és lakások, a társadalom körében róluk kialakult differenciálatlan kép, a médiában jelentkező sztereotip bemutatás. A lakótelepen élők elégedettségének fontos mutatója az onnan való elköltözési szándék. A magyar lakótelepeken az elköltözni szándékozók aránya rendkívül magas. Az itt élők pozitívnak tekintik a komfortot, a kényelmet, nyugalmat, kisebb lakótelepek esetében a csendet, a helybeli szolgáltatásokat. Negatívumként emlegetik a szennyezettséget, a rossz lakókörnyezetet, a hiányos közbiztonságot, a rossz szociális környezetet, a kicsi lakásteret. A hazai lakótelepek rendszerváltás utáni társadalmi környezetében két fő változást lehet megállapítani. Az egyik az 1995-2000 közötti legintenzívebb népesség-kicserélődési hullám, amikor 20-30 éves fiatalok, fiatal családok költöztek be. A másik pedig az 1950-60-as években épült első generációs lakótelepek „öslakosainak” előregedése. E két tendencia találkozása generációk közötti konfliktusokat eredményezhet a lakótelepen. A demográfiai kiegyensúlyozatlanságon kívül (minél később épült egy lakótelep annál fiatalabb korstruktúra jellemzi) a lakótelepi népesség jellemzői közé sorolhatjuk a korábban előnyként emlegetett kevert szociális struktúra felszámolódását. Az egyre inkább homogenizálódó lakótelepi társadalmi réteg a „lakótelepi társadalom” törzset képező körként azonosítható, ami a társadalmi kirekesztettség

⁵⁰ Ezek közül néhány általam követett oldal: a <http://kek.org.hu/>, blogulurbana.ro, <http://plusminuscluj.wordpress.com/>, <http://superbiasuburbia.wordpress.com/>, zeppelin-magazine.net, educatieurbana.wordpress.com, www.pps.org (Project for Public Spaces), <http://www.underconstructions.eu/>, http://www.impex-info.org/texts_hu.html.

és a gettósodás veszélyeit hordja magában.⁵¹ Nyugat-Európában ezek a folyamatok már az 1960-as években jelentkeztek, ezért a 70 – 80-as években majdnem minden nyugat-európai ország kormánya létrehozott egy átfogó lakótelepi rehabilitációs programot. „Németországban a keleti városok lakótelepeinek radikális presztízscsökkenése és kiürülése okán sok helyen az épületektől való programszerű megszabadulás tűnt először járható útnak, ám idővel a koncepció a lakótelepek humanizálása, a kreatív megoldások felé fordult.”⁵² A 70-es években szociológusok és művészek egy csoportja kísérletezett a környezettervezés új, innovatív formáival és a közösség kreatív bevonásával az NSZK-ban. Hazánkban a közösségi tervezés első példái Egerben és Miskolcon találhatók a 80-as években.⁵³

Magyarországon – a többi közép-kelet-európai országhoz hasonlóan – hiányzik egy olyan országos szintű lakótelepi rehabilitáció program, amely a lakásállományok műszaki felújítását és a lakótelepi közösségek fejlesztését integráltan kezelné. A hazai paneles lakótelepek rehabilitációjának első hazai kormány szintű kezdeményezése a német hitelre támaszkodó 1995-ben meghirdetett program. A kormány 2001. februárjában indította el a Széchenyi Terv keretében az iparosított technológiával épült lakóépületek energiatakarékos korszerűsítését és felújítását támogató programot.⁵⁴

III. 2. Magyarországi lakótelep-rehabilitációk tapasztalatai

A hazai lakótelep-rehabilitációs programokat két irányból éri kritika: az egyik a lakótelepen élő közösségek fejlesztésére és bevonására fordítandó erőforrások alulmaradása a lakásállomány műszaki-infrastrukturális felújításával szemben, a másik pedig a közterületek revitalizációjának elmaradása, ami a közterek közösség-építő, társadalmi nyilvánosságot és életminőség-javító potenciáljának az elszalasztásával jár együtt. Az eddigi állami lakótelep-rehabilitációs projektek a paneles, iparosított technológiával épített – főleg a 60-70-es években épült második és harmadik generációs lakótelepek tartoznak ide – lakótelepek fizikai

⁵¹ Egedy Tamás: *A magyarországi lakótelepek helyzetének értékelése*. Földrajzi Értesítő XLIX. évf. 2000. 3–4. füzet, p. 265–283. http://www.varosrehabilitacio.net/media/files/Lakotelek/3lakotelek_helyzete.pdf (2013.01.09.)

⁵² Szemerey Samu – Somlyódy Nóra: *Lakótelep – rehabilitáció* <http://epiteszforum.hu/node/8190> (2013.01.09.)

⁵³ Lukovich Tamás (2001), *i.m.*, p. 91.

⁵⁴ Egedy (szerk.) (2005), *i.m.*, p. 208.

felújítására (energetikai, közüzemi, építészeti, értéknövelő felújítások) összpontosítottak. Kevésbé terjedtek ki a lakótelepek közvetlen környezetének – a zöldfelületek és közterek – revitalizációjára, ami viszont a szűk anyagi keretek között a rehabilitáció költséghatékony társadalmi és fizikai megoldását jelentené.⁵⁵ Ebből a szempontból élen járnak azok a független civil kezdeményezésű kulturális-szakmai szervezetek, akik a költséghatékony, kisléptékű, a lakókkal közösen kivitelezett építészeti-művészeti projektekkel a köztérben keresik a lakótelep megújulásának lehetőségeit. A nemzetközi Project for Public Spaces Szervezet, a budapesti Kortárs Építészeti Központ és az IMPEX Kortárs Művészeti Szolgáltató, a kolozsvári PlusMinusKolozsvár fiatal egyetemista építészekből álló csoport főként a helyiek együttműködését, kezdeményező szándékát igénylő, kreatív közösség- és köztérépítő folyamatok megvalósításához, lebonyolításához kínálják fel tudásukat.⁵⁶ A társadalmi városmegújító programok a köztéri-zöldterületi felújítások mögött (a pénzügyi forrásokon túl), Meggyesi Tamás kifejezésével élve „*az elveszett térfogalom rehabilitálásának*” társadalmi-közösségi gesztusa nyilvánul meg. A modernizmus építőipari technológiájának és gazdaságossági elvének kiszolgáltatott építészet az 1950-es évek tömeges lakásépítései által a hagyományos térfogalom teljes feloldódásához vezetett. A szabad áramlások terében feloldódó szimbolikus kulturális és társadalmi tartalommal bíró köztes tér, mint az utca és a köztér jelentősége is átalakult. A modernizmus új térbeli struktúrái a téralkotás hagyományos értékrend-vesztésének (szomszédsági kapcsolatok, közösségszerveződés, helyi identitás, társadalmi nyilvánosság, otthonérzés) kérdését is felveti.⁵⁷

A helyi társadalom bevonásának és a lakótelepi közösség-építés másodlagossága a lakótelep társadalmi megújulása ellen ható tendencia. Egedy Tamás a szociális jellegű kérdések megoldatlanságát a feladatot felvállaló civil szervezetek hálózatának hiányában vagy az egyes egyének részéről érkező kezdeményezések alacsony szintjével magyarázza. Csizmady Adrienne a sikeres nyugat-európai lakótelep-megújítási gyakorlatok itthoni működőképességével kapcsolatban mondja, hogy „*bár technológiailag és fizikailag elképzelhető a hasonló felújítási módszer, erős társadalmi különbségek vannak a lakosok aktív együttműködését nézve.*” A nyugati és a közép-kelet-európai civil társadalmak eltérő attitűdjeit vizsgáló összehasonlító kutatások eredményei is alátámasztják az utóbbiaknak a közvetlen környezet iránt érzett felelősségtudatuknak, cselekvőképességükbe vetett

⁵⁵ Egedy (2000), *i.m.*, p. 278 – 282.

⁵⁷ Meggyesi (2005), *i.m.*, p. 126 – 136.

bizalmuknak az alacsony szintjét. Csepeli György és munkatársai az *European Social Surveys* 2008-as adatbázisában a különböző európai államok társadalmi szolidaritását, bizalmi fokát mutató változókat elemezték. A vizsgálat végén a 'cselekvők', 'lázadók' és 'szenvedők' mintázatokat alakították ki. A sorban Magyarország az utolsó, Görögország előtti helyen áll a 'cselekvők' arányát tekintve. A hazai eredmények 65,9%-nyi 'szenvedőt', 23,5%-nyi 'lázadót' és 10,6%-nyi 'cselekvőt' mutattak ki. A 25 ország közül első helyen áll Svédország 6,9%-nyi 'szenvedőjével', 18,2%-nyi 'lázadóival' és 74,9%-nyi 'cselekvőjével'.⁵⁸ Az elemzése során arra a következtetésre jutottak, hogy a társadalmi bizalmatlanság kelet-európai jelenség. A bizalmatlanság hátterében, az elemzők úgy vélik, az államszocialista politikai múlt még működő hatalmi szocializációs szokásai és a civil társadalom önállósodási korszakának viszonylagos fiatalsága áll.

A magyarországi Közösségfejlesztők Egyesülete a 2010-ben alakult Városmegújító Munkacsoportja által publikált *Kézikönyv a közösségi részvételi városmegújításhoz - gyakorlati útmutatóban* a magyarországi városrehabilitáció legnagyobb problémáját a várostervezés elméleti-jogi háttere és gyakorlati megvalósulása közötti ellentmondásban jelöli meg. A városfejlesztési tervek jogszabályi szintjén biztosított civil szerveződési és lakossági bevonás a gyakorlatban elmarad. A lakossági bevonásra használt olykor hitelüket vesztett módszerek (kérdőív, közvélemény kutatás, lakossági fórum) valamint az Integrált Városfejlesztési Stratégiákban (IVS) megosztott funkcióbővítő és szociális rehabilitáció a befogadás és a döntéshozatali szinten is jelzi a részvételt gátló tényezőket.

III. 3. A 2010 Pécs Európa Kulturális Fővárosa projekt a társadalmi részvétel és a lakótelepek megújulása tükrében

Magyarországon gyakorlatilag a Pécsi Európa Kulturális Fővárosa (EKF) projektjei és a Budapest Szíve projektjei vitték el az eddig kiosztott városrehabilitációs források 63%-át.⁵⁹ A Pécs 2010 EKF projekt két pillérre épült: 5 kulcsprojektre és több mint 500 kulturális

⁵⁸ Csepeli György utal a vizsgálatra *A közösségi részvétel fejlesztéséért VII. Nyári Egyetemen* elhangzott *Társadalmi szolidaritás – összetartó társadalom* c. előadásában. A vizsgálatot 25 európai országban végezték el. Összesen 40 626 megszólított válaszolt a kérdésekre. A cselekvők azok, akik életük középpontjában önmaguk állnak, akik társaikkal önmagukon túli célok megvalósítására vállalkoznak. A szenvedők lemondanak a cselekvő élet lehetőségéről, míg a lázadók minden értéket elutasítanak és mindenben kételkednek. Parola, 2010, 3. szám, p. 3.

⁵⁹ Bardóczy – Giczey (2010), *i.m.*, p. 14.

programra. A cím elnyerésével Pécs egyben az európai városok szimbolikus gazdaságának globális szintű versenyébe is beszállt.⁶⁰ „Pécs célja az volt, hogy a művészetet és a kultúrát a korábbi ipari területek gazdasági és társadalmi rehabilitációjának egyik eszközévé avassa...” – olvashatjuk az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és a Régiók Bizottságának készült 2011-es külső értékelésben. Az amerikai és nyugat-európai gyakorlatban már a 90-es évektől megalapozott kulturális vagy kreatív városfejlesztés módszertana, valamint az EKF-pályázat társadalmassítási folyamatokra vonatkozó kritériumrendszere kulcsszerepet tulajdonít a lakosok és a helyi civil szervezetek bevonásának a koncepcióalkotás, a programok operatív megvalósítása és a projektek lebonyolítása terén. A kulturális tervezés egy olyan újszerű interdiszciplináris közelítésmódot igényel a várostervezők részéről, amely a fejlesztések során a műszaki-gazdasági szempontokat kiegészíti a humántudományok és a lakosok várossal kapcsolatos közvetlen mindennapi tapasztalataival, igényeivel és elképzeléseivel. A pécsi EKF projekt, derül ki az utólagos értékelésekből, elmulasztotta a lakosság és a civil szervezetek tényleges bevonását a tervezés és kivitelezés folyamatába. Az átpolitizált pályázati mechanizmusok és a fenntarthatatlan kulturális infrastruktúrális fejlesztések mellett, a helyi civil társadalmi szereplők részvétele és a közösségek bevonása iránti városvezetési érdektelenség keltette a legnagyobb elégedetlenséget lokális szinten. „A város és az egyetem, a politika és a civil világ, a központ és a periféria, a tudományos/művészeti elit és a városlakók között egyaránt mély, talán nem is teljesen tudatosult kommunikációs gátak léteztek, amelyek akadályozták az együttműködés és a bizalom légkörének megteremtését.” – olvassuk az EKF társadalmi környezetére vonatkozó megállapítások között az önkormányzat által megrendelt projektértékelő elemzésekhez írt általános bevezetőben.⁶¹

Kutatási témám, helyszínem szempontjából továbbá szeretném jelezni a pécsi EKF pályázatnak azokat a vonatkozásait, amelyek érintették a szocializmus korában épült lakótelepek társadalmi kérdéseit. Pécs lakótelepei nem kerültek be az EKF átfogó városrehabilitációs célkitűzésének látókörébe. A megvalósult kulturális fejlesztések főleg a magas kultúra szerepét helyezték a figyelem középpontjába. A tényleges társadalmi bevonást, a városlakók mindennapi kultúrájának, illetve a helyi civil szféra művészeti és kulturális szervezeteinek aktív részvételét lehetővé tevő programok száma is kevésnek bizonyult a kulturális intézmények fejlesztésére szánt forrásokhoz képest. *„Sajnos a kulturális a*

⁶⁰ Trócsányi András: *A kulturális gazdaság szerepe a városok megújulásában – Pécs adottságai és esélyei*, 2008. http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/tarsadalom/otka/pdf/kulturalis_gazdasag_es_varosmegujulas.pdf (2013.01.08.)

⁶¹ PMJÖ: *Elemző értékelés a Pécs2010 Európa Kulturális Fővárosa program tapasztalatairól*. 2011, p.7

„hardware-rel” kapcsolatos tervezőmunka mögött a „software”, a programok, rendezvények, a kínálat nem infrastrukturális elemei háttérbe szorulni látszanak.”⁶²

A Dél-Dunántúli Operatív Program keretében finanszírozott öt EKF kulcsprojekt közül csupán a *Közterek és parkok újjáélesztése* projekt tett lehetővé fizikai fejlesztést a lakótelepeken is. Ez a kulcsprojekt volt az, amely elsősorban nem az EKF rendezvényeknek potenciálisan helyt adó reprezentatív kulturális terek fejlesztésével, hanem a város mindennapokban megélt kulturális-társadalmi tereinek minőségjavításával célozta a város fejlesztését. A városalközpontok rehabilitációjának projekt célkitűzései között a policentrikus városi térszerkezet megteremtése mellett másodikként szerepel a városrészi identitás kialakítása és a közösségépítés.⁶³

A Takáts József által megírt, a későbbiekben az irányítása alól kikerült eredeti pályázat kultúratudományi értelemben definiált kultúra-fogalom azonban kevésbé érvényesült a projekt helyieknek szóló társadalmi és kulturális programjain keresztül. A *Pécs, a határtalan város* pályázat eredeti koncepciójában a város szocializmus kori kulturális örökségének a feldolgozása a kulturális év egyik nagy témája lett volna.⁶⁴ A pályázati koncepció szerint a kelet-közép-európai rendszerváltások huszadik évfordulójával egybeeső 2009-2010-es EKF év a szocializmus sajátos kulturális hagyatékának tematizálásának kiváló alkalma lehetett volna. Ennek ellenére, a pályázat körül keletkezett belső társadalmi feszültségek következtében és a rendszerváltás előtti városi értelmiségi korosztály magjának az EKF folyamatokból való kívülmaradása miatt „a Kádár-korszakot leginkább szemérmes hallgatás övezte, s ezzel eltűnt annak a lehetősége, hogy érdemi reflexió történjen Pécs egyik legfontosabb – a városi identitást meghatározó, de akár országos vagy nemzetközi szinten is érdekes – témájára, a szocializmus épített, kulturális és társadalmi örökségére. De a feladat és a kihívás ennek ellenére mindmáig jelen van: a város identitása, önképe számára oly fontos korszaknak valamilyen módon be kell épülnie a város kulturális emlékezetébe.”⁶⁵ Uránváros esetében a *Folytassa Uránváros! – avagy helyzetkép és tennivalók az EKF után* programsorozat, melynek kezdeményezői és résztvevői az uránvárosi városmegújító

⁶² Trócsányi (2008) Uo.

⁶³ Magay Miklós: *Városalközpont-rehabilitációk Pécsen, avagy a „Közterek és parkok megújítása” projekt.* Területfejlesztés és Innováció, 2010, 4. évfolyam 1. szám p. 36 – 45.

http://epa.oszk.hu/01900/01951/00009/pdf/teruletfejlesztes_es_innovacio_EPA01951_2010_01_1-14.pdf
(2013.01.04.)

⁶⁴ *Pécs, a határtalan város pályázat* http://www.hhrf.org/europaiutas/61/EuropaKF_Pecs.pdf (2013.01.08.)

⁶⁵ Szijártó Zsolt: *Koncepció és kontextus, az EKF projekt és Pécs*, In. PMJÖ (2011), i.m., p. 164.

folyamatokat beindító társadalmi szereplőkként jelen kutatás célcsoportjai, ennek lehetőségét jelentette némiképp.

III. 4. A pécsi uránvárosi lakótelep, mint szimbolikus tájkép

Pécs településszerkezetének II. világháború utáni változásai az államszocializmus gazdaságpolitikájának gyorsütemű nehézipari fejlesztéseivel függnek össze. Az ehhez kapcsolódó területfejlesztési és várostervezési elvek hatására a történelmi városrész 1950 után K, Ny és D irányú nagylakótelepi építkezésekkel tágult ki. Pécs szocialista nagylakótelepi építésében három korszakot különíthetünk el: 1950-es évek elején épül ki a keleti Meszes lakótelep, 1956-ban kezdik el építeni a Nyugati, később Újmecsekalja, majd Uránváros nevű városrészt, végül pedig 1960-70 között az akkori kisvárosias Kertváros köré kiépül a város legnagyobb paneles városrésze.⁶⁶

Hübner Mátyás, pécsi építész *A semmiből lett városrész* címmel foglalta össze Uránváros kialakulásának történetét a *Folytassa Uránváros! programsorozaton*. A következőkben azokat a gazdaságpolitikai és építészeti-tervezési szándékokat/ideológiákat emelem ki, amelyek a város egykori nyugati szabad terébe a ma Uránvárosként ismert 'helyet' létrehozták. A mai városrész területe a város történeti központjától alig több mint 2 km-re fekszik. 1953-ban a Maszobal II. nevű orosz expedíció Péctől 8-12 km-re Kővágószőlős környékén, a Mecsek hegységben urániumércet talált. Ennek következményeként a Magyar – Szovjet Bauxitbánya Vállalat és Nehézipari Minisztérium gazdasági indokokra hivatkozva 1955-ben elrendeli egy 20.000 fős új település tervezését Pécs nyugati határába, a létesítendő uránbányáktól 10-12 km-es távolságra.⁶⁷ A budapesti Városépítési Tervező Vállalat és az Általános Épülettervező Vállalat a fiatal Dénesi Ödön építészt jelölte ki főépítésznek. A városrész gyors ütemű tervezési és építési folyamatába értékes bepillantást nyújt Dénesi Ödön visszaemlékezése, amikor arról ír, hogy „a rajzasztalon még folyt a tervezés, mikor az első gépeket felállították a munkaterületen.” A Nyugati városrész három ütemben épült ki 1955 – 1974 között.⁶⁸ Az első beköltöző lakóknak az akkori helyre vonatkozó visszaemlékezéseiből kibontakozó tájkép ellenpontozza a tervrajzok műszaki pontosságát és a látványtervek által

⁶⁶ Bencze Zoltán: *A pécsi nagylakótelepek helyzetéről*. In: Echo, 2008, p. 4.

⁶⁷ Hübner Mátyás: *A semmiből lett városrész. Nyugati városrész – Újmecsekalja – Uránváros* http://dl.dropbox.com/u/19561498/Ur%C3%A1nv%C3%A1ros_01%20mell%C3%A9klet_01.pdf (2013.01.07.)

⁶⁸ Dénesi Ödön: *Pécs: Nyugati városrész*. In: Magyar Építőművészet 1959, VIII. évf. p. 88.

A tervezés 1955 júniusában kezdődött el. Az első lakásokat pedig 1956. okt. 23-án adták át. A lakótelep beépítése 1974-ben zárul le közel 6. 300 lakással, amelyben 2010-ben 12. 300 fő él

sugallt modern városképet: „gyerekként nagyon jó volt itt lakni, mert vadregényes volt. Építési terület volt ez, körülötte még vadonszerű, bozótos, cserjés volt.”⁶⁹

Uránváros tervezése lényeges pontokon eltér az államszocializmus területfejlesztési és várostervezési ideológiájától. Az egyik legfontosabb különbség, Pécs másik két nagylakótelepével összehasonlítva, a városszerkezeten belül elfoglalt előnyös helye. Uránváros tervezése és kiépítése az 1953-as politikai fordulat után történt, ami a várostervezés és -építés szovjet mintájával való törést és a modernizmus építészeti szemléletének fokozott érvényesülését jelentette.⁷⁰ „A kezdeteket mindenekelőtt elszakadás jellemezte az addigi hazai gyakorlattól. Az újszerű, a szokványostól eltérő beépítésre való törekvés.”⁷¹ – írja Dénesi Ödön 1975-ben, az építkezés leállása után a lakótelep elmúlt 20. évét értékelő cikkében. A lakóterület és ipari terület egységére építő szocialista területfejlesztési ideológia nem valósult meg a Nyugati városrész felépítésekor. A történeti város közelsége lehetővé tette az új városrész szerves kapcsolódását a meglévő települési szerkezetbe. Dénesi Ödön a városmaghoz való kötődés és a belső önazonosság újszerű jelképeinek kettősségével kívánta alakítani az „új hely” identitását. „Az új nem zavarja a régi város gazdag panorámáját... A két ellentétes esztétikai élmény összhatásában feltétlenül kiegészíti egymást. A történelmi rész karcsú tornyokkal csipkézett sziluettje kiegészíti a mának korszerű, az erőt, az emberi haladást, a korszerű technikát, az emberről való szociális gondolkodást kifejező nagyvonalú városképet és fordítva.”⁷² A lapostetős beépítés, a változatos épülettípusok (közép- és magasházak egyaránt), a köztéri művészet helyalakító szerepe,⁷³ a kulturális és közösségi életnek teret adó Ságvári Endre Művelődési Ház és Olimpia Étterem, a fogyasztói szokásokat városszinten kiszolgáló 1969-ben megépült Mecsek Áruház, a sportolásra és szabadidő eltöltésére alkalmas jó minőségű zöldfelületek, lakókörzetek közötti játszóterek a városiasság jellegével ruházták fel az épülő városrészt.

⁶⁹ Egyik 1957-ben beköltöző városlakó visszaemlékezése In. Axel Halling – N. Kovács Tímea – Lidia Tirri: *A legmodernebb lakótelep. Élettörténetek a pécsi Uránvárosból./Die modernste Wohnsiedlung Lebensgeschichten der Pécs-er Uranstadt*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2008. p. 31.

⁷⁰ Vö. Germuska Pál: *Indusztria bűvöletében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. Budapest, 2004, 1956-os Intézet. p. 203.

⁷¹ Dénesi Ödön: *Pécs, Új – Mecsekalja (Uránváros) 1955 – 1975*. In: Magyar Építőművészet, 1975, p. 6.

⁷² Dénesi (1959), i.m., p. 102.

⁷³ A beruházási adó 2%-át köztéri művészeti szobrokra, domborművekre fordították. Ezeknek mai napig is meghatározó részei az uránvárosi identitásnak. Az egyes alkotások képei In. Romváry Ferenc: *Pécs szobrai*, Pécs, 1982, PMJV Műv. Oszt.

Az épülő lakóteleppel összekapcsolt korai reprezentációk köré az uránbányászattal kapcsolatos titokzatosság társul. A hazai közvélemény csupán a Szabad Nép 1956. júniusi számából szerzett tudomást a pécsi uránbányászati tervekről.⁷⁴ A városrész háromszoros névváltoztatása is (Nyugati városrész, Újmecsekalja, Uránváros) az új városrésznek a köztudatba való beemelése körül kialakult politikai bizonytalanságról árulkodik.

N. Kovács Tímea *Új Mecsekalján már fénycsöves világítás ragyog* című tanulmányában az első generációs uránvárosi lakosok ide költözésükkor tapasztalt modern életstílus szimbolikus rétegeiből⁷⁵ rakja össze az 50-60-as évek uránbányászati, közvetve nyugati városrészi életforma kultuszát. Az tősgyökeres uránvárosiakkal (1950-60-as évektől itt élők) készült életútinterjúkban a privilegizáló szocialista lakáspolitikai által biztosított lakás és a lakótelep modern beépítése együtt jelentette az uránvárosi léthez köthető kiváltságosság érzését. Ifj. Várnagy Ferenc így emlékezik vissza: *„Azt éreztük, hogy uránvárosinak lenni kiváltság. Kovácstelep, a régi Kertváros, vagy a Belváros, az más volt. Az Orion űrhajó filmsorozat korszakában egy olyan lakótelepre költözni, ami igyekszik mindenben modernnek lenni, ez egy egészen különleges élmény lehetett.”*⁷⁶ Uránváros szimbolikus tájképét alkotó szocialista és modernista eszmék térbeli megvalósulásai a „legmodernebb lakótelep” elismerést nyerték el Uránváros számára a szakma, a közvélemény és az ott lakók körében is. Uránvárosinak lenni városi szinten presztízsnak számított.

III. 4. 1. Az uránvárosi társadalmi nyilvánosság terei a rendszerváltás előtt

A tervezés során a társadalmi nyilvánosságnak teret adó már említett közintézményeken kívül fontos szerep jutott az utcának és a főtérnek is. Dénesi Ödön urbanisztikai szemléletében a főtér nem a reprezentativitás jelképeként szerepelt. A főutca vele egyenértékű közösségi élettérnek számít.⁷⁷ Az eredeti tervezői koncepció alapján a társadalmi nyilvánosság olyan formáiként értelmezhetjük az uránvárosi köztereket, amelyek inkább a megélt város, a mindennapi térhasználat jelentéseiből épülnek fel. Szíjártó Zsolt a

⁷⁴ Dénesi Ödön visszaemlékezése: *„...hét éven át csak úgy lehetett beszélni, hogy bauxit-lakótelep meg nyugati városrész, csak azt, hogy urán, azt nem lehetett kimondani.”* In. Axel et. al. (2008), p. 18.

⁷⁵ N. Kovács T. (szerk.) (2008), i.m.

⁷⁶ In. Axel et. al. (2008), i.m., p. 59

⁷⁷ Dénesi Ödön *„hiszen a főutca mentén ugyanolyan rangú emberek élnek, mint hátrább.”* In. i.m., Dénesi (1959).

városi terek átalakulásáról írt tanulmányában a városi terek társadalmi nyilvánosságának két különböző, egymást viszont nem kizáró társadalmi formáit fejt ki Hartmut Haussermann és Gerhard Schulze elmélete alapján.⁷⁸

Hartmut Haussermann „színpad” fogalma kapcsán nagyszabású, felülről, valamely gazdasági-politikai-hatalmi elit által kialakított politikáról, illetve ennek térbeli reprezentációjáról beszélhetünk. Nem valamely társadalmi mozgalom kényszerít rá a városvezetésre nyilvános eseményeket, s kapcsol hozzájuk speciális térhasználati szokásokat, hanem különböző elitszocializációs csoportok tesznek kísérletet a szélesebb tömegek lojalitásának megszerzésére, önmaguk pozíciójuk legitimálására.” Gerhard Schulze „kulissza” fogalmával pedig „csoportok, kisebb közösségek térhasználati szokásait, nyilvánossághasználatát lehet (...) leginkább megragadni, melyek hatókörüket tekintve megmaradnak egy kisebb lokalitás létrehozásánál, átformálásánál, s e törekvéseik nem emelkednek a hivatalos várospolitikai szintjére.” A ’színpad’- és a ’kulisszaszerű’ köztérhasználatok egymást kiegészítik Úránváros múltjában és jelenében.⁷⁹ Egymás mellett szemlélve a két köztérhasználatot az egységesnek tételezett uránvárosi identitás mögött áttetszenek a tér különböző társadalmi térhasználatai. A színpadi nyilvánosság legmarkánsabb gyakorlatai a nagy események, városi fesztiválok. Az 1965-1983 között Pécsen szervezett Magyar Filmszemle uránvárosi helyszínei kulturális szimbólumként és nyilvánossági formaként Úránváros város- és országos szintű megjelenítését, imázs-alkítását jelentették. A filmszemléhez kapcsolódó kultikus helyszínek mellett a reprezentatív térhasználatok közé sorolhatjuk a szocialista politikai ideológiát kiszolgáló társadalmi térhasználatot (úttörő élet, a hivatalos pártünnepken való felvonulást, Gagarin fogadását). Az tösgyökeres uránvárosiakkal készített életinterjúkból az egykori uránvárosi ’kulisszák’ fogalom alatt a lakosok mindennapi kulturális-társadalmi kapcsolatainak teret adó helyszíneket választottam ki. Ezek közé sorolhatjuk a játszótereket, az Uránközpont nyolcadik emeletének egyik szobájában berendezett Görög Kultúrt, a bányásznapok alkalmából szervezett fűvőszcenekari felvonulásokat a Mecsek Teraszán, a fiatalok bulizó helyeként is működő Ságvári Művelődési Házat, az Olimpia Éttermet, a Mecsek Áruházat.

⁷⁸ Szijártó Zsolt: *Színpad és kulissza. A városi nyilvánosság átstrukturálódása*. Magyar Tudomány, 2004, 10. <http://www.matud.iif.hu/04okt/013.html> (2013.01.09.)

⁷⁹ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a Haussermann és Schulze fogalmai elsősorban nyugati nagyvárosi köztéri nyilvánosságok leírására születtek. Úránváros kisvárosias léptéke miatt ezért csupán jelentésük néhány aspektusát használom.

A kulisszaszerű közterek elsősorban a lokalitás és a közösségépítés színterei, amelyek a helyhez kötődés, az oda tartozás alapján határozzák meg az uránvárosi identitást. A hely identitás- és közösségépítő szerepe számos uránvárosi lakosnál visszatérő motívum a már többször is idézett életinterjú-szemelvényekben. Ennek egyik legsűrűbb megfogalmazása így szól: *„Az Uránváros régen olyan volt, mint egy összetartó család. Legfőbb találkahelyeink az Olimpia és a Ságvári voltak...A 80-as évek közepéig nagyon jó volt itt. Jöttek a belvárosból is. Az Uránvárosba nagyon sokan szerettek jönni. A gyerekek sem szívesen mentek be a belvárosba, a sznobokhoz...Mi van ott a belvárosba? Jó, néha, egyszer, kétszer bementünk, ha valamilyen buli volt. De ahol, mi jól éreztük magunk, az az Uránváros volt, mert itt nőttünk föl. Megvolt a törzshelyünk, megvolt az Uránklub, az Olcsi, az Olimpia.”*⁸⁰ (p. 65.)

III. 4. 2. Uránvárosi identitás az első lakók visszaemlékezései alapján

Az uránvárosi identitás a kezdetekben a kiváltságos bányászléttel és modern élettelrel összefüggő társadalmi státus felettes pozíciójából fogalmazódik meg. A centrum-periféria szimbolikus térbeli szembenállása Uránváros esetében nem állandósult konstrukciók. A határok átjárhatóak, a szerepek elmozdíthatóak voltak: a város első nagyáruháza, a Mecsek Áruház, a vasárnap délután is nyitva tartó Olimpia Étterem, a Filmszemle, a Ságvári, a sportpályák vonzásköre a kertvárosiak és a belvárosiak számára is a közösségi élet központi helyévé avatták Uránvárost. Az első generációs uránvárosiak visszaemlékezései szerint jó szomszédsági viszonyok jellemezték a közösséget. A görögök visszaemlékezéseiben viszont olykor az idegenség, a kirekesztettség narratívája is feltűnik. A 60-as évek végén beköltöző lakók narratívájában jellemző az értelmiségi és a munkás réteg közötti feszültség észlelése. A lakótelep társadalmi összetétele túlnyomórészt a közeli falvakból vagy más megyékből ide költöző vagy telepített, az uránbányászattól jobb megélhetést remélő fiatal gyerekes családokból állt. Az elbeszélte életnarratívák a helyi társadalmat a foglalkozás, a társadalmi

⁸⁰ In. Axel et. al. (2008), *i.m.*, p. 65.

státusz és az etnikum szempontjai szerint differenciálták: uránbányászok – köztisztviselők,⁸¹ elitek – munkásosztály,⁸² görögök – magyarok.⁸³

III. 4. 3. Uránváros társadalmi képe ma

Uránváros népességének átfogó vizsgálatára utoljára 1968-ban került sor. A Szelényi Iván és Konrád György által az újonnan épült hazai lakótelepek társadalmának összehasonlító kutatásából az derült ki, hogy az új városrészek lakossága fiatalabb, iskolázottabb a városi átlagnál, illetve lakosaik közép magas társadalmi státuszúak. Az 1968-ban vizsgált többi lakótelephez képest Uránvárosban jóval magasabb volt a munkások száma. A lakosság 47,1 %-át tették ki, míg a többi lakótelepen ez az arány 27-31 %. A fiatal szülők (legtöbbször 30-40 év közöttiek) általában 1-2 (10 évnél fiatalabb) gyermeket neveltek, kevés tinédzser és nyugdíjas élt ekkor a lakótelepeken, így Uránvárosban is.⁸⁴

Uránvárosnak Pécs többi lakótelepétől markánsan eltérő néhány jelenlegi jellegzetes demográfiai adatát Kiss Eszter szakdolgozata alapján prezentálom.⁸⁵ A népesség korcsoportonkénti megoszlását tekintve Uránváros Pécs előregedő városrésze. A városi értékekhez képest a 65 év alattiak aránya alacsonyabb, míg a 65 éven felüliek aránya jóval a városi átlag felett van. Míg a városi átlag 15,2 %, Uránvárosban az időskorúak a lakosság 23,3 %-át teszik ki, 100 gyermekkorúra több, mint kétszer ennyi, 203 időskorú jut. A városrész iskolázottsági mutatói ellenben továbbra is kedvezőbbek a városi átlagnál. Az érettségivel és egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők száma jóval magasabb, mint a városi átlag.

⁸¹ In. *Uő.* Az Építők útja menti panelokban 1966-tól élő házaspár: „Különösen favorizáltak a bányászokat és nagyon jól fizették őket szemben a köztisztviselőkkel. Meg is látszott az anyagi különbség köztünk, mi anyagilag sokkal rosszabbul álltunk, mint ők.” p. 77

⁸² In. *Uő.* „Az A lépcsőház annak idején az intelligenciahányadosát tekintve az elitbe tartozott, ugyanis mind ilyenek, hogy professzor, főiskolai tanszékvezető tanár, jogászdoktor, ilyen doktor, olyan doktor laktak ott. Míg a másik lépcsőház, a miénk a „proli-lépcsőház” volt. Javárészt ilyen lakosokkal, hogy gépkocsivezető, bányász...”

⁸³ Budapestről 25 görög családot költöztettek be a hétmeletesekbe 1962-ben.

⁸⁴ Szelényi – Konrád (1969), i.m., p. 35.

⁸⁵ Kiss Eszter: *Pécs-Uránváros. A városrész vizsgálata, értékelése, javaslatok a fejlesztésre. Szakdolgozat.* kézirata. Konzulens: Miklóssy Endre, Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar Településépítészeti Tanszék, településüzemeltető szakirány. A népességelemzéshez a 2001-es népszámlálási adatok, valamint Pécs Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája és Pécs MJV Hosszú- és középtávú stratégiájának városrészeket elemző fejezeteit használta fel. p. 26 – 30.

Érettségivel a lakosság 26,4%-a (Pécsett összesen 21,2%), befejezett felsőfokú végzettséggel pedig 13,4% rendelkezik, ami a városi értéknél (9,8%) 3,6%-kal magasabb.

A 2001-es népszámlálási adatok szerint Uránváros 62.5811 lakásában 12 247 fő lakott. Az elmúlt néhány évben a PTE Földrajzi Intézet oktatói – diák kutatószemináriuma keretében végzett uránvárosi felmérések az életvitelszerűen itt lakók számát jóval többre, 14–15 ezer főre becsülte.⁸⁶ A két-háromezer fős többletet javarészt az uránvárosi albérletben élő egyetemisták táborával magyarázzák. Ugyanebből a kutatásból derül ki, hogy Uránvárosban kétségbeejtő a foglalkoztatottak meglepően alacsony aránya. Kisgyermekes családok, amelyekre hajdanán az ellátói és közterületi rendszer is épült számos nevelési, oktatási intézménnyel és megannyi játszótérrel, ma csak elvétve, nagyrészt önkormányzati lakásokban lelhetők fel, számos funkcióváltásból fakadó problémát generálva.⁸⁷

*„Uránváros esetében az egységes tervezési koncepció, illetve az emberléptékű és a színvonalas építészeti megoldások – a szocialista lakótelepek többségétől eltérően – a szocializmus és modernizmus közösségi és lakókörnyezeti ideológiáinak pozitív térbeli megvalósulásait tették lehetővé.”*⁸⁸ Bencze Zoltán, pécsi építész és urbanista, a parkok és zöld felületek rendszere, a gazdag játszófelületek, a jó minőségű építészet mentén jelöli ki Uránváros építészeti értékeit.⁸⁹ Dénesi Ödön az építkezésben lezárt lakótelep közellátás kritikáját fogalmazza meg a közösségi életnek és társadalmi nyilvánosságnak szánt kulturális közintézmények és közterek hiányos kiépítése miatt. *„Közellátásnak sem mértékével, sem formájával nem vagyunk elégedettek. A lakóházaknak egymás mellé sorolása kiegészítve néhány elemi közintézménnyel csupán telepnek nevezhető, de nem városnak. Az életforma, melyet az ilyen telep kifejezésre juttat egymás mellett élés, nem pedig együttélés. A szervezett együttéléshez megfelelő központi szervek, ezeknek otthont adó terek és épületek szükségesek.”*⁹⁰

Az utóbbi néhány évben Pécsett olyan helybeli művészeti akciókkal és média-reprezentációkkal találkozhattunk, amelyek a társadalomkritikai vagy a szimbolikus gazdaság diskurzusával a centrum és periféria kapcsolatának újragondolására, a monocentrikus városszemlélet feloldására tettek kísérletet. 2011-ben a Pécsi Szín-Tér Egyesület és a Mural

⁸⁶ Trócsányi András – Orbán Kristóf: *A városrész-rehabilitáció kihívásai Pécs, Uránváros példáján*. VI. Magyar Földrajzi Konferencia. <http://geography.hu/mfk2012/pdf/Trocsanyi.pdf> (2013.01.08.) p. 911.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Bencze (2008), *i.m.*, p. 4.

⁸⁹ Olimpia Üzletház az 1958-as brüsszeli világkiállítás magyar pavilonját kiszolgáló étterem tervei alapján készült. A 7 emeletesek téglá és kőburkolatos épületei.

⁹⁰ Dénesi (1975) p. 44.

Morál Csoport a leszakadó keleti városrészben található Hősök terei hátrányos helyzetű gyerekekkel a *Miénk itt a tér* nevű összművészeti felvonulással foglaltak helyet jelképesen a belvárosban. A pécsi Time Out Magazin 2012. februári száma *Városrészek csatája* névvel a Belváros, Kertváros és Uránváros szórakozóhelyeinek, közttereinek, helyi piacainak, kulturális színtereinek megméréttetésével az egyes városrészek árnyaltabb képének, valamint a városrészi identitás kialakításának gesztusaként értelmezhetők.

Trócsányi András 2011 őszén készített uránvárosi mentális térképek az uránvárosi társadalmi identitás változásaira mutat rá. Az uránvárosi identitás egyre inkább a nyilvános közterekben álló építészeti elemekből, tárgyakkól áll össze. A pécsi fiatalok körében korábban végzett mentális térképezés eredményei azt mutatják, hogy a lakótelepen élő pécsi fiatalok csupán a lakhatási funkció szerepében tüntetik fel saját lakótelepüket.⁹¹ A fiatalok élettere a városközpontra és annak reprezentatív tereire összpontosul.

„Tíz-tizenöt éve kezdődött diskurzus arról, hogy Uránváros építészeti és tervezési szempontból értékes hely.” – hangzott el P.Z. helyi építésszel készített interjúmban. A fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői az uránvárosi identitás meghatározó elemeiként utaltak tekintették a lakótelep pozitív és negatív tervezési-építészeti megoldásaira. Pozitívnak találták az egykori korszerű építészeti elveket, a homlokzatszobrokat, a domborműveket és köztéri szobrokat, valamint a későbbi mintaprojekt épület-felújításokat (pl. Laterum Hotel, Horvát Iskolaközpont). A lakótelepet övező gyorsforgalmi 6-os út és az eredeti tervben szereplő közintézményi infrastruktúra hiányosságai jelentik a fő negatívumokat. Az interjúalanyok véleménye szerint ezek negatívan befolyásolják a lakosok mindennapi térhasználatát, és közvetetten kihatnak az egyes kulturális intézmények megközelíthetőségére.

⁹¹ Trócsányi András – Stefán Klára: *A pécsi fiatalok városképe és reprezentációja mentális térképek alapján*. 2009. http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/tarsadalom/otka/pdf/Mentalis_terkep_terhasznalat.pdf (2013.01.09.)

IV. Saját empirikus kutatás

IV. 1. A kutatás pozicionálása: fizikai és társadalmi megújulás összefonódása Uránvárosban

A magyarországi lakótelepek rendszerváltás utáni problémái Pécsen is komplex rehabilitációs programok mellett sürgetnek.⁹² Az egyes városrész-megújulási beavatkozásokban ennek ellenére eddig nem érvényesült az integrált szociális és fizikai megújulási szemlélet. Ezek a megújulások legtöbbször csupán a lakótömbök fizikai-infrastrukturális felújításra korlátozódnak. Pécs város-rehabilitációs stratégiájában a belváros prioritást élvez, ezért aránylag kevés lakótelepi beruházással számolhatunk. Az eddigi lakótelepi felújítások az Európai Szociális Alap és a Regionális Operatív Program kormányzati szintű támogatásával valósultak meg.⁹³ A pécsi lakótelepek környezeti megújulásában döntő szerepet játszott a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa év. A Dél-Dunántúli Operatív Program finanszírozási keretében megvalósult *Közterek és parkok megújítása* projekt az egyes városalközpontok köztéri felújítását támogatta. A felújításokat azonban nem előzte meg igazi kulturális tervezés. A helyieknek a lakókörnyezetükkel kapcsolatos változásokba való beleszólására nem került sor.⁹⁴

Az EKF projekt uránvárosi jelentőségét a lakótelep fizikai és a társadalmi megújulásának kereszteződésében betöltött szerepe adja. A *Közterek és parkok megújítása* kulcsprojekt keretében felújított uránvárosi főtér az uránvárosi köztérben végbement legnagyobb változásnak számít az elmúlt húsz évben. Az EKF nem csupán a lakótelep főterének és játszótérének megújulását tette lehetővé, hanem olyan kulturális-társadalmi programoknak is helyet adott, amelyek a 21. századi városmegújító gyakorlatok módszereivel (pl. köztéri művészet) kívánták meg újrafogalmazni a helyi társadalom, közösségek és identitás releváns kérdéseit. A társadalmi megújulás motivációi között szerepelt az uránvárosi lakosok helyhez való kötődésének megerősítése, az uránvárosi identitást felmutató

⁹² Fontos megjegyezni, hogy mindegyik lakótelep más-más prioritásokkal rendelkezik a felújítás során: a K-i meszesi városrészben például a többségében hátrányos helyzetű lakosság, a leszakadt, elslumosodott városrész jelleg miatt sokkal sürgetőbb lenne egy szociális szemléletű beavatkozás.

⁹³ 2004 – 2006 „Borbála 1” teleprehabilitációs és foglalkoztatási program ESZA támogatással, a NEHOM-projekten belüli pécsi mintaterület a keleti Budai városrész, Széchényi Terven belüli kertvárosi panelprogram.

⁹⁴ 2006-ban volt ugyan egy EKF civil pályázat, amelynek ötleteit beépítették volna a köztérfelújítások során, de a több, mint 300 pályamű közül minimális valósult meg, és azok sem a köztérfelújításokhoz kapcsolódva.

szociokulturális köztéri művészeti alkotás létrehozása, a lakosok jó szomszédi viszonyainak a felelevenítése, a közösségépítés és a helyi társadalom bevonása a saját környezetüket érintő kérdésekbe. Nem célom az egyes programelemek részletes bemutatása és lefolyásának elemzése.⁹⁵ Helyette az ezeket kezdeményező építészek, művészek és művészeti menedzserek sajátos attitűdjeit szeretném feltárni. Kutatásom egyik alapkérdése az volt, hogy az együttműködő szereplők milyenek látják saját és egymás cselekedeteiket az együttműködés folyamatában. Az interjúkérdéseimre érkezett válaszok felfedik a városmegújítás folyamatába becsatlakozó társadalmi szereplők különböző motivációit, az együttműködést nehezítő vagy megghiúsító okokat, valamint a kooperatív (város)tervezést gátló helyi tényezőket. A társadalmi szereplők egymás mellé kerülő széttartó magyarázatai és értelmezései ugyanakkor rámutatnak azokra a kritikus pontokra, amelyeket egy jövőbeni lehetséges részvételi lakótelepi megújulás szervezeti felépítésekor figyelembe kell venni a hatékonyabb együttműködés céljából.

IV. 2. A városmegújulás társadalmi szereplői Uránvárosban

Az uránvárosi városmegújító programok rendszerezésének egyik lehetséges módja a bennük részt vevő társadalmi aktorok szakmai szerepkörének az azonosítása. A helyi építész szakma egy szűk rétege a legaktívabb kezdeményezőként, különböző szerepkörökben tűnik fel ebben a folyamatban. Az általam vizsgált projektekben⁹⁶ az építészek a folyamatok elindítóiként, művészeti és társadalmasítási projektek koordinátoraiként, a helyi intézményi képviselők, civilek és szakmai csoportosulások, valamint a lakosok közötti közvetítőkként jelennek meg. A lokális szinten létrejövő városmegújító együttműködési hálók (művészekkel, uránvárosi érdekeltségű civilekkel, szakmai szereplőkkel és intézményi képviselőkkel) az építészek személyes és szakmai társadalmi kapcsolatai mentén alakultak. Jellemző, hogy a *Folytassa Uránváros!* programsorozatba bekapcsolódó helyi civil és intézményi szereplők, művészek az intézményi struktúrák helyett személyükhöz kötik a rendezvényt („Horváth András-féle” vagy „Zoránék rendezvénye”). Az individuális kapcsolatokat, bizalmi rendszereket

⁹⁵ A 3. Mellékletben az egyes programokról való tájékozódást segíti néhány róluk tudósító online forrás.

⁹⁶ Az EKF *Közterek és parkok megújulása* kulcsprojekt, a *Victor Vasarely Nemzetközi Pályázat a Köztéri Művészetért* keretében létrejött 37 nm szobor és ehhez kapcsolódó köztéri művészeti akciók, a *PLACCC Fesztivál*, a *Folytassa Uránváros!* programsorozat és a hozzá kapcsolódó köztéri művészeti akciók.

egyfajta előjoga a pécsi civil társadalom kooperációs hálóinak a kialakulásában hangsúlyos témaként szerepelt a fókuszcsoporthoz tartozó interjú során is.

Az EKF-hez kapcsolódó uránvárosi köztéri művészeti akciók túlnyomó része ugyancsak a pécsi építészek által indítványozott pályázati vagy felkérési művészeti projektek nyomán valósultak meg. Az Uránváros főterén 2011-ben felavatott 37 nm szobor a Dél-Dunántúli Építész Kamara két építésze által koordinált *Victor Vasarely Nemzetközi Pályázat a Köztéri Művészetért* nyertes pályaműveként valósulhatott meg. A rendhagyó módon budapesti helyszínnel megrendezett PLACCC Fesztivál pécsi/uránvárosi megszervezését, az EKF köztéri művészeti programjaihoz kapcsolódva, a budapesti Artopolis Egyesület kezdeményezte a Hungarofest Kft., a pécsi EKF projekt kulturális program-menedzserének irányába. Az EKF utóhatásait és a városrész átfogó helyzetelemzését tematizáló *Folytassa Uránváros!* programsorozatot pedig a Pécsi Városfejlesztési Nonprofit Zrt. megbízásából az Urbanista Konzorcium két olyan építésze bonyolította le, akik 2011-ben építész irodájuk nevében a 37 nm szobor felavatását kísérő, *Kioldások Vidámparkja* interaktív utcaszínház köztéri akcióra kérték fel az Üres Tér Társulatot.⁹⁷

IV. 3. Kurrens uránvárosi köztér-narratívák

A városmegújító szereplők uránvárosi köztér-definíciójának és köztér-használatának feltérképezésekor a kutatás értelmezési keretében a köztér a társadalmi nyilvánosság közintézményi (kulturális) és nyilvános (főtér, játszótér, utca, piac) formáit foglalta magába. Azért kerültem a fogalom pontos tartalmi lehatárolását, mert nem egy bizonyos köztér-típus uránvárosi visszaigazolását, hanem a közelmúlt városmegújító folyamatai által érvényesnek/relevánsnak gondolt uránvárosi köztér-narratíváit kerestem. Kíváncsi voltam, hogy a rendszerváltás után 20 évvel Uránvárosban melyek a társadalmi nyilvánosságnak azok a valóságos és lehetséges helyei, amelyek befogadják, támogatják és lehetővé teszik a társadalmi megújulást és részvételt?

A fókuszcsoport résztvevői az általuk képviselt intézmény városrészi szerepének és lokális identitásának a meghatározásakor főleg ennek hiányáról, kialakulatlanságáról szóló narratívákat hoztak létre. Az interjú során a helyi kulturális intézményeknek a lakótelep

⁹⁷ Velük együttműködött a Retextil Alapítvány, a SosemArt Kulturális Egyesület, a Labor Kulturális Szolgáltató Szociális Szövetkezet, valamint Hajdú István franciaországi utcaszínház-művész.

társadalmi nyilvánosságnak életében feltételezett fontos szerepe több szempontból is megkérdőjeleződött. A résztvevők elbeszéléseiből kiderül, hogy az egyes intézményeknek gyenge helyi társadalmi nyilvánossága több szinten is összefügg a térbeliség problémájával. A lakótelepet átvágó **gyorsforgalmi úthálózat és a közintézményi infrastruktúra előnytelen, periférikus térbeli elhelyezése, valamint az eredeti építészeti terv hiányos kivitelezése** az intézményi terek intenzív használatát gátló egymással összefüggő okokként szerepelnek az interjúalanyok narratíváiban.

L. B. N. : *„A Minerva Könyvtárat a Szilárd Leó parkba tervezték a Mecsek Áruházzal szembe. Sokkal jobb helye lett volna ott, látogatottabb lett volna, jobban részt vett volna a városrész életében. A könyvtár peremhelyzetben van. Sem a szigeti, sem az uránvárosi városrészbe nem tartozik bele. Kiesünk a látótérből, egy vakfoltba vagyunk itt.”*

S.Á.: *„Nem a peremlét a rossz, hanem a közlekedés, az katasztrofális. A 6-os út és a Tüzér utca átvágja a városrészeket, mint a mókus az autópályán, mint a pumák az Egyesült Államokban. Nem befejezett a város magja. Hiányzik a Szilárd Leóból ez az intézmény [a lakótelep központjában Dénesi Ödön terveiben szereplő, de megvalósulatlan kulturális központra utal].”*

„B.Gy.: *„Őn [S.Á.] mondta, hogy ez egy befejezetlen városrész. Ráadásul a központja is jól el van tolvá. A Szivárvány Gyermekház szerencsétlen helyen van. Sokan nem találják oda. Aki nem uránvárosi, nem talál oda.”*

L.B.N.: *„Autóval megközelíthetetlen [Szivárvány Gyermekház]... nincs kitáblázva rendesen. Nincs kényelmes sétálóút, amivel az ember sétálva odajuthatna. Eltűnik, hogy hol vagytok.”*

Az érintett intézmények térbeli elhelyezésével összefüggő magyarázó érvek a városi kulturális politika utóbbi években hozott döntéseinek tükrében **városszinten** is hátrányos helyzetben tüntetik fel az uránvárosi kulturális intézmények pozícióját. Úgy vélik, hogy az EKF projekt egyik fejlesztéseként rehabilitált keleti városrészben található Zsolnay Kulturális Negyed megosztja, és versenyhelyzetbe hozza a város kulturális intézményeit.

B.Gy. *„A Kulturális Központtal [Zsolnay Kulturális Negyed], ami csodálatosan szépre sikerült, a város totális kulturális életének a szétverését is sikerült elérni...Oda ki, a Zsolnay gyárba nem megy senki sem.”*

Sz.S.M. *„A városvezetésnek el kellett volna döntenie, hogy a meglévő Kulturális Központot, színházakat, kulturális intézményeket segítse, mintsem egy olyan monstrumot (Zs.K.N.) létrehozni, amely ékessége a városnak, csak valakinek ki kell termelni annak költségeit is. Az, ott kint az újdonság erejével hat még. Az iskolák igyekeznek oda vinni diákjaikat. mindent próbálnak oda két kézzel...szétaprózódnak a dolgok.”*

A Görög Egyesület által havi rendszerességgel megtartott görög táncház a korábban belvárosi helyszínen működő Ifjúsági Ház Zsolnay Negyedbe történő kiköltöztetése után ugyancsak kikerült a keleti városrészbe. Az egyes intézményi képviselők a **versengő pozíciót** nem csak városszinten, hanem a lakótelepen belül is érzékelik.

V.Á. *„Semmi összefüggés nincs aközött, hogy mi Uránvárosban vagyunk. Itt van két, nem három iskola (Bánki, Babits, Széchenyi)...Nem tudunk igazán rendes kapcsolatot, hálózatot létesíteni az iskolákkal. Ami a cél lenne, hogy közösen pályázzunk, partnerek legyenek a dologban. Olyan ingyenes lehetőségeket kínálunk, amiért meg kellene tenni a 300-400 métert, és még azok is megtehetetlenek...Ennek oka az iskolák és az óvodák közötti versengés...A pedagógusoktól tudjuk, hogy sokszor úgy érzik, főleg az óvodapedagógusok a főnöküktől megkapták ezt kiosztva, mint feladatot, hogy ők maguknak kell ezeket a feladatokat (kulturális stb.) ellátni, s amennyiben intézményhez fordulnak, ez a szülő vagy a város felé egyfajta gyengeségnek a megmutatkozása. Egy közművelődési intézménynek nagyon nagy baj az, hogyha egy oktatási intézmény, ha hozzá fordul, úgy érzi, hogy a saját gyengeségét ismeri el.”*

A közoktatási intézményekkel való kooperáció elsősorban személyes befolyás hatására valósul meg. A résztvevő intézményi és egyesületi képviselők egymás között hatékony együttműködésről számolnak be. Igyekeznek összehangolni és partnerként segíteni egymás rendezvényeit. A legaktívabban együttműködő intézmény a Minerva Könyvtár. Többször is együttműködött már a Szivárvány Gyermekházzal és az egykori Pécsi Körösi Csoma Sándor Egyesülettel lakótelepi közösségi és várostörténeti programokon. A Görög Egyesülettel való kapcsolatfelvétel viszont a fókuszcsoporthoz beszélgetésig több irányból is sikertelennek bizonyult.

A város kulturális intézményszervezeti átalakulásának következményeként a Szivárvány Gyermekházat 2012 nyaratól a Pécsi Kulturális Központtá nevezték ki. Az új **városszintű szerepkör** a szervezeti változások ellenére nem idegen a Gyermekház számára, ugyanis S.Á. művelődésszervező elmondása szerint az intézmény a gyerekeknek és családoknak rendezett programjaival a funkcióváltás előtt is városszintű vonzáskörrel

rendelkezett. A szolgáltatóházi szerepkör folytán számos civil szervezetnek ad otthont, ami a város minden részéről odavonzott fiatalokkal pezsgővé teszi a ház életét és bővíti horizontális kapcsolati hálóját.⁹⁸ V.Á. ugyanakkor egy a lakótelep szociális problémáival való foglalkozást hátráltató tényezőt is megnevez a városrészi szerepkörben.

V. Á. *„Szivárványban korábban, a lakótelepen élő hátrányosabb helyzetű gyerekeknek Játék Klub működött, de ahogy a civil szervezetek egyre jobban elterjedtek a házban (azért mert ebből is egyre több bevételt termelünk), egyre több terem töltenek ki, a klub átkerült a Tetthelyhez.⁹⁹ Most már nem annyira rendszeres. Mindig személyhez kötődtek ezek a gyerekek.”*

A Harmadik Színház részéről érkező munkatárs többször is megerősítette álláspontját, miszerint a színháznak az uránvárosiak kulturális életében betöltött szerepe minimálisnak mondható. Az intézményi képviselők a helyi kulturális életben betöltött szerepüket városszintű viszonylatban pozitívabbnak érzik, mint lokális szinten.

Sz.S.M. *„A Pécsi Harmadik Színháznak réteggközönsége van, és abszolút nem Uránváros a jellemzője.”*

V.Á. *„Gyerekprogramokra a város legkülönbözőbb pontjaiból jönnek gyerekek, családok, iskolák. Felnőtt programokra csak az [uránvárosi] nyugdíjasok egy kis része volt mozdítható.”*

A helyi társadalom életében valódi **nyilvánossági térként** való működésüket akadályozó további magyarázó érvként – a fizikai-térbeli pozíciókon (periféria, versenyhelyzet más városrészi és városszintű intézménykomplexummal) – szerepel az **önkormányzati fenntartás szabályozó kerete**. A profitszerzési és szolgáltatóházi kötelezettség a Pécsi Kulturális Központot és a Harmadik Színházat megfosztja a közterekre jellemző ingyenes és közvetlen hozzáféréstől. A Minerva Könyvtár fenntartása egyesületi formában valósul meg, ezért nem terembér-köteles.¹⁰⁰ Az intézményi képviselők narratívái kiemelik a közintézmények tereire vonatkozó központi szabályozásoknak azokat az ellentmondásos aspektusait, amelyek a mindennapokban véleményük szerint gátolják valódi közösségi térként való működésüket:

⁹⁸ Ilyen civil egyesületek az Apolló Kulturális Egyesület, Bencze Nagy Zoltán Művészeti Iskola

⁹⁹ A Baranya Megyei Ifjúságáért Tetthely Hálózatának egyik végpontja.

¹⁰⁰ TEMI-hez pályáz, mert az állam felé elszámolási kötelezettségei vannak.

V. Á. - „Nekünk munkaköri feladat, hogy közösségi tér legyünk... A város elvárja, hogy közösségi térként működjünk, ugyanis a termeinket szigorúan tilos bárkinek ingyen kiadni... Bevételt kell termelni, mivel a várostól kapjuk a pénzt.”

Sz.S.M.: „...sajnos, terembérlési díj nálunk [Harmadik Színház] is működik. Amíg Ságvári Endre Művelődési Házként működött, teljesen más volt a funkciója. Addig sok közösségi dolgot el tudott látni.”

L.B.N. könyvtárigazgató a könyvtár **közösségi térre** való átalakulását szeretné elérni hosszútávon. A könyvtári tér funkcióbővítő törekvésének háttérében az intézmény fenntarthatósága, valamint az Úránvárosban jelenleg hiátusként emlegetett közösségi tér intézményen belüli kialakítása áll.¹⁰¹ Az intézményvezető a közösségi térről folytatott narratívájában a közösségi teret az ingyenesség és a szabad, közvetlen hozzáféréssel kapcsolja össze.

A helyi kulturális intézmények és egyesületek nem csak az intézményi, hanem a nyilvános köztér narratívájával is éltek, amikor kimondottan az uránvárosi identitás- és közösségépítést célzó programjaikról számoltak be. Az intézményi teret átlépő rendezvényeik egyben rámutatnak az uránvárosi intézmények **nyilvános köztér-használatára** is: Mecsek Áruház előtti tér (vagy Úránváros főtere), 17 emeletes előtti tér, Szilárd Leó Park. Ezek között találunk már hagyományossá vált köztéri rendezvényeket, mint a Bányásznapi, a Gyermeknap és a Mindenki Karácsonya ünnepség. A hagyományos városszépítő tevékenységek egyik példája az először 2012 őszén megrendezett *Virágoztassuk fel a Harmadik Színházat* évadnyitó ingyenes családi nap keretében sorra kerülő közös virágültetési akció. Vannak azonban globális kulturális mozgalmi irányokat felmutató újszerű kezdeményezések is. Ilyen például az egykori P. K. Cs. S. E. által a biciklizés urbánus kultúráját világszinten terjesztő Critical Mass kerékpáros felvonulás analógiájára uránvárosi biciklis gyerekes családoknak szervezett Kidical Mass.

Az uránvárosi **köztérfelújítás narratíváján** belül egymással ütköző álláspontok láthatóvá teszik az elmaradt társadalmi bevonás következtében félresikerült törekvéseket. Az általam meginterjúvoltak álláspontja a szakmai és szubjektív motivációk függvényében változik. Az építészek elsősorban nem a minőségietlen műszaki kivitelezés („betonáradat”),

¹⁰¹ „A Harmadik Színház egy adott feladatot lát el, ti nem engedhettek be bárkit, gyere ülj be sakkozni. Nyílt közterek vannak, de egy olyan hely, ahova be lehet ülni...”

hanem a rehabilitáció folyamatában elmaradt társadalmi részvétel, valamint a társadalmi együttműködés kultúrájának tanulási lehetőségét elszalasztó EKF lehetőségét sajnálva gondolják kevésbé sikeresnek a köztérfelújításokat a társadalmi megújulás szempontjából.

B.Z. *„Azt történt, hogy voltaképpen csilli-villire letarolta a város bizonyos közterületeit, anélkül, hogy az ott élő embereket bevonta volna a folyamatba, amely egyébként nagyon fontos lépése a minket körülvevő város minőségi fejlesztésének. Meggyőződésem, hogy az ott élő emberek önrendelkezése szempontjából egy nagyon durva beavatkozást jelentett ez... Hogyha az emberek szemszögéből próbálom elképzelni, azt látom, hogy nagyon örülnek, hogy átalakult a terek anyagi minősége, de szinte már mikrotörténeti léptékkel mérhető bűne ennek a folyamatnak, hogy nem vonta be az embereket. 7,5 milliárd forintot költöttek el köztér-átalakításra, és ha az emberek ettől érezték volna azt, hogy ehhez nekik közük van, az egy földindulásszerű folyamatot jelentett volna saját helyi identitásuk és önszerveződésük szempontjából. A bevonás, az együttműködés tapasztalata nagyon fontos lett volna a helyiek számára...”*

P.Z. *„Butaság lenne azt gondolni, hogy az emberek beleszólhattak volna a hangversen terem megépítésébe, de azt, hogy az az adott köztéren milyen igényeik vannak, ezeket fel kellett volna mérni. Voltak egyébként ilyen típusú felmérések a város különböző pontjain, de buta kérdéseket tettek fel: pl. szeretné-e, hogy több legyen a pad, a kuka. Meglepő módon mindenki szerette volna.”*

Az Úránváros társadalmi és kulturális szférájában cselekvő helyi intézményi és egyesületi szereplők egymást ellentéző attitűdjei a köztérfelújítás narratívájának szétartó elemeiben mutatkoznak meg. A szélsőség negatív pólusán egyetlen résztvevő S.Á., az egyetlen uránvárosi területi identitással bíró nemrégiben megszűnt civil egyesület egykori elnöke álláspontja áll. Számára a köztérfelújítás műszaki („mindent lenyelő betonárada”) és jelképes („szellemi sivárság”, „múlt teljes eltörlése és megtagadása”) szinten is kudarcot jelent.

S. Á. *„Volt egy tér, amit újra kellett volna alakítani, nem pedig felverni és teljesen újat rakni le, mégpedig rosszabb minőségben. A 17 emeletes előtti tér, ahogy megváltozott... Amíg le nem bontották ezt a szökőkutat, addig mindenféle korosztály aktivitása jelen volt. Most nincs aktivitási hely. Szögletes rettenetek, kövek szűkek stb.”*

Ezt a kritikus álláspontot ellensúlyozza V.Á. művelődésszervező, aki múltbeli tapasztalatai tükrében és anyaszerepben foglal álláspontot az uránvárosi köztér-problematikában:

V.Á.: *„Vitakoznék Á.-dal. Nagyon jelentős változást látok a köztérfelújítás óta, százszor jobban belakják ezt a teret. Amikor egyetemistaként a városba érkeztem, sivár, kopár, lehangoló látványt nyújtott Uránváros közepe. Részben, az anyagi okokon kívül, ezért sem döntöttem Uránváros mellett. Ez, ami most van, jelentősen megváltoztatatta ezt a dolgot... Ahhoz képest, hogy ez a hajléktalanok székhelye volt sehova se vezető ösvényekkel.”*

A Szilárd Leó Parkban található játszóteret felújítása óta a város legjobb játszóterének nevezi. Véleményét az anyai pozícióból fakadó tapasztalatokkal támasztja alá. Gyerekeivel kimondottan a játszótér minősége miatt látogat el Uránvárosba.

V.Á. *„A 17 emeletes előtti térre is vonatkozik ez a nagyon pozitív megújulás. Amióta az anyukáknak ezer hely van, hogy leüljenek, pihenjenek, hangulatosan kialakított filagóriás ülőpadokra, eközben a gyerekek szuperül tudnak a kis bringákkal biciklizni akadály nélkül.”*

L.S.M. a Harmadik Színház munkatársa, valamint P.D. a 37 nm kapcsán készített interjú során anyákként hasonló motivációkról számolnak be. A Szilárd Leó Park úgy tűnik egy olyan helyszín lett Uránvárosban, amelynek városszintű vonzásköre van.

Sz. S. M. *„A 17 emeletes előtt fiatalok, családoso k ülnek... uránvárosiak kevésbé látogatják, mint más városrészből ide érkezők.”*

B.Gy, a Görög Egyesület titkára tősgyökeres uránvárosiként saját álláspontját a helyi lakosság kollektív szemszögéből fogalmazza meg. Álláspontja a köztérfelújításnak főleg a helyi társadalmat érintő negatív és pozitív hatásairól tájékoztat.

B.Gy. *„Utóbbi egy-két évben, amikor Uránváros központját kicsit átalakították, és emberibb lett a centrum a Mecsek Áruház környékén azt lehetett látni, hogy az emberek, különösen az idősek az asztalokra kipakolva sakkoznak, nem isznak, nem dorbézolnak. Ez megnyugtató folyamatnak látszik. Ösztönösen belakják [a teret], sakkoznak, elbeszélgetnek. Látom, hogy lemennek a bányász emberek, az idősek és ott kialakulnak valamilyen formában közösségek. Ez annak a jele, hogy az emberek ott jól érzik magukat azzal együtt, hogy azt a „kis házikót” [37 nm köztéri szobor] nem nagyon szeretik. A tér kialakulása mindenképp pozitív irányba megy el, annak ellenére, hogy vannak dolgok, amiket a lakosság nagyon nehezen fogad el.”*

IV. 4. Uránvárosi közösségképzetek

A köztér fizikai megújulásának narratívája a helyi társadalom új aspektusait is láthatóvá teszi. A köztérmegújulás folyamatában olyan társadalmi viszonyok válnak láthatóvá, amelyek kikerülnek az intézményi tér látóköréből. A fókuszcsoporthoz résztvevői a városrész megújult központjában újszerű, spontán módon szerveződő közösségeket azonosítottak (pl. fiatal anyák a játszótéren, öregek és fiatalok az Uránbányász téren).

A helyi társadalom legrétegzettebb képét a fókuszcsoporthoz interjú narratívájából lehet kibontani. A különböző szerepkörökből megszólaló interjúalanyok (intézményi vezetők és dolgozók, lakosok) narratívájában az egyes társadalmi csoportok azonosításakor a kor, a nemzetiség, a foglalkozás, a nem, az életstílus és a társadalmi státus heterogén szempontjai egybeforognak. Az egyes társadalmi csoportokhoz olykor jellegzetes szociokulturális jellemzőiket megragadó objektív és szubjektív leírásokat fűznek.

Görögök	- kevesen ismerik őket. - a harmadik generáció már nem beszél görögül - „20 görög család, durván 80-100 fő a középső hétemeletesben” - „Érzékelem azt az asszimilációs folyamatot, amit ők elszenvednek. Nagyon erős összetartás volt kezdetben náluk. Ünnepeiket komolyan vették, saját szervezésben meg is ünnepelték. Az utánpótlás nevelés, nyelvtanulás nagyon lehalt náluk. A vegyes házasságok felgyorsították az asszimilációs folyamatot.” (B.Gy.)
Fiatalok	- „Egy részük vandalizmussal tölti az éjszakát” (B.Gy.) - a Szivárvány Gyermekházaiban működő civil szervezetek fiatal tagjai
Idős emberek	- egykori öreg bányászok („az öregek”) és özvegyeik - a Minerva Könyvtárban működő Nyugdíjas Klub 8 tagja - nyugdíjasok
Gyermekek	- elsősorban a Szivárvány Gyermekház réteggözönsége - a helyi iskolákban tanuló iskolások

	- iskolai szünetekben az uránvárosi nagyszülőknél vakációzó unokák
Egyetemisták	- „<i>sötét tömeg az ūrben</i>” (L.B.N.) - a helyi kulturális intézmények nem tudják őket megszólítani - átmeneti jelleggel, 4-5 évig, egyetemi tanulmányaik ideje alatt tartózkodnak az uránvárosi Szántó Kollégiumban és albérletekben
Nők	- „<i>A játszótéren azért lehetett látni, hogy a nők azért tudnak rendet tartani.</i>” (S.Á. a mára már felbomlott egyesületük által felújított tömbház melletti játszótérről mondja ezt.)
Fiatal anyák	- „<i>Szerintem valami [közösség] itt is van, a gyesen lévő anyukák kis közössége. Főleg a játszótér hozza őket össze spontán módon.</i>” (V.Á.) - „<i>Számunkra intézményesen, szervezeti formában a kismamák nem megszólíthatóak, mert ők ad hoc jelleggel vannak. Míg kicsik a gyerekek, alakulnak ki kis baráti társaságok. Nem tudok kit megszólítani, nem egy ilyen intézményesült, igazi egyesületként működnek, hanem kis csoportként, ami nekünk kiesik a lehetőségeinkből.</i>” (L.B.N.)
Kezdeményező civilek	„<i>Emberek, akik meg tudják finanszírozni az egyes kezdeményezéseket. Főleg Uránvárosban hiányzik ez a réteg. 1200 ilyen ember van Uránban, én ebből ismerek 22-öt. Mindenhol ugyanazokat az embereket találjuk meg.</i>” (S.Á.) - „Egy jövedelmi tudati szint kell, hogy elinduljon ez a féle attitűd, de ez egyelőre hiányzik.” (S.Á.) - a középosztályhoz tartoznak pl. Gazdag vállalkozó felesége, aki városi kertet művel. (S.Á.)

A helyi művészek narratívái, akik pályázat vagy felkérés útján valamilyen állandó vagy ideiglenes köztéri művészeti alkotással kapcsolódtak be Uránváros társadalmi megújulását célzó programokba, a helyi társadalom olyan **periférikus csoportjaira** hívják fel

a figyelmet, akik a fókuszcsoporthoz tartozó interjú narratívájában nem tűntek fel. Ilyenek az Uránbányász téren gyakran megforduló hajléktalanok és az Endresz György utcai Életminőség Fejlesztő Központ által foglalkoztatott értelmileg akadályozott fiatalok. Az utóbbiak a *Kioldások Vidámparkja I-II.* köztéri művészeti akció aktív résztvevői voltak.

IV. 5. Uránvárosi identitásképzetek

Az **uránvárosi közösségek és a helyi társadalom belső identitásának hiánya** a fókuszcsoporthoz tartozó, a helyi építészekkel és művészekkel készült egyéni interjúnarratívák konzisztens témái. A *„felbomló közösségek”*, *„a korábbi összetartó kohézió szétesése”*, *„az emberek egymással szemben kialakult bizalmatlansága, befelé fordulásuk”* (B.Gy. 57 éves uránvárosi lakos), *„a rendkívül kicsi összetartó közösségi erő”* (B.Z. építész), a *„minden szinten hiányzó közösségi öntudat”*, *„a közöny ideológiája”* (P.Z. építész) *„a kooperáció hiánya”* (S.Á. uránvárosi lakos) az uránvárosi lakosok egymás közötti viszonyát és a külső kezdeményezésekkel szembeni viszonyulását leíró leggyakoribb motívumok. A résztvevők által használt narratívákban az uránvárosi identitás egy homogén társadalmi csoport által megélt belső önazonosságként értelmeződik. P.Z. építész a helyi társadalom területi identitásának hiányát a pécsi fiatalokkal készített mentális térképezés kutatási eredményeire hivatkozva támasztja alá: *„Nincsen városrészi identitás. [Az Uránvárosban lakó fiatal] a város egészén keresztül éli meg a várost. Ez egy skizofrén állapot. A szimbolikus város mást jelent, mint az érzékelhető város.”* A fókuszcsoporthoz tartozó interjú során a helyi identitást erősítését célzó programok szervezési tapasztalatai a hiányzó uránvárosi identitás lehetséges magyarázataiként fogalmazódtak meg. A Minerva Könyvtár és a helyi közösen a helyi iskolákkal kialakított partnerségben szervezte meg az *Uránváros! – Itt lakunk* városismereti programot, amelynek egyik alapcélja az volt, hogy az uránvárosi gyerekekkel megismertessék lakótelepük értékeit. L.B.N. könyvtárigazgató sikertelennek értékelte a rendezvényt, ugyanis *„nem az a kör jött el, akiket érdekelhetett volna: volt uránbányászok, gyermekeik és az itt élő fiatalok. Uránváros régi lakói közül néhányan eljöttek előadóként, az iskolákból esetenként 3-an vettek részt.”* A könyvtárigazgató az iskolások körében tapasztalt érdektelenség magyarázásához a pedagógusoknak a helyi társadalmi összetételébe nyert betekintésére támaszkodik: *„A Bánkiban [iskola] azt mondták, hogy nehogy azt higgyem, hogy ide uránvárosiak járnak.”*

V.Á. *„Az utóbbi években városrészi szerepkör is kezdett volna bejönni, és akkor itt jön be a képbe ez a bizonyos uránvárosi identitás. Nagyon nehezen tudunk kapcsolatot teremteni, holott a lakószövetség-vezetőkkel is felvettük a kapcsolatot.”*

Az uránvárosi társadalmi identitás hiátusát elbeszélő narratíva mellett ugyanakkor kialakulóban van egy külső pozícióból megfogalmazott pozitív uránvárosi identitás.

P.Z.: *„Tíz-tizenöt éve kezdődött diskurzus arról, hogy Uránváros építészeti és tervezési szempontból értékes hely. Meg se jelentek dolgok addig. Elkezdtem utána olvasni. A szakma egy kicsiny része újra felfedezte Uránváros értékeit. A program kapcsán fedeztem fel, hogy van, aki tájépítésként foglalkozik vele, Pollackon Dénesi Ödönnel készítettek interjút, Trócsányi Andrásék a Kulturális Földrajz Tanszéken uránvárosi mentális térképeket készítenek. Látszott, hogy Uránváros egy olyan hely, ahol érdemes beavatkozni, országos szinten is, ugyanis nagyon jó az alap.”¹⁰²*

A pozitív városrészi imázs jelképeivel egyidőben ott találjuk a lakótelep fizikai hanyatlását és társadalmi válságát együttesen felmutató térbeli jeleket is, melyek az egyes lakókörzetek közötti elhagyatott játszóterek állapotán, valamint az egyes intézmények funkcióváltásában mutatkoznak meg. A lakótelep korábbi pozitív társadalmi identitásának negatívba fordulásának szimbolikus térbeli dimenzióját B.Gy. szavai foglalták össze a legképletesebben: *„Nem volt bölcsőde, óvoda elég, amikor ide jöttem [57 éve]. Ezek mára szociális otthonokká, öregek otthonává váltak.”*

A városrész építészeti örökségének értékei által **mediált uránvárosi identitást** egy olyan szűk szakmai csoport alakítja és képviseli, amely nem feltétlenül a konkrét fizikai kötődésben és helyi közösségvállalásban nyilvánít szolidaritást Uránvárossal. A fizikai-területi kötődésen túllépő uránvárosi közösségek kialakulására több online kommunikációs médium is példával szolgál: az EKF-AFAL nevű honlap uránvárosi akciók¹⁰³ pontja alatt és a Facebook közösségi oldalon létrehozott *Uránvárosért* virtuális közösség tagjai, vagy a városra vonatkozó történeti, kulturális vonatkozású audiovizuális anyagokat gyűjtő honlapok.¹⁰⁴ A webkettes felületeken túlnyomórészt ugyanazok a személyek bizonyulnak aktív tagoknak,

¹⁰² Az Olimpia Étterem, a 7 emeletesek, a 17 emeletes tömbház, a felújított Laterum Szálló és Horvát Iskola Központ, a tömbházak közötti parkrendszert, a gazdag köztéri művészeti örökséget (szobrok, tömbházak bejárata feletti domborművek) tartják számon értékekként.

¹⁰³ http://ekf.afal.hu/varosreszi_akciok (2013.01.09.)

¹⁰⁴ <http://pecskorosi.wordpress.com/ertekek-uranvarosban/> (2013.01.09.)

mint akik a közvetlen interakcióban, viszont az online felületen véleményt nyilvánító egyének virtuális köre kicsit szélesebbnek mondható. Ennek ellenére az Uránváros megújulásáról kialakult társadalmi párbeszédnek sokkal szélesebb társadalmi nyilvánosságának a platformjaiként működnek. Az általam azonosított társadalmi aktorok önmeghatározására jellemző attitűd az uránvárosiaktól elkülönülő pozíció kijelölése („mi civilek, magunk között csak megyünk valamire”, „szűk szakmai réteg”).

P.Z. építész: *„A programon talán tíz uránvárosi embert értünk el, az összes többi szakmai, mert mi ismertük őket: saját személyes és bizalmi tőkén keresztül lehetett párbeszédbe vonni...Működik egy szép réteg ebben a társadalomban. Ha kialakul egy bizalmi helyzet, boldogan beszállnak, tudást adnak be egy olyan szisztémába, amibe bízni tudnak. Ez volt egy pozitív nem várt eredménye a dolognak [Folytassa Uránváros programsorozat]. Nagy eredmény az egymásra találás. ”*

L.B.N. könyvtárigazgató *„Egymás között [Uránvárosért tevékenykedő civil aktivisták szűk köre] valamit majd csak elérünk előbb-utóbb.”*

B.Gy., a Görög Egyesület titkárának a görög közösségről és identitásról szóló narratívája rámutat arra, ahogyan a kezdetben erőteljesen etnikai kötődésű közösség napjainkra a görög kultúra iránt érdeklődő városlakók közösségévé tágu.

B.Gy. *„A közösség, amely korábban jól működött, kezd szétesni. A fiatalokra mára nem jellemző a görögség. A pécsi Görög Egyesületet úgy lehetne hívni, hogy pécsi Görög Baráti Egyesület. Tagjai inkább magyar emberek.”*

IV. 6. Helyi társadalom csoportjainak cselekvőképességéről szóló narratíva

A helyi társadalom cselekvőképességéről és aktivitásának határfokáról kialakított negatív képzetek túlsúlyban szerepelnek az általam megkérdezett társadalmi szereplők narratíváiban. Az önszerveződés szándékának és képességének a hiányát elsősorban a közösségi összetartozás és helyi identitás hiányával hozzák összefüggésbe.

A *Folytassa Uránváros! avagy helyzetkép és tennivaló az EKF után* programsorozat tapasztalata, amely az uránvárosi lakók bevonásával és a helyi társadalmi nyilvánosság megteremtésével kívánta értelmezni az EKF során bekövetkezett változásokat a jövőbeli lehetséges cselekvési irányok kijelölése végett, utólag elbeszélve egy olyan kritikus pontként

jelenik meg, amelyben megmutatkoznak a felülről vagy kívülről kezdeményező aktorok és a belülről szerveződő lakosok elkülönülő motivációi és attitűdjei.

V.Á. *„A Horvát Andrásék-féle rendezvényen [Folytassa Uránváros!] is az derült ki, hogy mennyire hiányzik az uránvárosi közösség. Azt láttam, és hallottam panaszként, hogy Uránvárosból viszonylag kevesen gyűltek össze. Akik ott voltak megint, csak az értelmiségi és az egyetemisták, meg a szűk szakmai kör. Kiderült, hogy a rendezvény nem érte el a célt, amit szeretett volna... Viszont nagyon tanulságos, hogy egyszer jöttek be igazán uránvárosiak. S akkor mi volt a céljuk? Az, hogy földig lesöpörjék, hogy dózerolják el azt a 39 nm-es [37 nm] szobrot.”*

A közös cselekvésben megnyilvánuló uránvárosi közösségvállalás motivációi B.Gy. elbeszélésében is destruktív jelentésekkel társulnak, amikor a hétvégi éjszakai vandalizmus képeit idézi fel. Ezen a ponton érdemes felidézni egy korábbi, a Magyar Kulturális és Közművelődési Lektorátus 2008-as köztéri művészeti pályázatán nyertes alkotás sorsát. A Horváth Csaba Árpád által készített *Szóbuborék* nevű, Uránváros főterén elhelyezett új köztéri művészeti alkotás súlyos rongálásoknak esett áldozatul. A helyi média visszhangja a helyi társadalom destruktív erejét hangoztatta, miközben a művész utólagos értelmezése és néhány kritikus az új köztéri művészet befogadás kontextusában a rongálás gesztusát nem negatívumként, hanem a helyi társadalommal kialakított dialogikus szituáció egyik érvényes válaszként fogadta el.

Az uránvárosiak összefogásának építő jellegére is akadt példa. S.Á. az egyik játszótér és dühöngő önerőből való felújításáról számolt be, azonban hozzáfűzte, hogy a rongálás jelei rövid időn belül jelentkeztek. A K.Csoma Sándor Egyesület alapítása mögött az egykori alapító tagoknak a városrész története iránti személyes elkötelezettsége állt. S.Á. elmondása szerint az egyesület kb. 10 állandó aktív taggal működött 2005-2012 között. Annak idején a játszótér előtti *Párbeszéd c.* szobor felújításának a Fiatal Képzőművészek Szövetsége és a városrészi képviselő együttműködésével kezdtek neki. A P.Z. építész által *Tett, tettelesség, tétlenség –avagy hogyan bánunk (el) Uránváros épített értékeivel?* nevű Uránváros építészeti és természeti értékeinek jelenlegi állapotát dokumentáló előadássorozata¹⁰⁵ a tömbház előtti gondozott kiskertet, virágágyásokat a lakosok saját környezetük szebbé tételére irányuló pozitív cselekvéseként értelmezi, viszont az ilyen fajta

¹⁰⁵ Patartics Zorán, 2012.

http://dl.dropbox.com/u/19561498/Ur%C3%A1nváros_06%20mell%C3%A9klet_01.pdf (2013.01.09.)

alulról jövő kezdeményezéseket egy stratégia városrészmegújító cselekvési terv hiányában hosszútávon esélytelennek, helyenként pedig a városrész imázsának inkább ártó beavatkozásként értékeli.¹⁰⁶

Az uránvárosi lakosok **cselekvő** és **passzív** vagy **romboló** attitűdjét elbeszélő narratívák egymás mellé kerülése arra mutat rá, hogy Uránváros esetében a városmegújulás szereplői között a lakosság, a folyamatok által leginkább érintett csoport bevonása és mozgósítása a legproblémásabb. Az ott élők önerőből, állandó anyagi erőforrások és biztos szervezeti bázis nélkül képtelenek érdemi változások elindítására. B.Gy. ennek okán köztérfelújítás egyik hiányosságát abban látja, hogy az EKF évekhez kapcsolódó programok után a tér gazda nélkül maradt. *„Az pedig, hogy a lakók spontán szervezzenek valamit pedig teljesen reménytelen dolog.”* Uránvárosi lakosként egykori közösségi élményeinek múltbeli tapasztalata alapján a cselekvési motiváció hiányát tapasztalja szűk lakókörnyezetében.

B.Gy. *„A középső hétemeletesben lakom, ötven éve együtt lakunk. A 80-90-es évek fordulóján az épület néhány lakosát mozgósítani lehetett. Az épület alagsorában több tereméből álló klubhelyiséget hoztunk létre társadalmi munkával. A közösség saját magának csinálta meg.”*

P.Z. *„Nem nagyon tekinthetsz másként a lakótelepen élőkre, mint reménybeli alanyra. Ha valami elindul alulról, akkor azt nagyon meg kell becsülni, teret kell adni, jó irányba kell terelni, de azt nem lehet elvárni, hogy ő majd tud megoldást. Ez egy annyira komplex feladat, amelyhez a szakembereknek egy kis töredéke ért. Hiba azt gondolni, hogy van egy olyan szakma, amely megoldást tud, sok szakma együttgondolkodására van szükség.”*

P.Z. építész és T.A. közösségi alkotó a tömeg és az individuum cselekvőképességének egymással teljesen ellentéte diskurzusa felől közelítik meg az uránvárosi helyi társadalomban rejlő városmegújító potenciált.

P.Z. *„A lakótelepen élő teljesen a Maslow-i piramis alapján foglalkozik ezekkel a kérdésekkel (ti. a lakótelepi problémákkal.) Alapszükségeit felől közelíti meg a kérdést.”*

T.A. *„Mindig tömegként néznek az emberekre: az uránvárosiak, a lakóteleplakók. Nem úgy nézik, mint ember, hanem van egy homlokzat, ami feltartunk, tömegként gondolunk rá, és ezért nem hisszük el, hogy működnek a dolgok. Ez a sanyarú tapasztalatom.”*

106

IV. 7. Együttműködési hálók

A meginterjúvált építészek sajátos szerepet töltöttek be az uránvárosi városmegújító folyamatokban, ugyanis nem fizikai-műszaki felújításokban vettek részt, hanem a társadalmi megújulást, a lakótelep társadalmi viszonyait, a lakók környezetükkel szembeni tudatosságot és az uránvárosi identitást újrafogalmazó művészeti és társadalmasítási programsorozatok kezdeményezőiként és lebonyolítóiként jelentkeztek. Az építészek kezében futottak össze a szálak. Az általuk kezdeményezett projektek és programsorozatok új uránvárosi érdekeltségű társadalmi kooperációs hálókat hoztak létre.

Az építészek szerepe a 37 nm alkotóival készített interjú alapján a döntéshozókkal való közvetítésében elengedhetetlenek bizonyult a műalkotás létrejöttében: *„csak háttérinfóként jutottak el hozzánk azok a hírek miszerint a pályázat megnyerésének ellenére az önkormányzat Kulturális Bizottságának ülésén mégis úgy döntöttek, hogy nem kell a szobor. Az építészek lobbizták ki a városnál, ha nem álltak volna mögöttünk, nem jött volna létre.”* A 37 nm alkotás értelmezése szülte a legellentmondásosabb értelmezéseket. P.Z. a professzionális pályázati kritériumok¹⁰⁷ alapján *„teljesen legitim műalkotásnak”* tekinti, viszont a megvalósulást egy olyan absztrakt provokáló alkotásnak gondolja, amely speciális művészeti szocializáció hiányában a helyiek számára nehezzé teszi a befogadást. B.Z. építész a pályázat egyik ötletgazdája ugyancsak a szándék és megvalósulás közötti elsiklásról számol be: *„Az uránvárosi projekttől azt vártam, hogy elindít egy gondolkodási folyamatot, interaktív szituációt teremt, felhívja az ott lakók figyelmét, hozzásegíti az embereket abban, hogy tudatosuljon a saját térrel kapcsolatos viszonyuk.”* Ehhez képest úgy gondolja, hogy a 37 nm bár a lakótelepet tematizálja, a témája nem Uránváros és az ott élők problémája. Egy

¹⁰⁷ B.Z. építész elmondása szerint az Építész Kamara által koordinált Építészet és Kontextus programon belül megvalósult pályázat elbírálási rendszerének minél objektívebbé tételére törekedett. Ennek érdekében Christian Gracza, a pécsi Robert Bosch Alapítvány kulturális menedzserét kérte fel a Vasarely program művészeti menedzserének, akivel együttműködve egy 8 tagból álló nemzetközi zsűrit hoztak létre, hogy a kiíró ne legyen azonos az elbírálóval. A művészeti projekt kurátora Héctor Solari német médiaművész lett. Az általa kidolgozott művészeti koncepció elvei szerint *„előnybe részesülnek a kisléptékű urbanisztikai és szociális összefüggésre reagáló műtervek”, amelyek elősegítik az új urbánus identitás kialakítását, a lakók azonosulását a hellyel.* (A részletes pályázati dokumentációhoz ld.: <http://ek2010.hu/upload/VV-H-Palyazati%20dokumentacio-20100601.pdf>)

műalkotás, ami kikerült a nyilvános térre, de nem egy public art,¹⁰⁸ ami az emberekkel kapcsolatot tud teremteni.” A szobrász-páros az alkotásuk értelmezésekor a public art eltérő fogalmi jelentéseiben jelölik ki, a kivitelezésben amúgy velük együttműködő építészek visszaszolgáltatását: „Sok építésznek nem tetszett, mert nem közösségépítő. De akkor könyörgöm, miért a mi munkánkat választották? Nem mi választottuk ki a saját munkánkat. A pályázatban ez nem volt szempont. A munkánk jellege a public art-nak nem a közösségépítő irányát képviseli, hanem ez egy szimbólum-teremtő szobor.” B.Z. a pályázat intézményesített procedúrájával magyarázza a választást: „Nekünk nem volt kompetenciánk [választani], illetve lehetett volna, de azt már nem tudtuk vállalni, hogy a zsűri döntését felülbíráljuk. Volt egy intézményesítés ebben a folyamatban, aminek ez lett az eredménye. A zsűri követte el a hibát, hogy ezt választotta.” Az építészek és a művészek abban egyetértenek, hogy hiba volt nem bevonni a lakosokat a műalkotás kivitelezése előtti folyamatba. („A mű hiányosságaiban mi is felelősek voltunk”, B.Z.) A helyiek beleszólását a mű kivitelezése előtt csupán egy lakossági fórum tette lehetővé, amelyen kb. 40-en jelentek meg. A térbeli elhelyezéssel és a közbiztonsággal összefüggő műszaki, praktikus és az esztétikai ellenérveken túl a szobor szimbólumértéke váltotta ki a leghevesebb tiltakozást. A fórum konkrét pozitív hozadékan, a szobor térbeli helyének a megváltoztatásán (a középpontból a tér egyik sarkába került), túl egy pozitív példája az olyan fajta döntéshozatalnak, amely az ott lakók és a járókelők mindennapi köztérhasználatának figyelembe vételével születik meg. A fókuszcsoporthoz tartozó interjú Uránvárosban lakó résztvevői a helyiek álláspontját képviselve sértőnek, kigúnyoló, az uránvárosi lakosok lecsúszást szimbolizáló tárgyként értelmezték a műalkotást, ami P.D. és M.Z. alkotók intenciója szerint „Egy olyan elemét akartuk felmutatni Uránvárosnak, amihez mindenkinek köze van. Mi nem bányáslakást akartunk bemutatni, hanem egy otthont, egy életteret, ami Uránvárosra jellemző volt, meg ma is az.” A szobor körül kialakult diskurzus rámutat arra, hogy az uránvárosi kontextusban a köztéri művészet elsősorban szociális, nem pedig esztétikai értékkel bír, ezért a helyiek attitűdjeinek az előzetes felmérése és a tervezésbe való bevonása elengedhetetlen, ha egy hely pozitív identitásának az újrafogalmazása a cél. Az interjúnarratívákban az alkotás pozitív esztétikai értékei között szerepel az egysíkú teret megtörő formabontó modernsége (S.Á.). P.D. az idős generáció részéről érkező fogadtatást pozitívként élte meg. A lakosok részéről érkező elutasító attitűdöt nem annyira a generációs különbségekkel, inkább a kortárs művészettel szemben általánosan elterjedt negatív

¹⁰⁸ B.Z. értelmezésében a public art aktivitásra, interakcióra serkentő szociális aktus, amely inspirálja a helyieket.

viszonyulással és a tárgy szimbolikájához köthető sokféle élettapasztalattal magyarázza. M.Z. viszont arról számolt be, hogy a szobor kivitelezése közben a téren megforduló emberek leginkább azt kifogásolták *„hogya miért kell költeni egy ilyen dologra ennyi pénzt.”*

Az uránvárosi városmegújítás köztéri művészeti diskurzusa a lakosság tényleges bevonásának megghiúsulása nyomán keletkező társadalmi feszültségek felszínre hozása mellett a részvételi városmegújulás módszerének másik olyan fontos szempontjaira mutatott rá, ami az uránvárosi folyamatokból teljesen hiányzott. *„Azon sokat gondolkodtunk, hogy hogyan lehetne bevonni az embereket. Nekünk sem volt ebben gyakorlatunk. Vagy még egy szereplő kellett volna ebbe az egészbe, vagy nekünk kellett volna.”* (P.D.) Az uránvárosi városmegújulási aktorok közül teljes mértékben hiányzó „harmadik személy” – aki a részvételi várostervezés szakirodalmában lehet a facilitátor, a mediátor vagy a közösségfejlesztő – szerepét olykor az építészek vállalták fel mediátorként a művészek és a városvezetés között. B.Z. építész a közösségeket bevonni tudó művészetet gyakorló alkotókban látja a hiányzó „harmadik személy” szerepének a betöltését. B.Z. *„A művészek megpróbálják felvértezni magukat azokkal a közösségépítő, moderáló készségekkel, amelyek segítik bevonni a lakókat.”* A köztéri művészet (K.M., Üres Tér) vagy közösségi, közvetlen (local engaged art) művészet (T.A., Retextil) szemléletében alkotó művészek köztéri művészetről szóló narratívája a műalkotás-központúság helyett az illető közösséggel kialakított alkotási folyamatban képződő emberi viszonyokra, a bevonás és bevonódás gesztusára fekteti a hangsúlyt.

T. A., Retextil Alapítvány: *„Alapvetően abban próbálok élni, hogy minden ember alkotó lény, és szerintem a világ megváltása ma kábé annyi, hogy ki mennyire döbben rá, hogy nem csak a saját szerencséjének a kovácsa, hanem mi egy emberi közösség vagyunk, és az alkotást kábé annak tartom, ami az embert rádöbbenti erre. Nekem az egész üggyel ez a célom. Az, hogy a köztérre kiteszünk művészetet, az szerintem nem tölti be ezt a dolgot. Ami mondjuk, egy fórumszínház vagy közösségi színház, ezt gondolom a művészetben megvalósítani, ami egy nagyon érzékeny dolog, és baromi sokáig tartana megcsinálni, mint ami az elvárás, hogy hopp, vagy ami egy mű kitevését jelenti.”*, *„Láttam, hogy az emberek a közös alkotásban mennyire más lélekállapotba kerülnek. Másképp kezdenek el nézni a világra, meg a másik emberre, amikor saját alkotóképességüket megtapasztalják.”*

K. M., Üres Tér Társulat : *„Egy nagy kérdése a köztéri művészetnek, hogy mitől szól oda nekik az, amit te oda viszel. Szerintem attól, hogy velük közösen dolgozol. Attól lesz közös a dolog, hogy ők is beleadják a melót.”*

A fent idézett alkotókkal készített interjúkban közös témaként jelenik meg a köztéri művészet etikai dimenziója. Kérdésként merül fel a beavatkozás mértéke a helyi közösség életébe („*Hogyan lehet nem beavatkozni, hanem beavatódni*” T.A), valamint az elkezdett folyamat hosszútávú fenntartása az elnyert bizalom és érzelmi kötődések tükrében. A *Kioldások Vidámparkja* az uránvárosi ÉFESZI¹⁰⁹ értelmileg akadályozott fiataljaival közösen szervezett utcaszínházi produkcióval valósult meg. „*A fogyatékkal élőknek nagy élmény volt, de ők maguk egy közvetlenség. Jó esetben, amit kapnak, azt adják vissza. Az nagyon szép volt, de tömegében főleg értelmi fogyatékkal élőket kitenni az utcára veszélyes. Nem tudunk mindig kellőképpen vigyázni rájuk.*” (T.A.)

Az uránvárosi folyamatokba bekapcsolódó helyi művészek nem gondolják sikeresnek az ottani akcióikat. A *Helyben* szociokulturális akció során a lakosok részéről érkező befogadás bizalomhiányosnak bizonyult.

T.A. „*Amikor kint voltunk, végig filmezte a Márk, hogy hogyan nézik az ablakból, meg az erkélyről az emberek. Fel is hívták a rendőröket, hogy itt vannak a hippik, úgyhogy gyorsan rendezkedjenek. Baj van. (nevet)*”

A sikertelenség hátterében a beavatkozás szintjén egyfelől az együttműködő alkotó csoportok köztéri művészetről alkotott széthúzó elképzeléseikből adódó belső feszültségeket és a megbízók részéről érzett bizalmatlanságot nevezik meg.

T.A. „*Mondjuk, azt tudni kell, hogy az Üres Tér és a Malom együttműködésben az borzasztóan nagy probléma, hogy Márknak teljesen más elképzelései vannak. Ő alapvetően színházi ember, mi meg képzőművészek vagyunk. Frusztrált vagyok, hogy nem jutunk közös nevezőre. Nincs megelégedés még akkor se, ha öt nagy projektet végeztünk el együtt.*”

K.M. „*Velük kell dolgozni. Angéla meg azt gondolja, hogy mi kitaláljuk, és oda gondoljuk, és utána ott megcsináljuk, ettől nekik szól. Nem tudunk olyan tisztán kommunikálni egymással [művész- közösség], mint velük [befogadó közösség].*”

T.A. „*Nem lehet összekeverni mindent. Vagy művészettel kommunikálok vagy nem. Gyakran tapasztalom azt, iszonyú rossz szlogenem, hogy még a megrendelő sem hisz a művészetben. Abban, amit mi, mint alkotóközösség be merünk vállalni, mert mi visszük a bőrünket a vásárra, mégsem bíznak bennünk. Ez borzalmas. Amikor én pontosan tudom, ha valami*

¹⁰⁹ Életminőség Fejlesztő Szolgáltatások Intézménye

rendesen meg van dolgozva, és ki merünk vele menni, működik. Mindig lenyírbálják, apró pénzre váltott dolgokat akarnak. Nem értem, miért van ez. Biztos nem azért, mert nem értik, hanem azért, mert nem bíznak sem az emberekben, sem a művészetben.”

T.A. *„Nem alapos történet. Random. Nem voltak tervezések együtt. Kicsiben volt annyira esetleges, mint az az EKF nagyban.”*

A Retextil és az Üres Tér jellemzően a Pécs keleti részében található meszesi és György-telep-i lakótelepen élő szociálisan halmozottan hátrányos közösségekkel együtt szokott rendszeres vagy ideiglenes művészeti akciókat folytatni. Az ott élő lakosság részéről nyitottságot, érdeklődést, a bevonódás gesztusát tapasztalták, viszont e mögött olyan, az ott élők hátrányos életkörülményeiből fakadó szociokulturális tényezőket sorolnak fel, mint a kényszerű sorsközösség, a diszkomfortos lakhatási körülmények miatt elterjedt köztérhasználatot. Az összehasonlító nézőpontból (keleti vs. nyugati városrész) az uránvárosiak tartózkodó attitűdjét egyfelől az uránvárosi lakótelep sajátos társadalmi és kulturális jellemzőivel, másfelől pedig kulturális különbségekkel magyarázzák.

K.M.: *„Élhető tér a lakás, kevesebbet vannak az utcán. Más a viszonyuk a térhez.”*

T.A.: *„A hozzájárulás pont egy lakótelepen azért olyan nehéz, mert mindenkinek kicsi tere van, amit próbál lekorlátozni és a közös tér nem szabadul fel. A lakótelepen az ember mindig hallja a másikat, szenved a másiktól, és a bezártságra törekszik. De ez csak az én értelmezésem.”*

T.A. *„A cigány közeg sokkal közvetlenebb, mint a kulturált fehér ember. Sokkal könnyebben fogadják, hogy egy csomó hülyén öltözött ember megjelenik. Mindenki eljött megkérdezni, mit csinálunk. Aki bírt, segített a performanszban.”*

A különböző művészeti akciók közül helyi fogadtatás és részvétel szempontjából a PLACCC fesztivál körül alakult ki a legpozitívabb narratíva.

N.F. *„Az akció leglátványosabb része az 1000% csoport munkája volt, amelyet maximálisan pozitívan fogadtak a helyiek, örültek annak, hogy színessé válnak a szürke alacsony betonfalak (ehhez hozzátenném, hogy az alkotók nem „elvont” képeket festettek e falakra, hanem némiképp a lakótelep keletkezésének korát idéző, pozitív „üzenetű” vizuális világot varázsoltak azokra). Ugyancsak pozitív visszajelzések érkeztek a Periszkóp Munkaközösség rádióadásaiban résztvevőktől is”.*

A PLACCC fesztivál keretében megvalósult *Lakás-kaland-túra* alternatív színházi művészeti akció egyik hozadéka a helyi társadalom minél szélesebb körű rétegeivel kialakított partnerségi viszonyokat illetően, hogy sikerült bevonniuk – és bizalmukat is elnyerniük – a kiadó uránvárosi lakással rendelkező tulajdonosokat is a folyamatba:

N.F. *„A lakosokat albérletként vettük ki rövidtávra (10 nap). Az az érv, hogy Uránvárosra reflektáló közösségi művészeti projektek megvalósítására szeretnénk használni a lakásokat, egyáltalán nem bizonyult pozitívumnak a tulajdonosok szemében. Nagyon pozitív élményként éltük meg azonban azt, hogy amint elkezdődtek az alkotómunkák a lakásokban és a tulajok jobban megértették, mire készülünk, szinte kivétel nélkül mindannyiak sokkal elfogadóbbakká, sőt segítőbbé váltak.”*

IV. 8. Sikeresség és sikertelenség narratívái

A társadalmi részvétel szemléletében (közösségi részvétel, pozitív helyhez kötődés kialakítása, lakosok szerepvállalása) megvalósuló városmegújítás uránvárosi sikertelenségének magyarázatára kialakított narratívák **túllépnek a városrész partikuláris társadalmi jellemzőin**. A lokális (városrészi) identitás és közösségvállalás, valamint a társadalmi cselekvőképeség és kezdeményezés hiányát az egész hazai *„feudális viszonyokat idéző”, „önkényuralmi”* (S.Á.), *„etatista”* (P.Z.) politikai társadalmi berendezkedés mikroszinten való leképeződéseként értelmezik.

A fókuszcsoport és az interjúk során is **a mezoszintű akadályok** leggyakrabban az önkormányzat városvezetési attitűdjének kritikájában kerülnek felszínre. P.Z. építész szerint a városvezetők részéről döntéshozatali szinten hiányzik a társadalmi részvételen alapuló várostervezési és –megújulási szemlélet és szándék. A városvezetés attitűdjével kapcsolatos elégedetlenség a helyi civilekkel készített interjúk során több megközelítésben is előfordul: V.Á. *„A köztéri rendezvényeknek iszonyatos költségei vannak, amit a város maga fokoz.”*, S.Á. *„A városnak az lenne a feladata, hogy a közterületek használatát biztosítsa, ehelyett területfoglalási díjakat kell fizetni.”*, B.Gy. *„A város vezetői nem törődnek a várossal, mintha nem is itt élnének. Nincsen gazdaszemlélet, ennél rosszabb ítéletet nem is mondhatok.”* Az együttműködés (művész-építész, építész-művész) közbeni nézeteltérések, kommunikációképtelenség a civil társadalom szintjén tapasztalt kudarc. Az egyes kezdeményezések **pozitív hozadékaról szóló narratívák** az uránvárosi megújulásban érdekelt társadalmi szereplők egymásra találásában, az együttműködésben megosztott

tudásokban és tapasztalatokban, a társadalmi háló kiszélesítésében nevezik meg a sikeresség okait. Úránváros esetében a „szűk szakmai réteg” kooperatív struktúrái viszont nem tudnak áttörni sem az alulról szervezkedés, sem a városkormányzat részéről érkező szolidaritás irányába. A helyi civil társadalom szűk rétege által megosztott és felhalmozott tudás ilyen módon nem tud megtérülni.

P. Z. építész *„Mindennek az a keserű tapasztalat, hogy ennek az égvilágon semmi haszna nincsen azontúl, hogy te rátaláltál [ti. a programsorozatra] vagy még néhányan. Ezenkívül még a városházán még két ember tudja, hogy van, ismeri a címét, de egészen biztos vagyok benne, hogy azt a tíz oldalt háromnál több ember nem olvasta. Akik elolvasták, azok sem tekintik egy lehetőségnek, amin le lehetne kezdeni dolgozni. Legnagyobb veszteség, hogy nem kezdenek el kapcsolódni, kihasználni a bennük rejlő lehetőségeket.”*

V. A kutatás következtetései

Az uránvárosi városmegújító folyamatokba bekapcsolódó társadalmi szereplőkkel készített interjúkból kirajzolódó uránvárosi városmegújító narratíva markánsan elkülönülő szála a külső körökből érkező cselekvőknek egy helyi kritikus tömeg aktivizálására tett törekvéseinek kudarca, és egy Úránvárosban érdekelt szűk szakmai réteg pozitív egymásra találása.

Az építészek közéleti szerepvállalása körül gravitáló uránvárosi városmegújító kezdeményezések a helyi építész szakma körének egy olyan rétegére irányítja rá a figyelmet, amely nyitott a társadalmi bevonáson alapuló városrészi megújulásokra, viszont nem találja azokat a kommunikációs módokat, amelyek a lakosokat, az érintetteket aktivizálva Úránvárosban elindítanák az alulról építkező kezdeményezéseket. A helyi lakosság elszenvedője a folyamatoknak, néha pedig lázadó pozícióban jelenik meg.

Úránváros átalakuló társadalmi összetételében megjelenő ideiglenes társadalmi csoportok, a köztérben spontánul szerveződő életmód-közösségekhez a városrész kulturális intézményei nem találnak el. A kívülről érkező társadalmi szereplők nem alakítanak ki tartós kapcsolatokat az uránvárosi lakosokkal. A helyi társadalom cselekvőképessége gyenge.

A második hipotézisemet megcáfoló, a kutatás nem várt eredménye volt a helyi művészek köztéri művészeti akcióiról kialakított visszás narratíva úgy a beavatkozás (építész-művész), mint a befogadás részéről. Meglepő volt továbbá az együttműködők egymás motivációival szemben mutatott szkepticizmusa.

Az uránvárosi városmegújító folyamatokban a helyi társadalom képviselőinek, a kívülről érkező helyi alkotói közösségek tagjainak, és az őket bekapcsoló építészek csoportjának az utóbbi két évben Uránvárosban megvalósuló köztéri művészeti akciókról kialakított együttes narratíváiban konzisztens elem a közösségépítésnek, a helyi identitás pozitív újrafogalmazásának és a helyi társadalmi bevonásnak a sikertelensége.

A helyi lakosság valódi bevonásának az elmaradása miatt az uránvárosi folyamatok megmaradtak a felülről szervezkedés szintjén. A hosszútávon fenntartható várostervezés és megújulás szempontjából azonban elengedhetetlen a helyiek megnyerése, kezdeményező készségüknek a kialakítása.

VI. Bibliográfia

Könyvek, tanulmánykötetek

- AXEL, HALLING – N. KOVÁCS TÍMEA – LIDIA, TIRRI: *A legmodernebb lakótelep. Élettörténetek a pécsi Uránvárosból./Die modernste Wohnsiedlung. Lebensgeschichten der Pécs-er Uranstadt.* Kijárat Kiadó, Budapest, 2008.
- BUDAI ISTVÁN – NÁRAI KLÁRA: *Közösségi munka. Társadalmi bevonás. Szöveggyűjtemény.* Győr, 2011.
- BME URBANISZTIKAI TANSZÉK – VÁROSÉPÍTÉSZETÉRT ALAPÍTVÁNY: *Városmegújítás/Urban renewal. Városépítészeti tanulmányok./Essays on urban design.* Budapest, 2011.
- CLIFFORD, GEERTZ: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Bp, 2001, Osiris Kiadó.
- CSIZMADY ADRIENNE: *A lakóteleptől a lakóparkig.* Budapest, 2008, Új Mandátum Könyvkiadó.
- DOREEN, MASSEY: *For space.* London, 2005, Sage Publications.
- EGEDY TAMÁS (szerk.): *Városrehabilitáció és társadalom.* Budapest, 2005, Magyar Tudományos Akadémia, Földrajztudományi Kutatóintézet.
- ELEONORE, KOFMAN et al. (szerk. és ford.): *Writings on Cities,* Oxford, 1996, Blackwell Publishers.
- GERMUSKA PÁL: *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok.* Budapest, 2004, 1956-os Intézet.
- GRANASZTÓI PÁL: *Ember és látvány városépítészetünkben.* Budapest, 1972, Akadémiai Kiadó.
- GRANASZTÓI PÁL: *Építészet, városépítés, társadalom.* Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.
- LUKOVICH TAMÁS: *A posztmodern kor városépítészetének kihívásai.* Bp., 2001, Pallas Stúdió.
- MEGGYESI TAMÁS: *A 20. század urbanisztikájának útvesztői,* Budapest, Terc, 2005.
- MILES, MALCOLM: *Art, Space and the City. Public Art and Urban Futures.* London, 1997 (2005), Routledge.
- MIWON, KWON: *One Place after Another: Site-Specific Art and Locational Identity.* Amerikai Egyesült Államok, 2002, Massachusetts Institute of Technology.

- NEIL, BRENNER et al. (szerk.): *State/Space: a reader*. 2003, Blackwell Publishing.
- N. KOVÁCS TÍMEA (szerk.): *Lakótelepek . A modernitás laboratóriumai*. Budapest, 2008, Kijárat Kiadó.
- PERÉNYI IMRE: *A szocialista városépítés: várostervezésünk néhány kérdése*. Budapest, 1957, Népszava.
- PERÉNYI IMRE: *A város lakóterülete*. Budapest, 1954, Akadémiai Kiadó.
- PERÉNYI IMRE: *Lakókörnyezet: adottságok és lehetőségek*. Budapest, 1984, Kossuth Kiadó.
- PERÉNYI IMRE: *Város, ember, környezet: A rekreáció a városépítésben*. Budapest, 1974, Műszaki Kiadó.
- RICHARD, FLORIDA: *Cities and the creative class*. New York – London, 2005, Routledge.
- ROMVÁRY FERENC: *Pécs szobrai*, Pécs, 1982, PMJV Műv. Oszt.
- RONAN, PADDISON (szerk.): *Handbook of urban studies*. London, 2001, Sage Publications.
- SASKIA, SASSEN: *Cities in a world economy*. 2006, Pine Forge Press
- SHARON, ZUKIN: *Landscapes of power from Detroit to Disney World*. London, 1991, Univ. of California Press.
- SOPHIE, WATSON – KATHERINE, GIBSON (ed.): *Postmodern cities and Spaces*. Cambridge USA – Oxford UK, 1995, Blackwell Publisher.
- SZELÉNYI IVÁN (szerk.): *Városshociológia*. Budapest, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- SZELÉNYI IVÁN – KONRÁD GYÖRGY: *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest, 1969, Akadémiai Kiadó.
- SZÍJÁRTÓ ZSOLT: *Köz/tér: fogalmak, nézőpontok, megközelítések*. Tanulmánykötet. Budapest – Pécs, 2010, Gondolat Kiadó.
- SZIRMAI VIKTÓRIA: *„Csinált” városok*. Budapest, 1988, Magvető Kiadó.
- TÓTH J. – M. CSÁSZÁR ZS. – HASANOVIC - KOLUTÁ CZ A. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kutatások makro-mezo és mikrotérségekben*. PTE TTK FDI, Pécs, 2009, IDResearch Kft/Publikon Kiadó.
- ZYGMUNT BAUMAN: *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Budapest, 2002, Szukits Kiadó.

Kézikönyvek, beszámolók

BARDÓCZI SÁNDOR – GICZEY PÉTER (szerk.): *Kézikönyv a részvételi városmegújításhoz: gyakorlati útmutatók*. Budapest, 2010, Közösségfejlesztők Egyesülete Városmegújító Munkacsoport.

CHARLES, LANDRY: *The creative city: A toolkit for urban innovators*. 2000, Earthscan Publications.

HENRY, SHAFTOE: *Convivial urban spaces. Creating Effective Public Places*. London, 2008.

ÖKOTÁRS ALAPÍTVÁNY: *Hogyan varázsoljunk újjá egy közteret? Kézikönyv jól működő közösségi közterek létrehozásához*. Budapest, 2011, Ökotárs Alapítvány.

URBANISTA KONZORCIUM: *FOLYTASSA URÁNVÁROS! – avagy helyzetkép és tennivalók Uránvárosban az EKF után. Tanulmány és beszámoló a Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa Közterek és Parkok újjáélesztése II. ütemhez kapcsolódó ESZA tevékenység megvalósításáról*. 2012. (http://ekf.afal.hu/varosreszi_akciok/uranvaros, letöltés: 2012.10. 12.)

Folyóirat:

DÉNESI ÖDÖN: *Pécs: Nyugati városrész*. In: Magyar Építőművészet 1959, VIII. évf.

DÉNESI ÖDÖN: *Pécs, Új – Mecsekalja (Uránváros) 1955 – 1975*. In: Magyar Építőművészet, 1975, 6.

PATARTICS ZORÁN: *Építészeti helyzetkép, Pécs 2010*. In: Echo, 2009, 3.

BENCZE ZOLTÁN: *A pécsi nagylakótelepek helyzetéről*. In: Echo, 2008, 4.

TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS INNOVÁCIÓ: a PTE TTK Földrajzi Intézet Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszékének, valamint Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszékének elektronikus folyóirata., Pécs, 2010, 4 évf., 1 sz.

Internetes források:

DOREEN, MASSEY: *A Global Sense of Space*. In: Uő. Space, Place and Gender. Minneapolis, 1994, University of Minnesota Press.

<http://www.unc.edu/courses/2006spring/geog/021/001/massey.pdf> (letöltve: 2012.06.10.)

Egedy Tamás: *Kiskedvencből mostohagyerek?* In: Beszélő, 10. (2005), 3. sz. március – április.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/kiskedvencbol-mostohagyerek>

ENYEDI GYÖRGY: *A városok kulturális gazdasága.*

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/ipar_es_gazdasagtortenet/A_magyar_varosok_kulturalis_gazgasaga/pages/002_az_elmelet.html

LÖW, MARTINA: *The constitution of Space. The Structuration of Space through the Simultaneity of Effect and Perception.* European Journal of Social Theory, nr. 11. 25 – 49.

MIWON KWON: *Public art as publicity.*

http://republicart.net/disc/publicum/kwon01_en.htm#_ftnref8

MORAVÁNSZKY ÁKOS: „...nyiss nekem utat”? *Tér és térbeliség az épített és társadalmi világban.* Mindentudás Egyetem, 2011.02.18

ROSALYN, DEUTSCHE: *Art and Public Space: Questions of Democracy.* In: Social Text, 33 1992, p. 34-53. <http://www.jstor.org/stable/466433> Letöltve: 2012.05.30

JULIA, HAHN: *Creative Cities and (Un)Sustainability – Cultural Perspective.* Cultura21 eBook Series on Culture and Sustainability, 2010.

SZABÓ MÁRTON: *Közpolitikai diskurzuselemzés*

http://www.tk.mta.hu/pti/uploaded_files/971_1347612216.pdf

ZEPPELIN ASSOSIACIOTN: *URBAN REPORT.* vol. 1 – 3. <http://www.urbanreport.ro/>

A kutatás során rendszeresen követett weboldalak

Project for Public Spaces: <http://www.pps.org/>

Observatory of innovative architectural practice in Europe: <http://www.underconstructions.eu/>

Építészforum: <http://epiteszforum.hu/>

Placemakers: <http://placemakers.wordpress.com/>

Kortárs Építészeti Központ: <http://kek.org.hu/>

Melléklet 1. A kvalitatív módszerrel megkérdezettek listája

1. Fókuszcsoportos interjú 3 uránvárosi kulturális intézménnyel és 2 civil szervezet képviselőjével:

- *Görög Egyesület* (1998 –től működik Uránvárosban): B.Gy. férfi, titkár, 57 éve él Uránvárosban.
- *Minerva Könyvtár* – 1984-től uránvárosi székhellyel / *Minerva Könyvtár Egyesület* – 2007: L.B.N., nő, elnök - könyvtárigazgató, 3 éve dolgozik Uránvárosban.
- *Pécsi Harmadik Színház* - 1984 –től (előtte Ságvári Endre Művelődési Ház): Sz.S.M. nő, szervező - előadó, 1 éve dolgozik Uránvárosban
- *Szivárvány Gyermekház* 1984-ben nyílt meg→ 2012-től Pécsi Kulturális Központtal városszintű funkcióellátással bővült: V.Á., nő, művelődésszervező, 7 éve dolgozik Uránvárosban.
- *Pécsi Kőrösi Csoma Egyesület* 2004 – 2012. között működött: S.M., férfi, volt elnök, 10 éve él Uránvárosban.

2. Strukturált interjú közösségi művészetet „gyakorló” 2 pécsi művésszel, a 37 nm szobor alkotópárosával, 1 építésszel-urbanistával és a budapesti Artopolis Egyesület elnökével, kurátorral.

- N.F., nő – 2010 Pécsi PLACCC Fesztivál kurátora, főszerzője, Artopolis Egyesület elnöke, Budapest .
- P.D. és M.Z. , 37 nm c. public art szobor /installáció szobrász-párosával

Helyi köztéri művészeti alkotóközösségek

- *Retextil Alapítvány, Malom Csoport* – T. A., nő, elnök, közvetlen (localy engaged art) művészet gyakorlója, szakmai-művészeti vezető
- *Üres Tér Társulat* – K.M., férfi, performatív köztéri művészet (színház, utcaszínház, performance)

Helyi építészek

- P.Z. helyi építész, a *Folytassa Uránváros! avagy helyzetkép és tennivalók Uránvárosban az EKF után* programsorozat egyik főszervezője, uránvárosi lakos
- B.Z. helyi építész, a Dél-Dunántúli Építész Kamara *Építészet és Kontextus* EKF program keretén belül az Aix-en-Provence-i Victor Vasarely Alapítvány és a Pécs Megyei Jogú Önkormányzat által kiírt *Victor Vasarely Nemzetközi Művészeti Pályázat a Köztéri Művészetért* pályázat egyik menedzsere, együttműködött a 37 nm szobor műszaki kivitelezésében, valamint az uránvárosi *PLACCC Fesztivál* Minimum Építész Iroda szobaszínház-produkciójának szervezője.

Melléklet 2. Interjú kérdések

Fókuszcsoporthos interjú váza

I. Uránvárosi identitás

1. Önök uránvárosinak tekintik magukat lakókként vagy intézményvezetőként? Önök szerint miben fejeződik ki az uránvárosi identitás?
2. Az Önök által képviselt intézmény/egyesület miben fejezi ki sajátos lokális identitását?
3. Mennyire tekinti célkitűzésének az Önök által képviselt intézmény, egyesület az uránvárosi közösségépítést, a helyi identitás megerősítését?
4. Rendelkezik-e az Önök által képviselt intézmény/egyesület kimondottan a helyi uránvárosi értékek megismerését, bemutatását célzó programokkal?

5. Az Önök által képviselt intézmény/egyesület folytat-e olyan tevékenységet (gyűjtőkör, archiválás), amely a lakótelep egyes értekeit kívánja megőrizni a jövő generáció számára?

6. Milyen uránvárosiaknak szóló programokat szerveznek?

II. Uránvárosi közterek

1. Önök mit neveznének köztérnek? Milyen kritériumai vannak egy köztérnek?

2. Milyen uránvárosi köztereket tudnának felsorolni?

3. Hogyan látják Uránvárosban vannak közösségi terek?

4. Milyen változásokat tapasztaltak a közelmúltban az uránvárosi köztereken?

III. Uránvárosi közösségek

1. Milyen társadalmi rétegeket tudnának azonosítani Uránvárosban?

2. Milyen arculattal bíró közösségeket differenciálnak meg Uránvárosban?

3. Az Önök által képviselt intézmény milyen lakótelepi és városszintű célcsoportokat céloz meg?

4. Kiket tömörít az Önök által képviselt egyesület?

5. Hogyan vélekednek Uránváros közösségi életéről? Mi jellemzi az egyes lakóközösségek közötti viszonyokat?

6. Milyen civil csoportosulásokat látnak kialakulóban Uránvárosban?

7. Kikkel működnek együtt projektek, rendezvények során?

IV. Köztéri művészet

1. Mi a véleményük a közelmúlt uránvárosi köztéri művészeti akcióiról?

2. Mennyire érzik az uránvárosi identitás részének az uránvárosi köztéri művészeti alkotásokat?

3. Mit gondolnak ezek a köztéri művészeti beavatkozások segítettek a lakosok helyhez kötődésében, uránvárosi identitásának, a közösségi kapcsolatok megerősítésében?

P. Z. építésszel készített interjúfónala

I. Uránvárosi kötődések

1. Milyen szálak fűzik Önt Uránvároshoz?
2. Milyen szerepben volt jelen a Folytassa Uránváros! programsorozaton?
3. Milyen feladatköröket töltött be a program szervezésében?

II. Folytassa Uránváros programsorozat

1. Hogyan értékeli a rendezvénysorozatot? Melyek voltak a sikerei és a sikertelenségei?
2. Milyen együttműködési hálókat sikerült kialakítani programsorozat során?
3. Milyen megfontolásból tervezték a köztéri művészeti akciókat a program egyik kiegészítő elemeként?
4. Hogyan értékeli a közelmúlt uránvárosi köztérfelújítását?
5. Hogyan látja Uránváros esetében a kívülről érkező és a helyben, a lakosok kezdeményezésére születő városmegújító kezdeményezések kapcsolatát?
6. Hogyan értékeli a város hivatalos urbanisztikai elképzeléseinek tervébe szereplő Uránvárosi törekvések és a civil társadalom részéről érkező kezdeményezések közötti viszonyt?

III. Szakmai háttér

1. Milyen interdiszciplináris urbanisztikai és városmegújítási szemléletmódok határozzák meg a saját szakmai szemléletét?
2. Milyen városmegújító szereplőket nevezne meg városi és helyi szinten, akik elindítói a városmegújító folyamatoknak?
3. Milyen interdiszciplináris szemléletű urbanista szakmai közösségeket lát kirajzolódni pécsi szintén?

4. Ha lát ilyeneket kialakulóiban, akkor ezek hogyan kapcsolódnak a városvezetés intézményi struktúráihoz?

5. Milyen szakmai fórumokat, intézményi vagy civil gyakorlatokat tekint mérvadónak a mai lakótelep-rehabilitációs irányok megfogalmazásában?

IV. Építészek társadalmi szerepvállalása

1. Mennyire jellemző a pécsi építészek attitűdjére a közéleti szerepvállalás, aktivizmus?

2. Ön milyen változásokat észlel az építészek társadalmi szerepét illetően?

3. Milyen új társadalmi szerepköröket vállalnak fel az építészek?

B. Z. építész készült interjú vezérfonala

I. Uránvárosi kötődések

Milyen szerepet töltöttél be a Victor Vasarely Köztéri Művészeti Pályázat lebonyolításában?

Mi motiválta a köztéri művészeti akció pályázat ötletét?

Kikkel működtek együtt a projekt során?

Milyen volt az együttműködés a 37 nm alkotóival?

Milyennek látja a szobor fogadtatását az uránvárosiak részéről?

A PLACCC egyik résztvevő alkotójaként milyen tapasztalatai vannak az uránvárosi közéri művészet fogadtatását illetően? Mennyire sikerült kifejeznie az uránvárosi identitást, mennyire sikerült aktivitásra késztetnie a lakosokat?

Milyen lehetőségeket lát a köztéri művészetben a lakótelep megújulásban?

III. Szakmai háttér

Milyen interdiszciplináris urbanisztikai és városmegújítási szemléletmódok határozzák meg a saját szakmai szemléletét?

Milyen városmegújító szereplőket nevezne meg városi és helyi szinten, akik elindítói a városmegújító folyamatoknak?

Milyen interdiszciplináris szemléletű urbanista szakmai közösségeket lát kirajzolódni pécsi szintén?

Ha lát ilyeneket kialakulóban, akkor ezek hogyan kapcsolódnak a városvezetés intézményi struktúráihoz?

Milyen szakmai fórumokat, intézményi vagy civil gyakorlatokat tekint mérvadónak a mai lakótelep-rehabilitációs irányok megfogalmazásában?

A Varos-Koop érdekegyeztető fórum, participatív várostervezési módszer egyik kezdeményezőjeként egy év távlatából milyen tapasztalatai vannak a kooperatív várostervezés körében?

Miben látja az alulról és a felülről szerveződő kezdeményezések közötti viszonyt a városmegújulási gyakorlatban?

IV. Építészek társadalmi szerepvállalása

Mennyire jellemző a pécsi építészek attitűdjére a közéleti szerepvállalás, aktivizmus?

Ön milyen változásokat észlel az építészek társadalmi szerepét illetően?

Milyen új társadalmi szerepköröket vállalnak fel az építészek?

A 37 nm szobor alkotóival készült interjú vezérfonala

I. Uránvárosi kötődések

Mennyire ismerték Uránváros történetét a szobor megtervezése előtt?

Milyen előkészületi munkák előzték meg a tervezést?

II. Köztéri művészet

A 37 nm alkotással hogyan kívántak reflektálni a sajátos uránvárosi szociokulturális térre?

Milyen identitásbeli, társadalmi kérdéseket szerettek volna közvetíteni a műalkotással?

Milyen tapasztalataik voltak a lakossági fórumon?

Milyen volt a fogadtatása a műnek?

Mit gondolnak a többi uránvárosi köztéri művészeti akcióról?

Milyen lehetőségeket láttok a köztéri művészet városmegújító szerepében?

III. Együttműködés

Kikkel működtek együtt a szobor kivitelezésekor?

Milyen volt az együttműködés az építészekkel?

T. A . , Retextil Alapítvány, K.M. Üres Tér Társulat

interjú vezérfonal

I. Uránvárosi kötődések

Kik kérték fel az uránvárosi akciókra?

Kikkel dolgoztatok együtt? (más művészek, helyi közösségek)

Milyen uránvárosi közösség, köztér képzetekkel rendelkeztek mielőtt nekifogtatok volna az akciók tervezéséhez?

Milyen fogadtatásban részesültetek

II. Köztéri művészet

Saját művészeti gyakorlatában hogyan értelmezi a köztéri művészetet?

Mit gondol a többi uránvárosi köztéri művészeti akcióról?

Milyen lehetőségeket lát a köztéri művészet szociális városmegújító szerepében?

III. Együttműködés

Milyen a közösen létrehozott művészeti projektekben az együttműködés a többi művésszel?

Az építészek milyen elvárásokat fogalmaztak meg irányotokba a felkéréskor?

Milyen kapcsolatokat alakítottak ki a lakókkal?

N.F., Artopolis Egyesület interjúváz

Jártál már Uránvárosban a PLACCC Fesztivál előtt?

Mennyire ismered Uránváros kialakulásának történetét?

Kötnék-e személyes történetek Uránvároshoz?

AZ ARTOPOLIS EGYESÜLETRŐL ÉS A PLACCC –ról

1. Az Artopolis Egyesület, mint közösség kiket tömörít? Milyen világszemlélettel, szakmai, tanulmányi, érdeklődési háttérrel rendelkeznek tagjai?
2. Az Artopolis Egyesület által szervezett PLACCC Fesztivál kontextusában milyen jelentésekkel bír a köztéri művészet?
3. Milyen művészeti gyakorlatokat, irányvonalakat soroltok be a köztéri művészet címszó alá?
4. Milyen társadalmi rétegeket, csoportokat tudnál megkülönböztetni a PLACCC-on teret kapó művészet befogadói között?
5. Milyen célcsoportokban gondolkozol szervezőként az egyes fesztiválok programjainak összeállításakor?
6. Milyen koncepció mentén választjátok ki az egyes fesztiválon szereplő alkotásokat? Milyen kritériumoknak kell megfelelniük? A művészek milyen módon tudnak pályázni a fesztiválra?

PÉCSI PLACCC 2010

7. 2010-ben a budapesti mellett Pécsen is megszervezték a PLACCC Fesztivált.
 - a. Kik és milyen céllal kérték fel a rendezvény pécsi megszervezésére?
 - b. Milyen finanszírozási keretben valósult meg?
 - c. Milyen pécsi művészeti egyesületekkel, szervezetekkel, magánemberekkel működtek együtt akkor?

URÁNVÁROSI PLACCC

7.1. Kik vettek részt (helyi és nemzetközi művészek, civilek stb.) a fesztivál uránvárosi művészeti akcióinak megvalósulásában? Milyen volt velük az együttműködés?

7.2. Milyen kép élt a fejetekben Uránvárosról? Milyen szimbólumokat, képzeteket, eseményeket társítottatok a lakótelephez az előkészületi munkák, a művészek megkeresése során?

7.3. Az uránvárosi művészeti akciók kidolgozásakor, megtervezésekor mennyire volt fontos szempont a lakótelep gazdasági, építészeti, társadalmi és kulturális múltjának és jelenének a megismerése?

Ha annak számított, milyen forrásokból tájékozódtatok?

7.4. Az Uránvárosban megvalósuló művészeti alkotások, hogyan reflektáltak Uránváros sajátos épített és társadalmi környezetére, kultúrájára? Miben ragadták meg Uránváros helyszínspecifikusságát?

7.5. Az uránvárosi lakók hogyan fogadták a lakótelepen zajló művészeti akciókat? Milyen visszajelzések érkeztek róluk?

7.6. Hogyan sikerült meggyőzni az egyes lakókat, hogy bocsássák rendelkezésükre lakásukat? Kik voltak ezek a lakosok, ki vette fel velük a kapcsolatot?

7.7. Milyen társadalmi csoportok vettek részt a Kaland – Lakás – Túra uránvárosi sétán? A résztvevők között hogyan alakult a más városrészből érkezők, a turisták és a helyiek aránya?

8. Hogyan értékeled a pécsi PLACCC Fesztivált? Voltak terve arra nézve, hogy a következő években is megszervezzétek, vagy ezt eleve csak egy egyszeri alkalomnak szántátok?

KÖZTÉRI MŰVÉSZET ÉS LAKÓTELEPI TÁRSADALMI MEGÚJULÁS

1. Európai viszonylatban (ezen is túl) ismersz olyan példákat, amelyek a köztéri helyszínspecifikus művészetten keresztül próbálják meg revitalizálni a lakótelepi közösségeket és köztereket?

Ha igen, kérlek, ismertesd röviden az általad ismert példát/példákat.

2. Ismersz hasonló köztéri művészeti projekteket a magyarországi szociális lakótelepi megújulási gyakorlatában?
3. Milyen lehetőségeket (pozitív, negatív) látsz a köztéri művészet városmegújításon

Melléklet 1. A kvalitatív módszerrel megkérdezettek listája

1. Fókuszcsoporthoz interjú 3 uránvárosi kulturális intézménnyel és 2 civil szervezet képviselőjével:

- *Görög Egyesület* (1998 –től működik Uránvárosban): B.Gy. férfi, titkár, 57 éve él Uránvárosban.
- *Minerva Könyvtár* – 1984-től uránvárosi székhellyel / *Minerva Könyvtár Egyesület* – 2007: L.B.N., nő, elnök - könyvtárigazgató, 3 éve dolgozik Uránvárosban.
- *Pécsi Harmadik Színház* - 1984 –től (előtte Ságvári Endre Művelődési Ház): Sz.S.M. nő, szervező - előadó, 1 éve dolgozik Uránvárosban
- *Szivárvány Gyermekeház* 1984-ben nyílt meg→ 2012-től Pécsi Kulturális Központtal városszintű funkcióellátással bővült: V.Á., nő, művelődésszervező, 7 éve dolgozik Uránvárosban.
- *Pécsi Kőrösi Csoma Egyesület* 2004 – 2012. között működött: S.M., férfi, volt elnök, 10 éve él Uránvárosban.

2. *Strukturált interjú közösségi művészetet „gyakorló” 2 pécsi művésszel, a 37 nm szobor alkotópárosával, 1 építésszel-urbanistával és a budapesti Artopolis Egyesület elnökével, kurátorral.*

- N.F., nő – *2010 Pécsi PLACCC Fesztivál* kurátora, főszervezője, *Artopolis Egyesület* elnöke, Budapest .
- P.D. és M.Z. , *37 nm c. public art szobor /installáció szobrász-párosával*

Helyi köztéri művészeti alkotóközösségek

- *Retextil Alapítvány, Malom Csoport* – T. A., nő, elnök, közvetlen (localy engaged art) művészet gyakorlója, szakmai-művészeti vezető
- *Üres Tér Társulat* – K.M., férfi, performatív köztéri művészet (színház, utcaszínház, performance)

Helyi építészek

- P.Z. helyi építész, a *Folytassa Uránváros! avagy helyzetkép és tennivalók Uránvárosban az EKF után* programsorozat egyik főszervezője, uránvárosi lakos
- B.Z. helyi építész, a Dél-Dunántúli Építész Kamara *Építészet és Kontextus* EKF program keretén belül az Aix-en-Provence-i Victor Vasarely Alapítvány és a Pécs Megyei Jogú Önkormányzat által kiírt *Victor Vasarely Nemzetközi Művészeti Pályázat a Köztéri Művészetért* pályázat egyik menedzsere, együttműködött a 37 nm szobor műszaki kivitelezésében, valamint az uránvárosi *PLACCC Fesztivál* Minimum Építész Iroda szobaszínház-produkciójának szervezője.

Melléklet 2. Interjú kérdések

Fókuszcsoporthos interjú váza

I. Uránvárosi identitás

1. Önök uránvárosinak tekintik magukat lakókként vagy intézményvezetőként? Önök szerint miben fejeződik ki az uránvárosi identitás?
2. Az Önök által képviselt intézmény/egyesület miben fejezi ki sajátos lokális identitását?
3. Mennyire tekinti célkitűzésének az Önök által képviselt intézmény, egyesület az uránvárosi közösségépítést, a helyi identitás megerősítését?
4. Rendelkezik-e az Önök által képviselt intézmény/egyesület kimondottan a helyi uránvárosi értékek megismerését, bemutatását célzó programokkal?
5. Az Önök által képviselt intézmény/egyesület folytat-e olyan tevékenységet (gyűjtőkör, archiválás), amely a lakótelep egyes értékeit kívánja megőrizni a jövő generáció számára?
6. Milyen uránvárosiaknak szóló programokat szerveznek?

II. Uránvárosi közterek

1. Önök mit neveznének köztérnek? Milyen kritériumai vannak egy köztérnek?
2. Milyen uránvárosi köztereket tudnának felsorolni?
3. Hogyan látják Uránvárosban vannak közösségi terek?
4. Milyen változásokat tapasztaltak a közelmúltban az uránvárosi köztereken?

III. Uránvárosi közösségek

1. Milyen társadalmi rétegeket tudnának azonosítani Uránvárosban?
2. Milyen arculattal bíró közösségeket differenciálnak meg Uránvárosban?
3. Az Önök által képviselt intézmény milyen lakótelepi és városszintű célcsoportokat céloz meg?

4. Kiket tömörít az Önök által képviselt egyesület?
5. Hogyan vélekednek Uránváros közösségi életéről? Mi jellemzi az egyes lakóközösségek közötti viszonyokat?
6. Milyen civil csoportosulásokat látnak kialakulóban Uránvárosban?
7. Kikkel működnek együtt projektek, rendezvények során?

IV. Köztéri művészet

1. Mi a véleményük a közelmúlt uránvárosi köztéri művészeti akcióiról?
2. Mennyire érzik az uránvárosi identitás részének az uránvárosi köztéri művészeti alkotásokat?
3. Mit gondolnak ezek a köztéri művészeti beavatkozások segítettek a lakosok helyhez kötődésében, uránvárosi identitásának, a közösségi kapcsolatok megerősítésében?

P. Z. építésszel készített interjúfónala

I. Uránvárosi kötődések

1. Milyen szálak fűzik Önt Uránvároshoz?
2. Milyen szerepben volt jelen a Folytassa Uránváros! programsorozaton?
3. Milyen feladatköröket töltött be a program szervezésében?

II. Folytassa Uránváros programsorozat

1. Hogyan értékeli a rendezvénysorozatot? Melyek voltak a sikerei és a sikertelenségei?
2. Milyen együttműködési hálókat sikerült kialakítani programsorozat során?
3. Milyen megfontolásból tervezték a köztéri művészeti akciókat a program egyik kiegészítő elemeként?
4. Hogyan értékeli a közelmúlt uránvárosi köztérfelújítását?

5. Hogyan látja Úránváros esetében a kívülről érkező és a helyben, a lakosok kezdeményezésére születő városmegújító kezdeményezések kapcsolatát?
6. Hogyan értékeli a város hivatalos urbanisztikai elképzeléseinek tervébe szereplő Úránvárosi törekvések és a civil társadalom részéről érkező kezdeményezések közötti viszonyt?

III. Szakmai háttér

1. Milyen interdiszciplináris urbanisztikai és városmegújítási szemléletmódok határozzák meg a saját szakmai szemléletét?
2. Milyen városmegújító szereplőket nevezne meg városi és helyi szinten, akik elindítói a városmegújító folyamatoknak?
3. Milyen interdiszciplináris szemléletű urbanista szakmai közösségeket lát kirajzolódni pécsi szintén?
4. Ha lát ilyeneket kialakulóban, akkor ezek hogyan kapcsolódnak a városvezetés intézményi struktúráihoz?
5. Milyen szakmai fórumokat, intézményi vagy civil gyakorlatokat tekint mérvadónak a mai lakótelep-rehabilitációs irányok megfogalmazásában?

IV. Építészek társadalmi szerepvállalása

1. Mennyire jellemző a pécsi építészek attitűdjére a közéleti szerepvállalás, aktivizmus?
2. Ön milyen változásokat észlel az építészek társadalmi szerepét illetően?
3. Milyen új társadalmi szerepköröket vállalnak fel az építészek?

B. Z. építészrel készült interjú vezérfonala

I. Uránvárosi kötődések

Milyen szerepet töltöttél be a Victor Vasarely Köztéri Művészeti Pályázat lebonyolításában?

Mi motiválta a köztéri művészeti akció pályázat ötletét?

Kikkel működtek együtt a projekt során?

Milyen volt az együttműködés a 37 nm alkotóival?

Milyennek látja a szobor fogadtatását az uránvárosiak részéről?

A PLACCC egyik résztvevő alkotójaként milyen tapasztalatai vannak az uránvárosi közéri művészet fogadtatását illetően? Mennyire sikerült kifejeznie az uránvárosi identitást, mennyire sikerült aktivitásra késztetnie a lakosokat?

Milyen lehetőségeket lát a köztéri művészetben a lakótelep megújulásban?

III. Szakmai háttér

Milyen interdiszciplináris urbanisztikai és városmegújítási szemléletmódok határozzák meg a saját szakmai szemléletét?

Milyen városmegújító szereplőket nevezne meg városi és helyi szinten, akik elindítói a városmegújító folyamatoknak?

Milyen interdiszciplináris szemléletű urbanista szakmai közösségeket lát kirajzolódni pécsi színtéren?

Ha lát ilyeneket kialakulóban, akkor ezek hogyan kapcsolódnak a városvezetés intézményi struktúráihoz?

Milyen szakmai fórumokat, intézményi vagy civil gyakorlatokat tekint mérvadónak a mai lakótelep-rehabilitációs irányok megfogalmazásában?

A Varos-Koop érdekegyeztető fórum, participatív várostervezési módszer egyik kezdeményezőjeként egy év távlatából milyen tapasztalatai vannak a kooperatív várostervezés körében?

Miben látja az alulról és a felülről szerveződő kezdeményezések közötti viszonyt a városmegújulási gyakorlatban?

IV. Építészek társadalmi szerepvállalása

Mennyire jellemző a pécsi építészek attitűdjére a közéleti szerepvállalás, aktivizmus?

Ön milyen változásokat észlel az építészek társadalmi szerepét illetően?

Milyen új társadalmi szerepköröket vállalnak fel az építészek?

A 37 nm szobor alkotóival készült interjú vezérfonala

I. Uránvárosi kötődések

Mennyire ismerték Uránváros történetét a szobor megtervezése előtt?

Milyen előkészületi munkák előzték meg a tervezést?

II. Köztéri művészet

A 37 nm alkotással hogyan kívántak reflektálni a sajátos uránvárosi szociokulturális térre?

Milyen identitásbeli, társadalmi kérdéseket szerettek volna közvetíteni a műalkotással?

Milyen tapasztalataik voltak a lakossági fórumon?

Milyen volt a fogadtatása a műnek?

Mit gondolnak a többi uránvárosi köztéri művészeti akcióról?

Milyen lehetőségeket láttok a köztéri művészet városmegújító szerepében?

III. Együttműködés

Kikkel működtek együtt a szobor kivitelezésekor?

Milyen volt az együttműködés az építészekkel?

T. A . , Retextil Alapítvány, K.M. Üres Tér Társulat

interjú vezérfonal

I. Uránvárosi kötődések

Kik kérték fel az uránvárosi akciókra?

Kikkel dolgoztatok együtt? (más művészek, helyi közösségek)

Milyen uránvárosi közösség, köztér képzetekkel rendelkeztek mielőtt nekifogtatok volna az akciók tervezéséhez?

Milyen fogadtatásban részesültetek

II. Köztéri művészet

Saját művészeti gyakorlatában hogyan értelmezi a köztéri művészetet?

Mit gondol a többi uránvárosi köztéri művészeti akcióról?

Milyen lehetőségeket lát a köztéri művészet szociális városmegújító szerepében?

III. Együttműködés

Milyen a közösen létrehozott művészeti projekteken az együttműködés a többi művésszel?

Az építészek milyen elvárásokat fogalmaztak meg irányotokba a felkéréskor?

Milyen kapcsolatokat alakítottak ki a lakókkal?

N.F., Artopolis Egyesület interjúváz

Jártál már Uránvárosban a PLACCC Fesztivál előtt?

Mennyire ismered Uránváros kialakulásának történetét?

Kötnek-e személyes történetek Uránvároshoz?

AZ ARTOPOLIS EGYESÜLETRŐL ÉS A PLACCC –ról

9. Az Artopolis Egyesület, mint közösség kiket tömörít? Milyen világszemlélettel, szakmai, tanulmányi, érdeklődési háttérrel rendelkeznek tagjai?
10. Az Artopolis Egyesület által szervezett PLACCC Fesztivál kontextusában milyen jelentésekkel bír a köztéri művészet?
11. Milyen művészeti gyakorlatokat, irányvonalakat soroltok be a köztéri művészet címszó alá?
12. Milyen társadalmi rétegeket, csoportokat tudnál megkülönböztetni a PLACCC-on teret kapó művészet befogadói között?
13. Milyen célcsoportokban gondolkozol szervezőként az egyes fesztiválok programjainak összeállításakor?
14. Milyen koncepció mentén választjátok ki az egyes fesztiválon szereplő alkotásokat? Milyen kritériumoknak kell megfelelniük? A művészek milyen módon tudnak pályázni a fesztiválra?

PÉCSI PLACCC 2010

15. 2010-ben a budapesti mellett Pécsen is megszervezték a PLACCC Fesztivált.

- d. Kik és milyen céllal kértek fel a rendezvény pécsi megszervezésére?
- e. Milyen finanszírozási keretben valósult meg?
- f. Milyen pécsi művészeti egyesületekkel, szervezetekkel, magánemberekkel működtek együtt akkor?

URÁNVÁROSI PLACCC

- 15.1. Kik vettek részt (helyi és nemzetközi művészek, civilek stb.) a fesztivál uránvárosi művészeti akcióinak megvalósulásában? Milyen volt velük az együttműködés?
- 15.2. Milyen kép élt a fejetekben Uránvárosról? Milyen szimbólumokat, képzeteket, eseményeket társítottatok a lakótelephez az előkészületi munkák, a művészek megkeresése során?
- 15.3. Az uránvárosi művészeti akciók kidolgozásakor, megtervezésekor mennyire volt fontos szempont a lakótelep gazdasági, építészeti, társadalmi és kulturális múltjának és jelenének a megismerése?

Ha annak számított, milyen forrásokból tájékozódtatok?
- 15.4. Az Uránvárosban megvalósuló művészeti alkotások, hogyan reflektáltak Uránváros sajátos épített és társadalmi környezetére, kultúrájára? Miben ragadták meg Uránváros helyszínspecifikusságát?
- 15.5. Az uránvárosi lakók hogyan fogadták a lakótelepen zajló művészeti akciókat? Milyen visszajelzések érkeztek róluk?

15.6. Hogyan sikerült meggyőzni az egyes lakókat, hogy bocsássák rendelkezésekre lakásukat? Kik voltak ezek a lakosok, ki vette fel velük a kapcsolatot?

15.7. Milyen társadalmi csoportok vettek részt a Kaland – Lakás – Túra uránvárosi sétán? A résztvevők között hogyan alakult a más városrészből érkezők, a turisták és a helyiek aránya?

16. Hogyan értékeled a pécsi PLACCC Fesztivált? Voltak terve arra nézve, hogy a következő években is megszervezzétek, vagy ezt eleve csak egy egyszeri alkalomnak szántátok?

KÖZTÉRI MŰVÉSZET ÉS LAKÓTELEPI TÁRSADALMI MEGÚJULÁS

4. Európai viszonylatban (ezen is túl) ismersz olyan példákat, amelyek a köztéri helyszínspecifikus művészen keresztül próbálják meg revitalizálni a lakótelepi közösségeket és köztereket?

Ha igen, kérlek, ismertesd röviden az általad ismert példát/példákat.

5. Ismersz hasonló köztéri művészeti projekteket a magyarországi szociális lakótelepi megújulási gyakorlatában?

6. Milyen lehetőségeket (pozitív, negatív) látsz a köztéri művészet városmegújításon